

ELS FONS DE PROTOCOLS DE CATALUNYA

Estat actual i proposta de sistematització

Coordinador:
LAUREÀ PAGAROLAS I SABATÉ

Autors:
LLUÏSA CASES I LOSCOS
ALBERT CURTO I HOMEDES
ANTONI MAYANS I PLUJÀ
LAUREÀ PAGAROLAS I SABATÉ
RAMON PLANES I ALBETS

**Associació
d'Arxivers de Catalunya**

Edita: Associació d'Arxivers de Catalunya (AAC)

Amb el suport de:

Col·legi de Notaris de Catalunya

Fundació Noguera

Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia

Direcció General de Dret i Entitats Jurídiques

® *del text:* Lluïsa Cases i Loscos, Albert Curto i Homedes, Antoni Mayans i Plujà,
Laureà Pagarolas i Sabaté, Ramon Planes i Albets

® *de l'edició:* AAC

Abril 2005

Dipòsit legal: Gi-482-2005

ISBN: 84-922482-5-4

SUMARI

Pròleg	7
Agraïments	11
1. Els objectius d'aquest document	15
2. L'evolució històrica dels arxius de protocols	
a Catalunya	19
2.1 La pervivència dels "arxius" medievals i moderns	19
2.2 El període de formació: 1862-1902	24
2.3 De l'obertura a la consolidació: 1914-1944	37
3. La normativa vigent	47
3.1 La legislació estatal: 1945-1978	47
3.2 L'encaix amb la normativa autonòmica: 1979-2001	53
4. Els fons de protocols catalans en l'actualitat	59
4.1 Província de Barcelona	64
4.1.1 Districte d'Arenys de Mar	64
4.1.2 Districte de Badalona	68
4.1.3 Districte de Barcelona	68
4.1.4 Districte de Berga	77
4.1.5 Districte de Granollers	83
4.1.6 Districte de l'Hospitalet de Llobregat	85
4.1.7 Districte d'Igualada	86
4.1.8 Districte de Manresa	89
4.1.9 Districte de Mataró	94

4.1.10	Districte de Sabadell	98
4.1.11	Districte de Sant Boi de Llobregat	101
4.1.12	Districte de Sant Feliu de Llobregat	102
4.1.13	Districte de Santa Coloma de Gramenet	105
4.1.14	Districte de Terrassa	105
4.1.15	Districte de Vic	111
4.1.16	Districte de Vilafranca del Penedès	116
4.1.17	Districte de Vilanova i la Geltrú	120
4.2	Província de Girona	121
4.2.1	Districte de la Bisbal d'Empordà	121
4.2.2	Districte de Figueres	126
4.2.3	Districte de Girona	131
4.2.4	Districte d'Olot	136
4.2.5	Districte de Puigcerdà	141
4.2.6	Districte de Santa Coloma de Farners	146
4.3	Província de Lleida	150
4.3.1	Districte de Balaguer	150
4.3.2	Districte de les Borges Blanques	157
4.3.3	Districte de Cervera	158
4.3.4	Districte de Lleida	165
4.3.5	Districte de la Seu d'Urgell	173
4.3.6	Districte de Solsona	183
4.3.7	Districte de Sort	190
4.3.8	Districte de Tremp	195
4.3.9	Districte de Vielha e Mijaran	200
4.4	Província de Tarragona	205
4.4.1	Districte de Falset	205
4.4.2	Districte de Gandesa	209

4.4.3 Districte de Montblanc	213
4.4.4 Districte de Reus	217
4.4.5 Districte de Tarragona	221
4.4.6 Districte de Tortosa	226
4.4.7 Districte de Valls	231
4.4.8 Districte del Vendrell	235
5. Propostes i línies de sistematització dels fons	241
5.1 El districte notarial com a base d'organització dels arxius de protocols	246
5.2 Els fons notariaus dipositats als arxius històrics provincials	251
5.3 Els fons notariaus dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó	255
5.4 Altres distorsions del model del districte notarial com a base d'organització dels arxius de protocols	257
5.5 Els fons o els registres notariaus que romanen en mans privades: arxius institucionalitzats i particulars	264
5.6 Els registres notariaus catalans dipositats en arxius de fora del Principat de Catalunya	268
6. Annexos	271
6.1 Demarcació notarial vigent (1994): districtes notariaus i municipis	271
6.2 Bibliografia	280

Pròleg

Ara fa més d'un any, quan vaig proposar a Laureà Pagarolas la realització d'aquest treball, poc podia pensar la complexitat que comportava l'encàrrec i l'ingent esforç que estava demanant. Sabia, i és de justícia reconèixer-ho, que amb tota seguretat era la persona indicada per a coordinar aquest estudi. La seva experiència professional, les seves publicacions i la seva dedicació a l'Arxiu del Col·legi de Notaris de Catalunya l'acreditaven a bastament.

Però, òbviament, per a desenvolupar un projecte d'aquesta magnitud calia trobar el concurs d'aquells professionals que aportessin, des dels diferents àmbits territorials catalans, l'experiència i els coneixements necessaris que fessin possible aquesta anàlisi global, aquesta radiografia precisa, sobre els fons documentals notariais. Lluïsa Cases, Albert Curto, Antoni Mayans i Ramon Planes, sota la coordinació amable i rigorosa de Laureà Pagarolas, han configurat un equip extraordinari i saben que compten amb el nostre reconeixement i la nostra gratitud.

Com també hem d'ampliar aquest agraïment a l'extensa relació d'arxiveres i arxivers que figuren en el començament d'aquest text i que han col·laborat, com sempre que el col·lectiu és requerit, aportant diferents informacions que han contribuït a la redacció final d'aquest treball.

Quina és, però, la importància d'aquest llibre? Només aquesta radiografia a què acabo d'al·ludir justificaria la seva edició. Coneixerem a partir d'ara, d'una manera molt més fiable i exacta, quin és el mapa notarial de Catalunya. Un mapa que els autors

defineixen com a distorsionat, perquè encara avui manté als arxius provincials fons notariais que pertanyen a districtes diferents als de les capitals de província, o situacions tan poc coherents com tenir repartida documentació notarial d'una mateixa localitat en diferents arxius de la mateixa població o de poblacions distintes.

Totes aquestes especificitats, i naturalment molts altres aspectes vinculats a una documentació que s'origina a partir del segle XIII i que ací s'estudia fins al 1978, són analitzats de manera sistemàtica pels autors que en cadascun dels 40 districtes considerats n'avaluen la formació, l'evolució de les notaries, la relació de les notaries històriques, la història arxivística dels fons i, en darrer lloc, la localització d'aquesta documentació en els diferents centres arxivístics.

Prèvia a aquesta imprescindible anàlisi, però, el llibre presenta un acurat estudi sobre l'evolució històrica dels arxius de protocols catalans i posa en evidència que, si bé l'establiment d'una normativa d'abast general no serà vigent fins a l'aprovació el 1862 de la Llei orgànica del notariat, l'existència al nostre país de més de 250.000 registres i protocols de caire històric i intermedi prova que, des de pràcticament el mateix naixement de la institució notarial es va procurar, per tal de garantir i defensar els diferents interessos de les parts, la seva custòdia i conservació.

Encara, abans d'acabar el text, i a part de l'exhaustiu recull bibliogràfic, els autors ens ofereixen un dels apartats més suggeridors d'aquest treball: un conjunt de propostes adreçades a les diferents administracions i institucions implicades per tal de contribuir a racionalitzar, sistematitzar i redefinir el mapa arxivístic notarial català i, conseqüentment, avançar en la redistribució dels seus fons de protocols.

Estic absolutament convençut que ens trobem davant d'un llibre clau, de referència, que contribuirà de manera decidida al coneixement d'aquesta documentació que tots convenim a considerar fonamental per al nostre país. Que sigui des de la nostra associació professional que el puguem donar a conèixer i difondre ens omple d'orgull i satisfacció.

JOAN BOADAS I RASET
President de l'AAC

Agraïments

Els autors d'aquest treball som plenament conscients de la complexitat de la tasca que ens hem proposat, que requereix la col·laboració de companys i d'altres persones vinculades a l'extraordinari patrimoni documental notarial català. Per això, creiem que és de justícia expressar el nostre reconeixement i gratitud envers tots aquells que, d'una manera o una altra, han contribuït al fet que aquesta obra s'hagi pogut dur a terme. Ens referim, ultra als mateixos notaris arxivers dels diferents districtes, a arxivers, a historiadors o a personal de notaries, que ens han aportat dades concretes o bé ens han facilitat informació sobre els diferents fons notariais del país. Aquest deute l'hem contret d'una manera especial amb les persones que anotem a continuació, seguint la mateixa agrupació per demarcacions provincials en què es presenten els districtes.

Barcelona: Rosa Almuzara i Roca (Arxiu Històric Comarcal de Mataró), Montserrat Comas i Güell (Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú), M. Reis Fontanals i Jaumà (Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya), Rafel Ginebra i Molins (Arxiu Episcopal de Vic), Montse Gómez i Pont (Biblioteca del Col·legi de Notaris de Catalunya), M. Mercè Gras i Casanovas (Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears), Josep M. Masachs i Suriol (Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès), Rafel Mestres i Boquera (Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú), Xavier Pedrals i Costa (Arxiu Històric Comarcal de Berga), Pere Puig i Ustrell (Arxiu Històric Comarcal de Terrassa), M. Luz Retuerta Jiménez (Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat), Jaume Riera i Sans (Arxiu de la Corona d'Aragó),

Ramon Tarter i Fonts (Arxiu Històric de Moià), Jordi Torner i Planell (Arxiu Històric Comarcal de Manresa), Jordi Torruella i Llopart (Arxiu Històric de Sabadell) i Marta Vives i Sabaté (Arxiu Històric Comarcal d'Igualada).

Girona: Sebastià Bosom i Isern (Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà), Joan Ferrer i Godoy (Arxiu Històric Comarcal de Ripoll), Josep Matas i Balaguer (Girona), Xavier Pérez i Gómez (Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners), Xavier Puigvert i Gurt (Arxiu Històric Comarcal d'Olot), Erika Serna i Coba (Arxiu Històric Comarcal de Figueres), Maria Teresa Solé i Gabarra (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà) i Santi Soler i Simon (Arxiu Històric de Girona).

Lleida: Joan Farré i Viladrich (Arxiu Històric Comarcal de Balaguer), Maria Cristina Forns de Rivera (Barcelona), Maria Pau Gómez i Ferrer (Archiu Istòric Generau d'Aran), Elena González Coso (Arxiu Municipal de Lleida), Benigne Marquès i Sala (Arxiu Diocesà i Capitular d'Urgell), Carme M. Marugan i Vallvé (Arxiu Històric Comarcal de Sort), Dolors Montagut i Balcells (Arxiu Històric Comarcal de Cervera), Pedro B. Ortiz Barquero (Arxiu General de Protocols del Districte de Solsona), Maite Pedrol i Giménez (Arxiu Històric Comarcal de Balaguer), Carles Quevedo i Garcia (Arxiu Històric Comarcal de Solsona) i Albert Villaró i Boix (Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell).

Tarragona: Nativitat Castejón i Domènech (Arxiu Històric Comarcal del Vendrell), Isabel Companys i Farrerons (Arxiu Històric de Tarragona), Carmina Ferreres i Piñas (Arxiu General de Protocols del Districte de Valls), Josep Maria T. Grau i Pujol (la Selva del Camp), Ricard Ibarra i Ollé (Arxiu Històric de Tarragona),

Raquel Iglesias Pajares (Arxiu General de Protocols del Districte de Gandesa), Gerard Mercader i Pié (Arxiu Històric Comarcal del Vendrell), Joan Papell i Tardiu (Arxiu Històric Comarcal de Valls), Sabí Peris i Serradell (Arxiu Històric Comarcal de Reus), Jordi Piqué i Padró (Arxiu Municipal de Tarragona), Josep Maria Porta i Balanyà (Arxiu Històric Comarcal de Montblanc), Lourdes Rosell i Rosell (Arxiu General de Protocols del Districte de Montblanc), Maria Teresa Subirats i Lluch (Arxiu General de Protocols del Districte de Tortosa) i Jaume Teixidó i Montalà (Arxiu Històric Comarcal de Falset).

1. ELS OBJECTIUS D'AQUEST DOCUMENT

Els fons de protocols catalans esdevenen, sens cap mena de dubte, un dels conjunts documentals més extraordinaris, tant per l'antiguitat com per la continuïtat i la significació de les seves sèries, i, alhora, són els més consultats per un ampli ventall d'usuaris dels nostres arxius. I això, especialment, per raó de la forta implantació i del tradicional arrelament de la institució notarial al país, com també pels nous corrents historiogràfics imperants des de la segona meitat del proppassat segle XX. Cal fer esment, en aquest sentit, de l'entroncament de l'escola dels *Annales* i la recepció de la producció històrica francesa, de la consideració dels condicionaments socials i econòmics, de la influència de la historiografia marxista o de la irrupció del denominat tercer vessant de la història, és a dir, de la història de les mentalitats col·lectives.

Tanmateix, el cert és que aquests riquíssims fons documentals, que reculen en la seva gènesi al mateix naixement de la institució al segle XIII, talment com s'esdevé amb altres tipologies no es començaren a dotar d'una normativa d'abast general i d'una organització clara fins a la segona meitat del segle XIX, arran de la Llei orgànica del notariat de 1862 i, especialment, del Decret posterior de 1869, que determinava la formació d'arxius de protocols de districte notarial.

Aquest retard en la formació de veritables arxius de protocols, juntament amb altres factors, ha donat lloc a un mapa notarial certament distorsionat. Entre aquests factors diversos cal fer esment de la mateixa evolució històrica dels arxius de protocols farcida de vicissituds negatives, de la normativa vigent de 1945 intencionada-

ment laxa per posar fi a les cruentes disputes entre totes les parts aleshores implicades (ministeris, notariat, Cuerpo Facultativo...), de l'encaix d'aquesta norma amb la legislació recent estatal i de la pròpia de Catalunya, però sobretot cal parlar de les successives variacions de la planta judicial, a la qual la notarial es troba en certa manera vinculada.

Aquest mapa dels fons notarians, tot i la seva excel·lència en molts aspectes, com ara instal·lació, organització, descripció o accés, és evident que presenta tanmateix greus deficiències i distorsions. Per exemple, en aquesta línia cal parlar dels fons notarians de districtes diferents als de les capitals de província i que, encara avui, romanen a l'arxiu provincial. Com també dels fons notarians d'una mateixa localitat repartits, de vegades de manera ben flagrant i absurda, en diferents dipòsits de la mateixa població o de fora.

Igualment, podríem parlar de la ubicació dels fons notarians de districtes avui desapareguts i, al contrari, dels fons notarians dels nous districtes recentment creats. O també dels fons notarians dipositats en arxius de localitats que no són capital de districte. I encara, dels fons notarians, en principi públics després de la Llei marc del notariat de 1862, que romanen en mans privades, tant els de particulars com els ubicats en arxius plenament institucionalitzats (eclesiàstics, patrimonials...). O, finalment, dels fons notarians catalans o bé de registres escadussers dipositats en arxius de fora del territori del nostre país.

Per això, en síntesi, l'objectiu últim d'aquest document no és altre que, d'una banda, facilitar la informació necessària i, de l'altra, dictar pautes consensuades per tal de poder sistematitzar, racionalitzar i, al capdavall, redefinir el mapa notarial català i la

distribució dels seus fons de protocols. I això sempre d'acord amb la normativa vigent, sense oblidar la rica tradició històrica i, alhora, amb encertat i correcte criteri arxivístic.

D'altra banda, cal no oblidar que els autors d'aquest treball som plenament conscients que a la documentació notarial l'afecten moltes altres qüestions que ara, fidels al mateix títol de l'obra -que centra el seu esguard en els fons notariais-, no podem tractar. En aquest sentit i de manera paral·lela a les funcions clàssiques assignades als arxius, ens podríem referir, en primer terme, a la necessitat de fixar un clar reglament de transferències i dipòsits de la documentació, no realitzats sempre amb la mateixa cura. En segon lloc, als problemes que planteja la conservació d'un patrimoni documental tan extraordinari, amb la necessitat de dotar-nos d'un pla general de restauració i de reproducció dels registres malmesos, malauradament en un nombre excessiu, atesa sobretot la tardana configuració dels arxius de protocols.

Després, a la necessitat de fer avenços en el camí de l'homogeneïtzació i la normalització conceptual i terminològica, principalment en el camp de la descripció. I, finalment, a l'espínosa qüestió de l'accés, en què drets i deures es troben confrontats, amb un termini d'accés fixat en cent anys, considerat excessiu per un ampli sector d'usuaris, però que, en canvi, serà difícil de reduir ateses les consideracions de seguretat jurídica inherent a aquesta documentació. I això sense oblidar altres qüestions paral·leles, com ara el tractament dels més que notables fons documentals dels antics agents de la fe pública mercantil -agents de canvi i borsa i corredors de comerç-, integrats amb el cos del notariat d'ençà de l'octubre de l'any 2000. Però tots aquests temes escapen de l'objectiu central de l'obra i demanarien unes anàlisis ben diferents de les que ens proposem.

D'aquesta manera, en el present treball, després de dos capítols introductoris, dedicats, l'un a repassar l'evolució històrica dels arxius de protocols a Catalunya -precedents medievals i procés de formació i consolidació a partir de la Llei marc de 1862- i l'altre, a presentar la normativa sectorial vigent -decret de 1945 i encaix amb la legislació estatal i autonòmica posterior-, els punts clau del treball són, sens dubte, els capítols quart i cinquè. Així, en el quart, s'exposa la situació dels fons notariais catalans en l'actualitat, prenent com a criteri bàsic de presentació l'estructura territorial de la institució productora, és a dir, el districte notarial, tot i la complexitat que la successiva revisió de la planta judicial comporta. I, en el cinquè, s'enumeren les propostes consensuades i les línies bàsiques de sistematització d'aquests riquíssims fons documentals. En annex, una relació de districtes i municipis que comprenen i un selecte repertori bibliogràfic clouen el treball.

Així, l'obra que ara teniu a les mans pretén esdevenir una eina bàsica que, d'una banda, doti dels elements imprescindibles per al coneixement dels excel·lents fons notariais catalans, les seves vicissituds històriques, la seva ubicació actual i el seu volum documental. I que, de l'altra, ofereixi de manera clara, consensuada i raonada un seguit de pautes i indicacions coherents que haurien de tenir en compte les diferents administracions i institucions implicades a l'hora de sistematitzar i redefinir el mapa arxivístic notarial de Catalunya.

2. L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA DELS ARXIUS DE PROTOCOLS A CATALUNYA

2.1 La pervivència dels “arxius” medievals i moderns

La creació dels arxius de protocols, entesos com a centres o serveis culturals integrats en un sistema i en els quals es reuneixen, conserven, organitzen i difonen els conjunts documentals formats pels manuals, llibres de notes i protocols autoritzats per la institució notarial, arrela a Catalunya, com a la resta de l'Estat, en la promulgació de la Llei orgànica del notariat de 1862 i en els reglaments i decrets complementaris posteriors, especialment el de 1869. Per tant, tot i l'existència d'arxius o dipòsits de tradició secular de documentació notarial, més o menys ben conservats i de vegades amb reglamentacions internes certament acurades i que avui són objecte d'estudi erudit, no és erroni afirmar que la seva formació, talment com els arxius d'altres tipologies documentals, és molt posterior al naixement de la institució que generà la documentació en els primers decennis del segle XIII.

Aquest retard en l'establiment d'una normativa o reglamentació d'abast general i en la sistematització dels arxius de protocols ha determinat que molts dels registres més antics s'hagin perdut, o bé que ens hagin arribat en un estat de conservació força deficient, atacats pels agents degradants més perjudicials, com ara la humitat, els insectes o les tintes ferruginoses. I això més enllà d'altres factors d'índole sectorial i que han tingut una incidència molt negativa en la destrucció dels arxius notariaus medievals i moderns, com els successius traspassos i trasllats dels protocols, les amortitzacions i reversions de les notaries jurisdiccionals -que a partir del segle XVIII provocaren el

trencament de molts conjunts documentals, als quals no es donà de moment una nova organització- o les massa sovintejades conflagracions bèl·liques que han sacsejat el país en el decurs dels segles.

Tanmateix, cal dir que el nombre de registres notariais i protocols de caire històric conservats a Catalunya és molt elevat, tant més si el comparem amb els de la resta de la península -amb un sistema jurídic certament ben diferenciat-, i se situa al voltant dels 250.000 volums. I això perquè, malgrat la inexistència d'una normativa explícita i amb un abast general concernent aquests fons fins a la segona meitat del segle XIX, els primers arxius o dipòsits de protocols nasqueren al mateix segle XIII, amb l'aparició de la figura del notari i del llibre de notes, de manera gairebé espontània i amb un caire eminentment administratiu o de gestió.

Convenia, de fet, guardar els protocols per tres raons fonamentals. En primer lloc, perquè les minutes dels manuals i les notes dels llibres servien de guia en el cas que se'n demanés una còpia o certificació posterior, per part dels mateixos atorgants, dels seus successors o de l'autoritat judicial competent. Després, per la mateixa mecànica de l'activitat notarial, atès que sobre els assentaments s'havien d'anotar cancel·lacions de deutes o finalitzacions de terminis dels contractes. Finalment, perquè el notari gaudia, si més no, del domini útil del protocol, és a dir, dels rendiments que proporcionava el lliurament de les còpies, punt aquest darrer que connecta amb l'espinesa qüestió del sentit patrimonial del registre notarial i el seu traspàs.

Malgrat no haver-hi cap norma expressa de declaració de propietat pública dels llibres notariais, des de l'establiment de la institució al país i de la gènesi dels registres, el cert és que els poders públics (Corona, Corts, autoritats locals...) sempre mostraren un cert interès en els fons notariais, per tal d'assegurar-ne la conservació, la transmis-

sió de notari a notari i, per tant, la continuïtat de la funció. Així, tant els *Costums de Tortosa* vers 1279 com les *Ordinacions de Lleida* de 1289 disposaven que el notari, en morir o en canviar de residència, havia de deixar els seus protocols a un altre notari de la mateixa ciutat, fet que el notari receptor havia de fer constar en lliurar còpies del llibre del notari traspasat o absent. De manera semblant dictaven els *Costums i Privilegis de la Val d'Aran*. A Barcelona, la pragmàtica de Jaume II de 1307, completada per una ordinació municipal de 1433, determinava dues vies de traspàs dels protocols: per llegat testamentari d'un notari a un altre i, en el seu defecte, per intervenció del veguer.

Tanmateix, tot i que tampoc no hi ha cap declaració expressa de la propietat privada dels protocols i malgrat que d'alguna manera el seu caràcter públic havia quedat ben establert, el cert és que el notari havia tingut llibertat per elegir el seu successor. I això facilità, evidentment, l'existència d'abusos. Així, d'una banda, els registres més antics i que ja no proporcionaven rendiment, perquè ja no se'n demanaven còpies, eren arraconats a les golfes o a les quadres de les cases. O bé, de l'altra, en el cas d'inexistència d'una disposició testamentària concreta o de la no intervenció del veguer, ben sovint els hereus i familiars del notari -vídues, fills i parents, de vegades menors d'edat-, desconixedors o poc conscients del seu valor, els encantaven o venien juntament amb altres llibres, documents i papers del difunt. Respecte d'això, recordem que hi havia tot un mercat del paper i del pergamí usats, útils per a un ampli ventall d'oficis (llibreters, enquadernadors, especiers, tapiners, apotecaris...), que els podien fer servir per a usos ben diferents.

De fet, el desgavell devia ésser considerable, fins al punt que els consellers de Barcelona, el 1462, a instància dels priors dels notaris, ordenaren la prohibició de venda, donació o trasllat de protocols, lli-

bres i papers dels notaris difunts fins que no haguessin estat examinats per aquests priors, els quals lliurarien tot allò que pertanyés a l'ofici notarial al seu successor. I que, en el cas de morir algun notari, les claus de l'escrivania o caixa on tenien els testaments i altres documents d'últimes voluntats, per preservar el seu caràcter secret, els havien d'ésser entregades fins que no es decidís quin notari havia de succeir en l'escrivania. En aquest mateix sentit, l'any següent, el 1463, es recordà l'obligació de no poder vendre o donar escriptures, amb ocasió de la defunció d'un notari, a especiers, botiguers, llibreters, revedadors, tapiners o a qualsevol altra persona, en encant públic o per altre sistema, sense que prèviament haguessin estat examinades pels mateixos priors dels col·legis.

Aquestes normes foren en certa manera esteses a tot el territori català mitjançant una constitució de les Corts de Barcelona de 1520, en la qual es determinava que, després de la mort del notari, els rectors del col·legi o, en el seu defecte, els de les universitats havien de prendre inventari de les escriptures del difunt i encomanar-les a un altre notari, amb el vistiplau dels seus hereus. I que tots els que tinguessin escriptures de notaris difunts –vídues, mercaders, menestrals i capellans–, en el termini de mig any, les havien de dipositar en mans d'un notari de bona fama i vida sota pena de confiscació per part del fisc reial. Semblantment, les Corts de Montsó de 1542 disposaren que, per tal de localitzar millor les escriptures, el proto-notari o el seu regent havien de confeccionar un repertori amb els noms dels escrivans de manament en actiu i les escriptures dels escrivans difunts que cadascun d'ells tenia, tal com ja existia aleshores a la casa de la ciutat respecte dels notaris públics.

Al capdavall, és evident que aquestes i altres disposicions de tipus particular i relatives al traspàs i a la conservació dels registres notariais, ben sovint no implicaven la creació de veritables arxius de

protocols, si més no en el sentit actual. No obstant això, és del tot innegable que aquestes normatives parcials garantiren la supervivència material de la documentació que, conservada tant per particulars i per diferents institucions com per algunes escribanies jurisdiccionals -on tot el procés de traspàs de protocols era més simple i segur-, i ben sovint a mans de veritables notaris col·leccionistes, ens ha arribat en un volum més que considerable d'ençà del mateix primer terç del segle XIII.

Però el cert és que, tal com s'esdevingué a altres llocs, especialment a la península italiana, també hi hagué a Catalunya diferents intents de constituir arxius de protocols dotats d'una reglamentació. El primer que tenim documentat és el de Perpinyà. En efecte, el 16 d'abril de 1393 el rei Joan I, a instància de la universitat i atès el perill de pèrdua i destrucció que amenaçava les escriptures que romanien en poder dels hereus dels notaris, concedí a aquesta vila el privilegi de poder escollir una casa on haurien d'ésser guardats els protocols dels notaris que no els haguessin llegat a un altre company de professió. Alhora, facultava el batlle i els cònsols per nomenar un notari responsable d'aquest arxiu, notari que en tindria les claus i que seria també l'encarregat de l'expedició de les còpies que es demanessin, bo i cobrant les taxes fixades per les autoritats, tot i que sense perjudici dels drets dels hereus dels notaris difunts.

D'altra banda, a Barcelona hi hagué dos intents de formar un veritable arxiu de protocols, el 1598 i el 1816, però tampoc no en reeixí cap. En efecte, el 9 de setembre de 1598 una comissió integrada pels consellers i altres ciutadans intentà formar un arxiu general que hauria d'aplegar les escriptures dels notaris difunts; però la proposta, elevada pels promotors al Consell de Cent, no prosperà pel cost excessiu que es preveia per a la instal·lació. I el 4 de novembre

de 1816 els notaris reials proposaren igualment la creació d'un arxiu, el nomenament de notaris arxivers, la recollida de protocols i la formació d'inventaris. Aquest projecte no fou ben rebut pels notaris de la ciutat i tampoc no cristal·litzà, segurament per les circumstàncies polítiques del moment, per la inèrcia i el sentit patrimonial que tenien els notaris públics, com també per la prioritat de les discussions dels projectes d'una llei marc que regulés la institució¹.

Encara, el 1788 el notari de Tàrraga Francesc Llopis obtenia autorització per reunir en aquella vila tots els protocols del districte que estiguessin a mans de comunitats, rectories, vídues i altres particulars que no fossin notaris. I, finalment, afegim que el 1805 el notari de Calaf Jacint Ballester sol·licitava permís per a la constitució d'un dipòsit d'arxiu, ubicat a casa seva, en el qual es poguessin aplegar tots els manuals de la Vegueria de Segarra. Anotem que aleshores el seu germà Ramon, que no era notari, tenia servats protocols de vint-i-cinc fedataris. De fet, cap d'aquests intents no arribà a reeixir i serà necessari esperar la normativa resultant del període codificador de la segona meitat del segle XIX, com tot seguit veurem.

2.2 El període de formació: 1862-1902

Com ja hem dit més amunt, les primeres disposicions explícites i de caire general relatives a la creació dels arxius de protocols a

1. A aquests dos intents de configurar un arxiu de protocols a Barcelona, hi podríem afegir el que protagonitzà el notari causídic barcelonès resident a Madrid Manuel Argemir, a la segona meitat del segle XVIII, seguint el model de l'arxiu de la capital de l'Estat, establert el 1765. De fet, sabem que el març de 1774 la petició passà al fiscal i que el tema fou tractat pel Real Acuerdo durant la primavera d'aquell any, tot i que no tenim notícia sobre la resolució d'aquesta petició.

l'Estat espanyol arrelen, dins el nou marc legislatiu del qual es dotà l'estat liberal i burgès sorgit de les Corts de Cadis de 1812, en la fonamental Llei orgànica del notariat de 1862 i, d'una manera especial, en el posterior Decret Llei de 1869. Tanmateix, cal considerar que abans hi ha tot un seguit d'antecedents legislatius, de caire particular o d'abast més ampli i generalment amb ben poc èxit, que no fan altra cosa que recollir els canvis d'una societat que, sobretot en la primera meitat del segle XIX, viu la crisi final de les seves antigues i rígides estructures feudals, dins les quals les escripturacions notariales i els mateixos arxius de protocols no són qüestions alienes.

En aquest sentit, com a primer antecedent de la normativa clau de 1862, tot i que només de caire particular, citem la resposta crítica que el suplement al *Diari de Barcelona* de 19 d'agost de 1821 recull a una memòria sobre l'organització de la institució notarial, publicada a la revista *Miscelánea liberal* en diferents dies dels mesos de juny i juliol del mateix any. Aquesta resposta, signada per un tal Alleva (potser caldria llegir millor Avellà), critica, entre altres capítols, la proposta de la memòria referent a la concentració dels arxius de protocols en la capital del corregiment, proposta d'altra banda que no era nova, segons s'afirmava a l'escrit, sinó que ja figurava en un projecte presentat per un dels dos Col·legis de Notaris barcelonins i aprovat el 4 de novembre de 1816. L'autor jutjava molt negativa aquesta idea de concentració d'arxius, especialment per la possibilitat de destrucció i pèrdua dels fons unitaris, i defensava el traspass dels protocols als arxius comunals. De fet, aquesta idea de concentració documental ens connecta amb la plantejada en aquells anys a les Corts de traslladar a Madrid tots els arxius del regne, la qual el 1821 fou rebutada de manera enèrgica per Pròsper de Bofarull.

Afegim, en aquest punt, que del mateix any 1821 és el *Discurso sobre el estado de los archivos y necesidad de su arreglo general*, un imprès breu que Joan Eloi de Bona i Ureta, aleshores oficial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i col·laborador de Pròsper de Bofarull, adreçà a les Corts i en el qual palesava les deficiències dels arxius en diferents aspectes. Hi considerava d'una manera concreta els fons notariaus dipositats a les cases dels notaris i dels seus parents, i hi denunciava el seu caire dispers i ambulant, com també les enormes dificultats dels particulars per localitzar-los, bo i manifestant que s'havien de dipositar en un arxiu públic.

Un altre antecedent, ara de caire més general, el constitueix el Reial decret de 5 de novembre de 1847, del Ministeri de Gràcia i Justícia, pel qual es creava una junta superior directiva d'arxius, i disposava la formació d'altres de subalternes amb una estructura jerarquitzada (de partit, de província i d'audiència) i en els punts on es consideressin necessàries. Aquesta entitat, les regles d'organització de la qual es fixaven en una reial ordre del dia següent, havia de tenir competències sobre els arxius que depenien d'aquest Ministeri, com ara els judicials en les seves diferents instàncies (*chancillerías*, audiències, Consell de Navarra, tribunals especials dels ordes, Tribunal Suprem de Justícia...), però també sobre els arxius del notariat i de la fe pública².

2. Aquesta Junta Superior directiva, entesa com a màxim òrgan dels arxius dependents del Ministeri de Gràcia i Justícia, fou substituïda poc després per una direcció general dels arxius d'Espanya i ultramar, mitjançant el Reial decret d'1 de desembre de 1848. Aquest Decret venia recollit en la Reial ordre de 24 de maig de 1849, encarregada de publicar el reglament orgànic per al règim i govern dels arxius dependents del mateix Ministeri de Justícia.

En un molt interessant preàmbul, en què hom es lamentava del deplorable estat dels arxius del regne i es feia un recorregut per la seva història des de l'època medieval, s'exposaven el desordre i l'abandó en què es trobaven els arxius de protocols. Això ho atribuïa el legislador a dos motius principals: en primer terme, a la manca d'una normativa general sobre la seva formació i el seu arranjament i, després, a la consideració del protocol com a propietat particular i transmissible, sense major garantia que el zel o la negligència del propi fedatari, fets que provocaven frauds, abusos i pèrdues greus.

Tot i el caire molt primerenc d'aquesta norma, prèvia a l'assenament de les bases d'un sistema arxivístic espanyol, d'una banda, i al naixement de la institució notarial reformada, de l'altra, el ministre de Justícia, Lorenzo Arrazola, amb una redacció molt madura i encertada, fixava alguns dels principis que haurien de conformar la legislació sectorial posterior. Així, es parlava d'una normativa general, reguladora d'uns arxius de protocols de districte o de partit judicial, amb el protocol acabat i sota la protecció i garantia immediates de l'autoritat, alhora que es deia que els notaris només havien de tenir al seu càrrec el protocol corrent, principi, aquest darrer, que comptà amb l'oposició per part de la institució notarial, tot i la prescripció del dret dels notaris a lliurar còpies dels instruments autoritzats per ells d'entre els dipositats a l'arxiu.

Com a conseqüència ben directa d'aquesta primerenca normativa, completada per una altra de 7 de desembre de 1848 sobre el funcionament de les juntes de districte i de partit, el 3 de juliol de 1849 s'adreçà una circular a tots els tribunals, jutjats i notaris amb un qüestionari sobre les dades bàsiques dels arxius que regentaven i els seus fons. I el 19 del mateix mes s'ordenà que es formés una llis-

ta dels oficis públics dels escrivans i notaris i una altra dels protocols que tenien en el seu poder. Tot fa pensar que les respostes a l'enquesta de 1849 no foren gaires ni precisament profitoses.

En tercer lloc, encara caldria parlar de la Reial ordre de 22 de maig de 1851, la qual reforçava la mateixa idea d'abandonament dels arxius de la fe pública, sobretot per l'elevat sentit patrimonial que hi havia per part dels seus productors, fet que provocava que els registres ben sovint morissin com a paper vell. Per evitar això, encarregava als justícies el fidel compliment de la Llei 10, títol 23, llibre 10 de la *Novísima Recopilación*, sobre el traspàs de protocols entre notaris. Alhora, preveia que els regents i fiscals de les audiències havien d'adoptar les mesures convenients, per tal que els jutjats de primera instància denunciessin les infraccions sobre aquest aspecte³.

D'altra banda, cal considerar també com a antecedents ben directes els mateixos projectes previs a la promulgació de la Llei marc de 1862. En el primer, de 1829-1830, de José Lamas Pardo i titulat *Proyecto de Ley para el Arreglo de los Escribanos Públicos*, s'ordenava ja la formació d'arxius generals de districte, a càrrec del notari reial més antic (curiosament o significativament, avui és el més modern), als quals havien de passar els registres i les escriptures dels escrivans morts o cessats (art. 107). A més, establia normes

3. Recordem que el compliment d'aquesta antiga normativa de la *Novísima Recopilación*, com també el paper de les audiències en aquests anys de continuats intents de reforma de la institució notarial, ja havia quedat palès en una circular de l'Audiència Territorial de Barcelona de 8 de novembre de 1846. Aquesta circular, que es promulgava d'acord amb una disposició de caire més general de 27 de novembre de 1845, determinava de manera molt clara la localització i el control dels registres antics i la seva tutela per part dels notaris.

elementals per a l'ordenació d'aquests arxius, per oficis o escrivaniares i anys, amb diferents índexs per tal de facilitar les notícies que contenien, interès de tipus arxivístic malauradament oblidat en la legislació posterior.

El següent, el projecte del ministre Arrazola de 1847-1848, recollia en canvi una visió més "medieval" quant al sistema de conservació dels protocols, amb un traspàs de protocols entre notaris i una referència a l'arxiu públic, però només com a lloc interí de custòdia entre notari i notari. En la Llei de bases de 1855, d'altra banda, no es considerava directament la qüestió dels arxius i es traspassava el seu desenvolupament al reglament. I en el darrer projecte de 1859 ja es perfilava la redacció última que, després de tres anys dels debats i tràmits parlamentaris pertinents, apareixerà en la Llei marc de 1862. Així, es parla d'arxius d'audiència amb protocols de més de vint-i-cinc anys (art. 38), qüestió aquesta que fou molt debatuda atès el temps de prescripció de les accions civils.

Finalment, la Llei orgànica del notariat de 28 de maig de 1862, la normativa general que regulava la institució i que suposava de fet el naixement del notariat modern, esdevenia també la primera disposició encaminada a constituir els arxius de protocols. Determinava que els protocols pertanyien a l'Estat, consagrant el seu caire públic -fet no sempre reconegut per tots els fedataris-, i que els notaris els conservarien d'acord amb les lleis, com a arxivers i sota la seva responsabilitat (art. 36). Disposava, a més, la creació d'arxius generals d'escriptures públiques a cada audiència territorial, en els quals serien custodiats els registres de més de vint-i-cinc anys d'antiguitat, mentre que els protocols moderns formarien l'arxiu del notari (art. 37). Finalment, a la disposició transitòria segona especificava que els dipòsits d'escriptures públiques

que aleshores es trobessin en poder de particulars havien de passar a l'arxiu de les notaries que el govern designés, prèvies les formalitats i les indemnitzacions pertinents.

El Reglament notarial de 30 de desembre del mateix any 1862 –el primer dels sis que fins avui han estat promulgats per desplegar la norma marc– corroborava els arxius d'audiència, que anomenava “generals” i que diferenciava dels de les notaries, els quals eren denominats “especials” (art. 103). Alhora, ja fixava per primer cop que cap persona que no fos notari no podia tenir al seu càrrec un arxiu de protocols (art. 104) i anunciava una norma específica per als arxius que calia crear (art. 105).

És fàcilment explicable que aquestes primeres disposicions de 1862 no reeixissin, perquè el seu objectiu era certament molt ambiciós, gairebé desproporcionat i suposava una concentració excessiva de la documentació -la qual cosa facilitava la seva possible destrucció, alhora que dificultava el seu trasllat-, ultra el fet que el termini de vint-i-cinc anys podia ésser considerat massa reduït i perjudicar els particulars amb vista a l'expedició de còpies. De fet, ni el mateix Ministeri de Gràcia i Justícia tenia una idea exacta del volum i de la localització dels registres i protocols per dipositar als nous arxius. Per això, la primera iniciativa que dugué a terme, immediatament després de la promulgació de la norma marc, fou iniciar un procés d'informació, que palesaria la dificultat de l'empresa.

Així, el 30 de maig de 1862 es dictà una Reial ordre relativa als col·legis i a altres qüestions per al compliment de la Llei, en els primers punts de la qual es demanava als regents de les audiències un estat de les escripturacions amb protocol existents a cada partit judicial, com també notícia dels fons que aleshores hi havia en poder de corporacions o de particulars. Però tot fa pensar que la informació reco-

llida fou molt insuficient, perquè uns anys després calgué una nova norma, la Reial ordre de 21 de febrer de 1866, que ampliava els terminis, manava la publicació d'un anunci als butlletins oficials de les províncies per al seu coneixement general i, a més, condicionava el pagament de les indemnitzacions previstes a la disposició transitòria segona de la Llei marc al fet que els particulars declarassin els protocols que posseïen. I encara una darrera Reial ordre de 31 de desembre de 1867, publicada el 12 de gener de 1868, amb un seguit de disposicions prèvies a la formació d'un "reglamento orgánico de los archivos notariales", confessava que només alguna audiència havia obeït amb diligència i donava un nou termini, ara de sis mesos.

L'objectiu final, la publicació d'un inventari complet de tots els protocols del regne i la formació d'arxius generals d'audiència, era òbviament excessiu. I això amb més raó en aquells moments inicials d'intent de configuració d'un sistema arxivístic espanyol, les bases del qual s'havien iniciat amb la Llei Moyano d'instrucció pública de 1857 i amb les normatives immediatament posteriors, com ara la de 1858, d'estructuració molt primària dels arxius i de formació del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios o la de 1866, de creació de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, amb l'objectiu bàsic de recollir la documentació provinent dels processos desamortitzadors.

De fet, pocs dies s'escolaren fins a la promulgació del que havia de fer les funcions d'aquest "reglamento orgánico de los archivos notariales", a què feia referència la Reial ordre de 1867 i ja considerat en el Reglament de 1862, i així es publicà el Decret llei de 8 de gener de 1869, la disposició específica que replantejà l'organització d'aquests arxius. En essència, aquesta norma, dictada d'acord amb una Proposició de llei de 22 de maig de 1867 del diputat Joaquín

María de Paz, reconeixia en el seu preàmbul la impossibilitat d'aplicar les regles contingudes en la Llei marc de 1862, ateses les greus complicacions materials que impedièren aconseguir l'objectiu. I, per això, suprimí els arxius de les audiències i creà els arxius generals de districte notarial o de partit judicial -equiparació que ja fixava la Llei de 1862 (art. 3)-, establerts a la població on residís el jutjat de primera instància, per bé que ara amb protocols de més de trenta anys.

Així mateix, per primer cop, s'introduïa de manera clara la figura del notari arxiver com a responsable de l'arxiu, elegit pel Ministeri d'entre els que residien a la localitat i a compte del qual havien d'anar la confecció de l'inventari, les despeses i també els beneficis que es derivaven de la seva instal·lació i custòdia. I es fixava un règim d'inspecció i vigilància, que aniria a càrrec de les juntes directives, dels regents de les audiències i, en especial, dels delegats d'aquests últims, és a dir, dels jutges de primera instància, els quals havien de realitzar una visita semestral a l'arxiu i aixecar acta de l'estat dels locals i dels protocols. A més, en unes importants disposicions transitòries establia el termini de sis mesos per a la formació d'aquests arxius generals de protocols de districte, termini que evidentment no s'acomplí. I, per això, determinava que el notari arxiver hauria de tenir cura de traslladar a l'arxiu els protocols que fins aleshores eren en locals, a mans de notaris, funcionaris, corporacions o bé particulars. Igualment, ja es deia que en els llocs on l'ajuntament no pogués facilitar un local per a l'arxiu de districte seria el notari arxiver l'encarregat d'escollir-lo, alhora que les despeses anirien al seu càrrec.

Aquesta disposició de 1869 podia suposar inicialment una fragmentació excessiva de la documentació notarial, oimés en aquells

moments en què no era possible establir un control real sobre tots els dipòsits documentals, però sens dubte era la més lògica, racional i practicable, alhora que no suposava un allunyament dels fons del lloc originari de producció. Per això, ha estat la que ha perdurat fins a l'actualitat, per bé que amb els protocols de més de vint-i-cinc anys.

Fou aleshores que s'inicià la recollida de protocols de les cases de particulars i de les notaries, com també de les diferents corporacions civils i religioses de viles i ciutats, i que es començaren a formar els primers veritables arxius de protocols. Les dificultats de la tasca eren prou evidents per raons diverses, com ara la manca de tradició, la inexistència d'un sistema d'arxius mínimament configurat, el recel dels mateixos notaris a cedir els protocols que havien guardat amb més o menys cura durant segles, el poc interès dels notaris arxivers per conformar els arxius atesa l'elevada desproporció entre les despeses que això els ocasionava i els beneficis que en podien obtenir, la dificultat de trobar locals adequats per acollir la ingent massa documental, el nul o escàs ajut de les administracions estatals o el mateix sistema ben migrat de vies de comunicació del país, del tot necessari per al trasllat dels milers de volums.

De fet, un any abans del Decret llei fonamental de 1869, concretament el 3 de febrer de 1868, seguint les directrius emanades de la disposició de 1867, la Junta Directiva del Col·legi de Notaris de Barcelona havia expedit una circular a tots els notaris, comunicant-los que havien de formar inventari, tant dels seus protocols com dels que tenien en dipòsit d'altres notaris anteriors. En el mateix sentit, s'havia encarregat als delegats del districte que esbrinessin i notifiquessin a la Junta si hi havia en la seva demarcació corporacions o particulars que tinguessin protocols.

El Col·legi de Notaris de Barcelona xifrava aleshores la quantitat total de registres notariais en: 82.195 en poder dels notaris i 29.877 en poder dels particulars que s'havien prestat a donar la informació pertinent -segurament, segons afirmaven, la meitat dels existents sota aquesta segona instància-, de manera que la xifra total calculada se situava al voltant dels 142.000 volums. La immensitat de la xifra justificava plenament el sentit de la disposició de 1869, de formació d'arxius de districte, que evitava la destrucció total de la documentació en cas de desgràcia de qualsevol tipus, mantenia els protocols propers al seu lloc de producció, facilitava l'expedició de còpies i, al capdavant, estalviava trasllats i despeses.

El model coherent d'arxius generals de districte establert en la norma de 1869 era el que estava destinat a perdurar i, per això, és el que trobarem repetit en tota la normativa general posterior. Per tant, res de nou afegia el segon Reglament notarial, de 9 de novembre de 1874. Potser l'única novetat remarcable era indicar que si el notari productor seguia en actiu podia conservar la seva documentació, encara que s'haguessin escolat els trenta anys preceptius per ingressar-la a l'arxiu de districte corresponent. D'altra banda, el 29 de març de 1875 es dictava una Reial ordre, per la qual es determinava que el càrrec de notari arxiver era obligatori quan requeria el nomenament en el notari únic de cap de partit, o en el més modern si eren dos o més els que hi residien. De fet, la qüestió era la mateixa: davant les pobres compensacions que el notari arxiver podia rebre per la ingent tasca que se li encomanava, l'Estat hagué de declarar el càrrec obligatori i determinar sobre quin notari de la localitat cap de districte requereien les seves funcions⁴.

4. I encara, el Reial decret de 7 de novembre de 1876 disposava que s'havien d'integrar als arxius generals de protocols els manuals de les suprimides escribanies de marina, al mateix temps que determinava la manera de redactar les escriptures sobre embarcacions.

Sens dubte, l'evident desproporció entre les feixugues tasques encomanades als notaris arxivers, de recollida, conservació i tractament de la documentació notarial, amb totes les despeses que això ocasionava, i els ben migrats beneficis que s'obtenien, centrats en els drets de guarda i cerca sobre el lliurament de còpies autèntiques, de ben segur que fou una de les dificultats principals per donar correcte compliment als principis fixats en el Decret llei de 1869 de formació dels arxius generals de districte. Per això, no ens ha d'estranyar que el Ministeri premiés aquells notaris arxivers que havien reeixit en el seu deure. En aquest sentit, és paradigmàtic el cas de Barcelona, en què el 23 d'abril de 1887 el seu notari arxiver, Jaume Alegret, després d'una inspecció realitzada pel director general Emilio Navarro, fou condecorat amb la medalla d'Isabel la Catòlica per haver organitzat l'arxiu de districte de manera aleshores certament pionera i modèlica.

Escolats uns anys i davant la persistència de l'apatia o la indiferència que s'observava en el compliment dels seus deures, per part tant dels notaris arxivers com de les juntes de molts col·legis de notaris, l'Estat promulgà el Reial decret de 14 de març de 1902, sobre els arxius de protocols. Aquesta norma, que venia a reblar el contingut del Decret llei de 1869, començava el seu articulat recordant als notaris i als seus substituïts l'obligació de portar a l'arxiu de districte els protocols, llibres i papers que estiguessin en el seu poder i que havien d'integrar aquests arxius. I afegia tot seguit que els notaris arxivers havien de comunicar a les juntes directives quins notaris havien donat compliment a la disposició anterior i quins no, notaris aquests darrers que havien d'ésser objecte de les corresponents sancions.

Igualment, recordava als notaris arxivers la necessitat d'elaborar inventaris dels protocols i altra documentació notarial, inventaris

que sí que es realitzaren i que avui ens són d'una enorme utilitat, com ara per evidenciar les pèrdues posteriors, especialment les produïdes durant la darrera Guerra Civil espanyola. Aquest és el cas, per exemple, de Granollers, amb tot el protocol anterior al 1935 cremat i que, en canvi, per ironies de la història ha conservat l'inventari de 1902, realitzat amb una cura i una bellesa formal certament extraordinàries. Finalment, considerava diversos aspectes complementaris, com el compliment estricte sobre les visites semestral a l'arxiu per part dels jutges, la recollida de protocols de les corporacions i dels particulars o la substitució dels notaris arxivers, alhora que fixava un control i imposava unes penes.

En definitiva, aquesta disposició esdevenia el darrer esforç sistemàtic i normatiu per configurar els arxius notariais de districte, en aquesta primera etapa de formació. El resultat de l'empresa realitzada fins aleshores era ben desigual. Davant d'arxius ben instal·lats i, fins i tot, organitzats i descrits, d'altres no havien aconseguit ni l'objectiu mínim d'establir-se en un local idoni. Però el cert és que, a part de l'extensa normativa, l'Estat poca cosa més havia facilitat, ni a les juntes directives dels col·legis ni als mateixos notaris arxivers, als quals se'ls encomanava una tasca certament ingent, però sense dotar-los dels recursos necessaris.

Certament, l'Estat havia refermat el 1862 el caire públic dels protocols, però alhora havia preferit respectar la tradició i estalviar-se recursos propis, de manera que els havia mantingut en mans i a càrrec dels notaris, els quals seguien mostrant una clara voluntat de tutelar-los. Fa la impressió que perdurava i es feia difícil de conjugar correctament la dicotomia "medieval", si se'ns permet dir-ho així, entre el caire públic i el privat dels protocols, és a dir, entre la tutela "pública" per part de l'Estat i la "privada" per part de la institució

notarial. Sens dubte, la mateixa essència del notariat, una figura eclèctica entre el funcionari públic i el professional liberal, estava en la base del conflicte, que s'havia de palesar encara més en els decennis següents. L'empresa a realitzar era certament ingent i calia abocar-hi, més enllà de successius decrets i altres elements normatius, molts i molts recursos; i el manteniment d'aquesta dicotomia no era precisament favorable per a la consecució de l'objectiu final.

2.3 De l'obertura a la consolidació: 1914-1944

L'objectiu primer i gairebé únic de tota la normativa del període que acabem de presentar era promoure la necessària formació dels arxius de protocols, i assegurar alhora la custòdia i el secret dels documents notariais. No estava aleshores en la ment del legislador considerar el valor secundari, històric o cultural d'aquesta ingent massa documental, d'acord amb els nous corrents de l'època quan, de fet, des de la segona meitat de la dinovena centúria, ja era objecte d'estudi dels investigadors englobats sobretot en el positivisme historiogràfic, especialment en els camps de la biografia o de la història de l'art i de la cultura.

De fet, fins aleshores era possible accedir als arxius de protocols, però no amb poques dificultats. Sempre amb el vistiplau del notari arxiver, calien contactes i influències personals i hom es trobava davant les males condicions dels arxius, la desorganització dels fons, la manca d'instruments de descripció o l'absència d'horaris estipulats i de llocs adequats per a la consulta. Fins i tot, era costum per part dels notaris arxivers, necessitats de recursos econòmics, sol·licitar el pagament d'honoraris d'acord amb els aranzels, com si es tractés de l'expedició d'una còpia autèntica.

Per això, quan la interacció de tot un seguit de factors que es produeixen en el decurs del segle XIX dóna lloc a la gradual i progressiva obertura dels arxius a la consulta, la primera disposició que reconeixerà de manera explícita el valor històric dels arxius de protocols i, alhora, farà accessibles als investigadors els registres i llibres centenaris, no es produirà fins a la Reial ordre del Ministeri de Gràcia i Justícia de 22 de maig de 1914. El contingut d'aquesta primera normativa, impulsada pel senador Luis Palomo, i per cert no gaire explícita ni completa, serà recollit després per tots els reglaments posteriors, per bé que amb la redacció nova i definitiva que se li donà en el de l'any 1917.

Precisament aquest Reglament a què acabem de fer esment, el tercer dels promulgats, aprovat pel Reial decret de 9 d'abril de 1917, esdevindrà la següent normativa amb disposicions relatives als arxius de protocols (títol X). En essència, pocs canvis plantejava respecte de la legislació anterior: arxius de districte notarial, amb documentació de més de trenta anys -llevat que el notari productor seguís en actiu- i a càrrec d'un notari arxiver; necessitat de formació d'inventaris amb les seves addicions anuals; local a càrrec de l'Ajuntament i, en el seu defecte, del mateix notari; o règim de sancions, d'inspecció i de visites.

Aquesta normativa de 1917 estava destinada a tenir pocs anys de vida, ja que tot un seguit de raons relacionades amb els canvis obrats en el si de la institució demanaren ben aviat una nova redacció i formulació del seu contingut. De fet, amb el Reial decret de 7 de novembre de 1921 s'aprovava el nou reglament notarial. Aquest text, que feia aportacions substancials relatives a diferents aspectes institucionals tal com s'indicava en el preàmbul, introduïa com a principal novetat relacionada amb el tema que ens ocupa el fet que

els arxius generals de districte s'havien de formar, a partir d'ara, amb els protocols de més de vint-i-cinc anys, i no de trenta com fins aleshores (art. 206). Així, contràriament a com s'actuà el 1869, quan s'amplià el termini per afavorir els notaris arxivers i deslliurar-los de la tutela d'una part notable d'aquesta ingent massa documental, de ben segur que l'augment de la producció i, per tant, del volum de documentació que havien de custodiar els notaris als seus despatxos aconsellaren l'adopció d'aquesta mesura, que afavoria ara la resta dels fedataris i que ha perdurat fins a l'actualitat.

En un altre ordre, cal fer esment que el mateix 1921 es produí un intent frustrat que els protocols catalans fossin dipositats a l'Arxiu Reial de Barcelona, el conegut ja aleshores com a Arxiu de la Corona d'Aragó. En efecte, el 21 de juliol de 1921 el president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Francesc Carreras i Candi -per cert, cal afegir que sempre fou partidari de la concentració dels arxius notariaus catalans-, presentà al Ministeri de Gràcia i Justícia una petició en la qual sol·licitava que els protocols anteriors al 1800, aleshores a mans dels notaris arxivers, fossin dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, sota la custòdia i a cura dels funcionaris del cos estatal d'arxivers. La petició es fonamentava en el seu poc valor jurídic i en l'elevat valor històric dels registres centenaris, en l'estat en què es trobaven i en el desig de contribuir a la seva salvaguarda i millor conservació.

En resposta a aquesta petició, la Junta Directiva del Col·legi de Notaris de Barcelona, després de recollir la informació pertinent de tots els notaris arxivers dels districtes catalans, el 27 de gener de 1923 elevà un informe en el qual protestava de manera ben decidida pels termes en què s'havia expressat la institució acadèmica barcelonina i, alhora, desaconsellava del tot aquesta partició i aquest traspàs dels

protocols aleshores centenaris. Això ho fonamentava amb tot un seguit de raons, que a continuació recollim, perquè resumeixen molt bé el ja secular sentiment de la corporació notarial en la línia de voluntat clara de tutelar la documentació per ella produïda.

Així, la Junta Directiva deia que les raons donades per l'Acadèmia -perill de destrucció dels arxius per canvi de residència, mort o descurança dels notaris arxivers- eren del tot gratuïtes; que la normativa estatal sempre havia estat clara a l'hora de determinar a qui corresponia la tutela dels registres i protocols; que la instal·lació i la conservació dels arxius, amb 124.302 volums i un ingrés anual de 340 protocols -xifra inferior a la calculada el 1868, tot i que superior a la real donada aquest any-, eren bones i el servei es feia en condicions normals; que el manteniment d'aquests arxius no comportava cap despesa a l'Estat, ja que només quatre dels trenta-sis arxius catalans (la Bisbal d'Empordà, Cervera, Olot i Solsona) estaven dipositats en locals facilitats pels ajuntaments, tal com determinava la normativa; que les nombroses despeses que el manteniment dels arxius ocasionaven anaven a càrrec exclusiu dels notaris arxivers, els funcionaris més competents per a la custòdia documental, amb una evident desproporció davant els migrats beneficis que proporcionaven; que els arxius de districte eren patrimoni de les localitats i, per tant, no es podia treure i allunyar la documentació del lloc on s'havia produït, amb una evident intencionalitat centralitzadora; i, finalment, que aquesta centralització ocasionaria enormes despeses i possibilitat de pèrdues documentals, alhora que dificultats per a l'expedició de les còpies. De fet, el trasllat que pretenia l'Acadèmia no es produí mai.

Conservats amb més cura en alguns casos i amb menys encert en d'altres, els protocols, als quals només recentment s'havia reco-

negut el seu immens potencial i valor històric, havien romàs fins aleshores bàsicament sota la tutela de la institució notarial. I, malgrat l'abundància de literatura de les parts interessades a favor i en contra, no s'havia plantejat encara, en l'àmbit normatiu i estatal, el traspàs dels fons centenaris i oberts a la consulta a altres centres més preparats per a la seva gestió i servei als usuaris. Tanmateix, la disposició de 1914 sobre l'accés i la comunicació dels fons havia posat la llavor del que a inicis dels anys vint plantejaria la Reial Acadèmia de Bones Lletres i del que, més seriosament, s'esdevindria en la dècada dels trenta del segle XX, en què durant una desena llarga d'anys es mantindria una aferrissada pugna sobre quina institució havia de tutelar la documentació notarial. Aquesta lluita s'establiria entre el Ministeri d'Instrucció Pública o d'Educació corresponent i el cos estatal d'arxivers i bibliotecaris, d'una banda, i el Ministeri de Justícia i el notariat, de l'altra. D'aquesta manera, pels Decrets de 1931 i 1939 la balança es decantaria a favor dels primers, mentre que pels reglaments notariais de 1935 i 1944 ho faria a favor dels segons.

La pugna s'enceta ben aviat, ja en els primers anys de la Segona República espanyola, mitjançant una disposició d'enorme transcendència arxivística, el Decret interministerial (Gràcia i Justícia amb Instrucció Pública i Belles Arts) de 12 de novembre de 1931, que sens dubte es podria qualificar com a primer intent seriós de configurar a l'Estat espanyol un sistema arxivístic coherent, les bases del qual s'havien posat a mitjan segle XIX. Seguint el model francès dels Archives Départementales i l'italià dels Archivi di Stato, com també l'exemple de legislació recent del país gal veí, de concentració de fons notariais, creava a les capitals de província els arxius històrics provincials, amb la finalitat bàsica de recollir com a

fons “inicial y preferente” els protocols centenaris dels 477 districtes notariais de l'Estat espanyol.

Per primer cop es determinava la creació d'uns arxius històrics, la base primordial dels quals l'havia de constituir la documentació notarial centenària, oberta a la consulta, a l'estudi i a la investigació. I, a més, per tal que per primera vegada se li pogués donar un tractament i una organització arxivístics correctes, aquests fons s'assignaven al Cuerpo Facultativo de Archiveros -cosa que també es feia amb la documentació judicial-, al qual, en un marc encara ascendent i de consolidació del sistema arxivístic espanyol, ja se li havia atribuït la documentació d'Hisenda (1888), de l'Administració central (1894) i de les chancillerías (1906), i uns anys després li seria confiada la de les antigues Comptadores d'Hipoteques (1957)⁵.

Cert que el mateix Decret considerava un règim especial per als arxius de capital de col·legi, ja que preveia que els col·legis de notaris podien seguir mantenint els arxius a les seves seus, en atenció a la cura i el zel amb què alguns els havien establert i conservat, tot i que la documentació centenària també hauria d'estar regida per personal del cos d'arxivers de l'Estat. Tanmateix, és evident que aquesta disposició, que sostreia dels notaris la gestió dels arxius de protocols i la traspassava al Ministeri d'Instrucció Pública i al cos estatal, no fou ben rebuda per la corporació notarial, que pretenia continuar gaudint de la seva tutela, tal com venia fent d'acord amb la Llei marc de 1862.

5. En aquesta línia, recordem que dos anys després del Decret, el 1933, la Inspección General de Archivos publicà les *Instrucciones provisionales para la ordenada clasificación y catalogación de los Archivos Históricos de Protocolos* de Miguel Gómez del Campillo, les quals foren actualitzades unes dècades després, el 1980, per l'arxiver Antonio Matilla Tascón.

A més, cal recordar que, en el cas català, el Col·legi de Notaris de Barcelona, sempre pioner en aquestes iniciatives, acabava de fer un dispendi més que notable en la nova instal·lació del seu immens i ric arxiu, inaugurat el 1929 pel ministre de Justícia Galo Ponte. Era, doncs, evident que l'arxiu aleshores no es podia cedir ni, menys encara, partir i separar els protocols seculars dels moderns. D'altra banda, sobretot en el cas de Barcelona, l'aplicació de la nova normativa era força irrealitzable, perquè no hi havia locals, ni personal ni mitjans estatals per poder acollir tota aquesta ingent massa documental. Per això, el Col·legi de Notaris, que veia anorreada la seva obra positiva sobre els fons, pressionà sobre instàncies estatals i, de fet, el famós Decret de novembre de 1931 restà sense efecte en la pràctica a Catalunya.

Pocs anys després, mitjançant el Decret del Govern de la República de 5 d'octubre de 1934 -publicat el dia següent, el 6 d'octubre-, es traspassaren els arxius al servei corresponent de la Generalitat de Catalunya, atesos pel personal de la institució autonòmica. I, de bell nou, el Col·legi de Notaris hagué de continuar vetllant per la tutela i gestió dels protocols de la seva demarcació, ara davant el govern català. I així, a instàncies del seu degà Antoni Par (escrit de 12 de novembre de 1934), obtingué un règim especial, mitjançant el Decret de 27 de novembre del mateix 1934, signat pel president accidental de la Generalitat designat per l'autoritat militar, Francisco Jiménez Arenas.

Per aquest Decret, que comptava amb el vistiplau del Ministeri de Justícia expressat per l'Ordre de 17 de novembre, els arxius de protocols catalans -s'especificava concretament els fons històrics, anteriors a la Llei de 1862- quedaven altre cop sota la tutela de la Junta Directiva del Col·legi de Notaris de Catalunya i dels notaris

arxivers. De fet, pocs dies abans, una ordre de 15 de novembre signada pel mateix president accidental facultava la Junta Directiva per poder rescatar els protocols històrics de mans de corporacions, entitats i particulars, per tal d'incorporar-los als arxius notariais.

Per raó d'aquest interès de la institució notarial de seguir tenint cura de la seva documentació, el Reglament notarial de 8 d'agost de 1935, el penúltim dels promulgats, féu cas omís del Decret de 1931, amb un menyspreu evident vers el seu contingut, i calcà l'articulat relatiu als arxius de protocols del Reglament anterior de 1921.

Durant la Guerra Civil espanyola de 1936-1939 la documentació notarial, per bé que en general no sofrí tant com l'eclesiàstica, també fou objecte de trasllats, pèrdues i malaurades accions de destrucció. Ultra el cas més paradigmàtic de l'arxiu de Granollers, cremat completament els primers dies de maig de 1937, es poden citar igualment altres arxius, com ara el de les Borges Blanques, també cremat en la seva totalitat, Falset, Gandesa, Lleida o la Seu d'Urgell, destruïts en major o menor proporció. Altres fons notariais foren traslladats, en el decurs de la conflagració bèl·lica, al monestir de Poblet o als arxius refugi de Viladrau, i no sempre retornaren al seu lloc d'origen, sinó que, ben al contrari, els trasllats posteriors ocasionaren forts desgavells en el mapa arxivístic notarial i el determinaren de manera decisiva.

En aquest sentit, recordem que el 9 d'agost de 1936 el conseller de Cultura de la Generalitat havia decretat que tota la documentació anterior a l'any 1800 -inclosos els arxius notariais (art. 3)- quedava a disposició de la Generalitat, bo i encomanant-la a la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni Artístic, Històric i Científic. I una Ordre del Departament de Justícia de 10 de març de 1938 reblava el contingut d'aquesta disposició, en concretar-la ara exclusivament

en els protocols, tant de l'Arxiu General del Col·legi de Notaris com els que estaven a mans dels altres notaris arxivers dels diferents districtes, tot i que la custòdia i la responsabilitat última sobre els protocols la seguia deixant a les seves mans.

Malauradament per a la corporació notarial, poc abans d'acabar la conflagració bèl·lica, el Decret de 12 de gener de 1939 –promulgat ara només pel Ministeri de Justícia i, per tant, amb un cert caire d'irregularitat– ratificava el de 1931, i una Ordre del dia 18 del mateix mes revertia els arxius, les biblioteques i els museus de Catalunya a l'Estat, entre els quals es feia esment especial dels arxius de protocols. Però els notaris continuaren defensant allò que entenien que ja havia esdevingut part del seu exercici professional i de la seva acció institucional. Per això, entre el 1939 i el 1944, hi hagué tot un seguit d'intents del Col·legi de Notaris de Barcelona per seguir mantenint el control sobre la seva documentació, amb l'elaboració de diferents projectes normatius. I, finalment, el Reglament notarial de 1944 feia cas omís de la normativa estatal d'arxius i reproduïa les disposicions de l'anterior reglament de 1935, amb l'escàndol i les protestes conseqüents per part del Ministeri d'Educació i del cos d'arxivers de l'Estat.

Concretament, el vigent Reglament notarial de 2 de juny de 1944 (arts. 289-306), que ha sofert continuades modificacions, especialment en els anys 1967 i 1984, corroborava els arxius de districte amb els protocols de més de vint-i-cinc anys i a càrrec dels notaris arxivers, considerava un règim especial per a les capitals de col·legi, les quals podrien tenir el seu propi arxiu, determinava la necessitat de disposar dels corresponents inventaris amb les seves addicions, reproduïa l'article sobre la seva accessibilitat, repetia altre cop l'obligació dels ajuntaments de facilitar un local per a

dipòsit dels arxius (deure que legislació local posterior matisà), alhora que fixava el règim de vigilància, inspecció i correccions disciplinàries per part de les juntes directives dels col·legis i la Direcció General. Per tant, per bé que només de manera implícita, aquest Reglament s'oposava al trasllat de la part històrica dels arxius de districte als arxius històrics provincials i no acceptava el poder decisorí que el Decret de 1931 concedia als facultatius del cos d'arxivers de l'Estat.

3. LA NORMATIVA VIGENT

3.1 La legislació estatal: 1945-1978

La “guerra” de decrets i contradecrets feia ja molts anys que durava. Calia, per tant, trobar al més aviat possible una solució de compromís. De fet, la tardor i l’hivern dels anys 1944 i 1945 foren mesos d’una gran activitat política en aquesta línia. El ministre d’Educació Nacional havia considerat com una qüestió personal la “perrada” que se li havia fet, en no ésser consultat amb motiu del Reglament notarial de 1944, i el 16 de gener de 1945 escrigué al director general dels Registres i del Notariat, tot incloent un projecte de decret “que no pretende arrebatar nada a los ricos notarios, sino actuar en defensa de los pobres historiadores”. D’altra banda, el 30 de gener del mateix any 1945 el degà del Col·legi de Notaris de Barcelona elevava a la Direcció General un documentat informe en què proposava una solució intermèdia per a l’afer, de respecte al contingut del Decret de 1931, però també de manteniment de la situació en aquells arxius que havien estat ben instal·lats per la mateixa institució productora. Alhora, proposava la promulgació d’un decret per part dels dos ministeris implicats, el d’Educació Nacional i el de Justícia.

I la solució vingué rodada. A Barcelona, hi havia el notari Raimon Noguera, diversos cops membre de la Junta Directiva del Col·legi, aleshores secretari, més endavant degà (1966-1968) i sempre veritable “arxiver”, amb un gran coneixement i interès per la conservació i organització dels fons notariais catalans. A Madrid, en aquells anys era director general un company seu, el notari de Balaguer Josep M. de Porcioles. Fou relativament fàcil, doncs, arri-

bar, després de diverses negociacions i a proposta del Col·legi de Notaris de Barcelona, al Decret de Presidència de 2 de març de 1945, que constitueix la legislació vigent dels fons de protocols centenaris o històrics.

Aquest Decret començava en el seu preàmbul remarcant l'immens valor històric de la documentació centenària i la tradicional i secular tasca de custòdia exercida pels notaris sobre els seus protocols. Al mateix temps, palesava el fet que la normativa dictada fins aleshores havia estat insuficient per assolir l'objectiu darrer, de millor conservació i tractament dels registres notariais. I, especialment, corroborava la línia d'abandonar tota reglamentació excessivament rígida i cercar la més estreta col·laboració possible entre les institucions implicades: les diferents administracions, la institució notarial productora i el mateix cos facultatiu d'arxivers de l'Estat.

Tenint sempre com a referència el districte notarial, aquesta norma creava a cada arxiu de protocols una "secció històrica", integrada pels manuals de més de cent anys i accessible als usuaris. Alhora, considerava tres menes de seccions històriques:

a) Les *Seccions Històriques dels Col·legis de Notaris*, a càrrec exclusivament dels mateixos col·legis, tot i que sota la inspecció tècnica del Patronat que ara es creava i mitjançant el cos d'arxivers de l'Estat. S'entendria que els col·legis tindrien ben organitzat el seu arxiu històric sempre que complissin certs requisits, com ara que estigués instal·lat en un local convenient i obert diàriament al públic i que es confeccionessin els instruments descriptius corresponents. A més, hom determinava que es podrien traslladar a aquests arxius els fons notariais d'altres districtes del territori per acord del Patronat.

b) Les *Seccions Històriques dels Arxius Històrics Provincials*, amb els protocols dels districtes de les restants capitals de província no

incloses en l'apartat anterior, a càrrec del notari arxiver, al qual correspondria l'expedició de còpies, per bé que la direcció i ordenació tècnica es confiava al cos d'arxivers. L'ajuntament de la capital de província es faria càrrec del local i el Ministeri d'Educació del personal. Igualment, per acord del Patronat, s'hi podrien traslladar els fons d'altres districtes de la província.

c) Les *Seccions Històriques dels altres Districtes Notarials*, a càrrec del notari arxiver, que havia de tenir cura del seu tractament i de la seva organització, amb l'assessorament tècnic dels mateixos funcionaris estatals dels arxius provincials. Aquests fons serien traspassables, en tot cas, a la xarxa d'arxius històrics comarcals o locals que ja existissin o bé que es creessin en el futur.

En síntesi, la conservació i responsabilitat última sobre els arxius de protocols continuaven en mans dels notaris arxivers, mentre que la direcció i ordenació tècnica d'aquestes seccions històriques es confiaven, en tots els casos, al cos d'arxivers de l'Estat, alhora que la inspecció jurídica seguia en mans de les juntes directives dels col·legis. I els arxius de districte que no reunissin les condicions suficients d'organització i servei podrien passar a l'arxiu provincial o al del col·legi corresponent, sempre per acord del Patronat. Aquest Patronat seria presidit pel ministre de Justícia i integrat per: el director general dels Registres i del Notariat, d'una banda, i el d'Arxius i Biblioteques, de l'altra; un membre de la Real Academia de la Historia; el degà del Colegio de Notarios de Madrid; l'inspector general d'arxius; el director de l'Archivo Histórico Nacional; un notari destacat pels seus treballs d'investigació històrica i d'organització d'arxius (aquí calia llegir el nom del notari Raimon Noguera) i el cap de la secció de Notaris de la Direcció General.

En unes breus disposicions transitòries, el Decret fixava un termini de sis mesos perquè els notaris arxiviers dels districtes remetessin a les juntes directives dels col·legis informes detallats sobre els seus arxius, per tal de poder determinar el seu estat i funcionament. Davant d'aquests informes, les juntes directives havien de proposar al Patronat, a través de la Direcció General, el règim a què havien de quedar sotmesos aquests arxius o, en tot cas, la continuïtat en el seu lloc.

La norma era prou flexible, però cal afegir que en aquesta mateixa flexibilitat arrelaven les causes per al seu incompliment. Per exemple, per tal d'aconterar tothom, determinava una gran heterogeneïtat quant a tipus d'arxius (de col·legis de notaris, històrics provincials, comarcals i locals). A més, cedia el poder a un òrgan burocràtic com era el Patronato Nacional de Archivos Históricos de Protocolos, no constituït fins al 1958 i que no ha arribat a funcionar mai. I la direcció tècnica, que aleshores es confiava de manera exclusiva al cos estatal d'arxius, de fet ha anat a càrrec del personal més divers, com ara funcionaris del mateix Cuerpo, del cos d'arxiviers de la Generalitat i altres de similars, de l'Administració local i de personal privat dels col·legis de notaris.

Aquest Decret de 1945 fou ratificat pel de 24 de juliol de 1947, del Ministeri d'Educació Nacional, sobre *Ordenación de los Archivos y Bibliotecas y del Tesoro histórico-documental y bibliográfico*. Aquesta disposició estatal integrava els arxius dels col·legis de notaris entre els classificats com a arxius històrics de districte (art. 4) i deia que els arxius de protocols s'havien de regir per aquella norma (art. 33), per bé que tot seguit afirmava que els arxius històrics provincials havien d'acollir les seccions històriques dels apartats b) arxius històrics provincials i c) altres districtes (art. 34).

Com a nota curiosa, apuntem que el 1953 hi hagué un intent de crear l' Instituto de Archivos de Protocolos, integrat dins el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, el qual, en col·laboració amb la Direcció General dels Registres i els col·legis de notaris, tindria com a principals finalitats la conservació i organització d'aquests arxius. Tanmateix, aquest projecte, signat per Agustín González de Amezúa y Mayo, director de la Real Academia de la Historia, no fou gens ben rebut per la corporació notarial, la qual entenia amb encert que el que calia era donar correcte compliment al contingut del Decret vigent de 1945 -especialment en el punt de creació del Patronato Nacional- i no, en canvi, fer intervenir en la pugna per la tutela sobre la documentació notarial un nou element, expressat ara en la figura d'aquest Instituto dependent del CSIC. L'informe negatiu aprovat per la Junta Directiva del Col·legi de Notaris de Barcelona és de 14 de juny de 1954.

D'altra banda, per un ofici de la Direcció General de 20 de maig de 1954, adreçat als notaris arxivers de districte a través de les juntes directives dels col·legis, es fixaren les obligacions relatives a les despeses dels arxius de protocols i, alhora, es determinà el sistema de repartiment de les responsabilitats en els municipis de menys de 20.000 habitants. Aquestes despeses, concretades en lloguer de locals, neteja, enllumenat, conservació i material d'oficina i enquadernació, eren traspassades dels ajuntaments a l'Estat, d'acord amb el Decret llei de 12 de març de 1954.

Com hem apuntat amb anterioritat, el 8 de febrer de 1958 es constituí finalment a Madrid el Patronato Nacional de Archivos Históricos de Protocolos, establert en el Decret de 1945, sota la presidència del ministre de Justícia i amb la participació del notari barceloní Raimon Noguera. Tanmateix, aquest Patronat no arribà a fer mai efectives les seves funcions.

Segurament com a conseqüència ben directa de la formació d'aquest Patronat, el 24 de febrer del 1958 la Direcció General insistia en els mateixos termes de la disposició transitòria del Decret de 1945, els calcava, i fixava un termini, ara de tres mesos, perquè els notaris arxivers dels districtes remetessin a les juntes directives dels col·legis informes detallats sobre els seus arxius, per tal de poder determinar el seu estat i funcionament. Davant la migradesa de les respostes, la Direcció General insistí de nou el 9 de març de 1959⁶. Aquesta sol·licitud d'informes per part de la Direcció General dels Registres i del Notariat s'havia de repetir en els anys següents, concretament el 1966 i, ja en context ben diferent, el 1979, el 1989 i el 1993.

La normativa vigent de les seccions històriques està constituïda, doncs, per la norma bàsica de 1945, sense que la minsa legislació dels decennis immediats, dictada en un context polític i administratiu no precisament lluit, hagi modificat en res el seu esperit. Tanmateix, cal entendre que els protocols no centenaris -de menys de cent anys i més de vint-i-cinc, els que constitueixen els arxius generals de protocols de districte, se segueixen regulant pel Reglament de 1944. Aquest Reglament determina de manera clara: la responsabilitat exclusiva del notari arxiver, nomenat pel Ministeri de Justícia; l'excepció dels arxius dels col·legis de notaris,

(6) D'aquest mateix any, concretament de 4 de març de 1959, és l'Ordre del Ministeri d'Educació Nacional sobre obtenció de còpies i fotocòpies als principals arxius estatals. Al seu article setè, es determina que, quan es tracti de documents originals que formin part de protocols, les còpies autoritzades només podran ser expedides per notari competent, d'acord amb la legislació notarial, tot i que hauria de constar a la còpia el nom de l'arxiver del Cos estatal que hagués realitzat la transcripció paleogràfica del document, sempre que no hagués estat feta pel mateix notari.

en què les juntes directives acompanyaran el notari arxiver en aquesta responsabilitat; l'atribució de la inspecció i la vigilància a aquestes juntes i a la Direcció General i l'obligació dels ajuntaments -i, en el seu defecte, dels notaris arxivers- de facilitar un local, obligació, recordem-ho, traspasada el 1954 dels ajuntaments a l'Estat en els municipis de menys de 20.000 habitants.

3.2 L'encaix amb la normativa autonòmica: 1979-2001

Com acabem de veure, la situació legal descrita en els capítols anteriors sobre els arxius de protocols s'havia de mantenir, certament amb molt poques variacions, fins al final dels anys setanta del propassat segle XX, en què, com és ben sabut, el darrer procés democratitzador i de descentralització política i administrativa iniciaria l'establiment d'un nou model arxivístic a tot l'Estat espanyol. D'altra banda, és ben cert que la consolidació del mapa autonòmic ha incidit en la recuperació de la consciència social i de la personalitat històrica i cultural i, com a conseqüència d'això, l'evidència de dotar els nostres arxius de millores quant a mitjans tècnics, materials i humans.

D'aquesta manera, la Constitució de 1978 obre un nou procés de renovació de l'ordenament legal i posa els fonaments per a una descentralització a diferents nivells. D'ella, en resulta una distribució de competències entre l'Estat i les comunitats autònomes, alhora que una redefinició en el joc de les relacions entre altres instàncies de l'Administració. De fet, la Constitució fixa les bases perquè les comunitats autònomes assumeixin les competències quant a patrimoni documental. En síntesi, aquestes poden tenir competència exclusiva sobre el patrimoni històric i els arxius que no siguin

de titularitat estatal i, a més, poden assumir l'execució de la legislació de l'Estat en matèria d'arxius de titularitat estatal.

Per la seva banda, l'Estatut d'autonomia de 1979 recull plenament aquesta possibilitat que li ofereix la Constitució espanyola d'assumir competències. Així, l'article 9.6 detalla la competència exclusiva de la Generalitat sobre patrimoni, arxius, biblioteques, museus, hemeroteques i altres centres de dipòsit cultural que no siguin de titularitat estatal, i l'article 11 concreta que correspon igualment a la Generalitat d'executar la legislació de l'Estat en arxius de titularitat estatal.

Posats l'any 1980 els primers fonaments del sistema, amb la creació del Servei d'Arxius i la seva Comissió Assessora i, poc després, de l'Arxiu Nacional de Catalunya, l'any següent s'iniciaren els traspàsos. D'aquesta manera, una Ordre d'1 de juny de 1981 donà publicitat al Reial decret 1010, de 27 de febrer de 1981, sobre traspàs de funcions i serveis de l'Estat a la Generalitat de Catalunya en matèria de cultura, en el qual s'esmenten de manera explícita, a més de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, els Arxius Històrics Provincials de Tarragona, Lleida i Girona, que es transfereixen en els termes a determinar en un futur conveni.

De fet, aquest conveni entre el Ministeri de Cultura i el Departament homònim de la Generalitat es féu públic mitjançant una Ordre de 15 de març de 1982. Tot i que, en l'àmbit del traspàs, aquest conveni afectava exclusivament la gestió dels Arxius Històrics Provincials de Girona, Lleida i Tarragona, al seu punt cinquè es determinava que "la Generalitat assumeix les competències dels òrgans del Ministerio de Cultura sobre les Seccions Històriques de Protocols Notarials en el territori de Catalunya". Per tant, calia interpretar una prou clara explicitació del traspàs al

govern autonòmic català de la competència sobre la documentació notarial històrica, si més no quant a les antigues atribucions del Ministeri de Cultura -direcció i ordenació tècnica- i salvant, en tot cas, les competències de la institució notarial productora -conservació i responsabilitat últimes en mans dels notaris arxivers-, establertes en el Decret de 1945.

Aquesta serà, de fet, la principal disposició relativa als arxius de protocols en els darrers decennis. Perquè res de nou, quant al tema que ens ocupa, aportava la primera Llei d'arxius, de 26 d'abril de 1985, llevat de la creació formal de la xarxa d'arxius històrics comarcals, als quals ja es feia esment en el Decret de 1945; ni la Llei de patrimoni documental català, de 30 de setembre de 1993, l'article 19.3 de la qual incloïa en el patrimoni documental català els documents de les notaries i els registres públics, sens perjudici de la legislació de l'Estat que els fos aplicable. En darrer terme, afegim que la segona i vigent Llei d'arxius i documents, de 13 de juliol de 2001, conceptua com a documents públics de Catalunya els produïts pels fedataris i els registres públics (art. 6, 1-h) i explicita l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i els arxius històrics provincials com a integrants del Sistema d'Arxius de Catalunya (art. 20, 1-e, f).

En un intent de sistematització i de síntesi, podríem dir que es manté en essència l'esperit del Decret interministerial de 1945, pel fet que, d'una banda, es continuen respectant els tres tipus bàsics de seccions històriques (col·legis de notaris, arxius històrics provincials i, finalment, arxius comarcals i locals), mentre que, de l'altra, la conservació i responsabilitat últimes sobre els arxius de protocols continua en mans dels notaris arxivers i de les juntes directives dels col·legis. I, alhora, s'hi ha juxtaposat i encaixat la legislació autonò-

mica, amb el traspàs de la direcció i ordenació tècnica d'aquestes seccions històriques dels òrgans del ministeri corresponent (Cuerpo Facultativo de Archiveros i altres organismes directius i tècnics) a la Generalitat de Catalunya. Qüestió diferent és valorar la plasmació d'aquests principis bàsics en la pràctica, que certament és força diversa i no sempre del tot reeixida.

En el cas català i pel que fa a les seccions històriques, en primer terme, l'arxiu del Col·legi de Notaris de Barcelona s'inscriu plenament en el marc del Decret de 1945, llevat del punt del personal, que ha estat sempre de caire privat des del moment inicial, malgrat el que es disposava a la norma, dictada precisament en uns moments en què l'Estat, mancat de recursos econòmics i humans, no el podia oferir, tot i que el Col·legi el sol·licità. En segon lloc, els Arxius Històrics Provincials de Girona, Lleida i Tarragona, de titularitat estatal, però amb un traspàs de la gestió a la Generalitat, responen a l'encaix de la legislació autonòmica amb l'estatal i conserven els protocols del propi districte, a més dels fons notariais d'altres districtes de la província en ells dipositats en unes circumstàncies difícils -fet que el mateix Decret de 1945 recollí-, i que en tot cas ara haurien de retornar al seu lloc d'origen, tal com ja ha començat a produir-se.

Finalment, els fons històrics dels restants districtes notariais segueixen també l'esperit de la norma de 1945 amb l'encaix corresponent de la legislació autonòmica. De fet, en la majoria dels casos aquests fons centenaris han estat traspassats a les xarxes d'arxius històrics comarcals i municipals; el personal que els atén respon a la filosofia dels traspassos i, en darrer terme, els notaris arxivers no perden mai la responsabilitat última sobre els protocols, alhora que ben sovint la Junta Directiva del Col·legi és qui n'autoritza el tras-

pàs, d'acord amb les competències que li atorga el Reglament notarial vigent de 1944 (art. 301 i 305), competències reblades pel Decret de 1945 (art. 10).

Per la seva banda, més diversa i no tan reeixida és potser la situació dels arxius generals de protocols de districte, amb la documentació no centenària i de més de vint-i-cinc anys. Aquests arxius de caire "intermedi", regits pel Reglament notarial de 1944, de vegades es troben ubicats al costat dels centenaris en els centres suara descrits -en secció independent i no accessibles-; d'altres cops estan en locals directament dependents dels notaris arxivers o en altres ocasions són en locals cedits pels ajuntaments -tot i el traspàs de les competències a l'Estat en el cas de municipis menors de 20.000 habitants (1954)-, no sempre en les millors condicions d'instal·lació i de conservació.

Com ja hem esmentat més amunt, la Llei marc de 1862 i el Decret de 1869 havien optat de manera ben correcta pel caire públic del protocol, però, en canvi, no havien assignat els fons a institucions arxivístiques o culturals públiques -aleshores pràcticament inexistents-, sinó que havien respectat la tradició secular i la mateixa voluntat de custòdia dels protocols per part del notariat. I això obeint al també secular sentit patrimonial dels notaris sobre els registres i, si es vol, a la mateixa essència de la institució, una figura eclèctica entre el funcionari públic i el professional liberal. En conseqüència, els notaris arxivers de districte foren els encarregats de la reunió i de la tutela de la documentació històrica i intermèdia. I la tasca duta a terme per aquests professionals fou -i encara és- molt meritòria, i això amb més raó quan els esforços que se'ls demanava superaven amb escreix els recursos que se'ls oferia. I, en essència, aquesta filosofia de custòdia i tutela sobre els fons

notarials s'ha mantingut fins a l'actualitat pel que fa als arxius intermedis.

Però és del tot evident que, d'una banda, els canvis demogràfics obrats en la societat -especialment a partir de la segona meitat del segle XX-, que han comportat un augment extraordinari de la producció notarial, determinen que cada cop sigui més difícil i complex que el notari arxiver de districte pugui dur a terme amb tota correcció la tasca que se li encomana de conservació i tractament de la documentació. I, de l'altra, el clar desvetllament arxivístic produït d'ençà del darrer procés democratitzador i de descentralització política i administrativa, plasmat en la creació d'una àmplia xarxa de centres i en l'aparició d'un notable cos de tècnics especialitzats, fa que sigui lògic pensar en el fet que els fons intermedis -de vint-i-cinc a cent anys- puguin ésser dipositats directament a les institucions arxivístiques corresponents, com ja s'està fent en bastants arxius de districte, amb les normatives i els acords pertinents.

4. ELS FONS DE PROTOCOLS CATALANS EN L'ACTUALITAT

L'objectiu primicer d'aquest capítol rau a oferir una visió concisa, però alhora completa i detallada, de l'evolució històrica i, sobretot, de la localització dels fons notariais catalans en l'actualitat, perquè, a més de dotar-nos d'una informació necessària i útil, ens pugui servir de fonament per elaborar les propostes de sistematització que es contindran en el capítol següent. Dur a terme aquest exercici amb encert no és pas tasca fàcil, ja que, com sabem, la dispersió dels fons és més que notable, tant pel naixement tardà dels arxius regulats per una normativa general com pel successiu incompliment i els canvis de les mateixes normes o, especialment, per les massa freqüents modificacions de l'estructura territorial de l'organisme productor, és a dir, dels partits judicials i dels districtes notariais.

De fet, potser la principal dificultat amb què ens trobem a l'hora d'identificar i presentar el mapa dels fons notariais catalans és l'elecció de l'element bàsic d'estudi, que pot ésser divers: la divisió administrativa -la província o la comarca-, els centres o dipòsits documentals -els diferents arxius estatals, autonòmics o municipals- o la divisió judicial, a la qual la notarial es troba només en certa manera sotmesa -els partits judicials o els districtes notariais. De tots ells, és evident que el més encertat és el que fa referència a la mateixa estructura territorial del productor, és a dir, el districte notarial, que hauria d'equivaldre al partit judicial, per bé que la demarcació notarial, que s'actualitza més o menys cada deu anys, va una mica endarrerida respecte de la planta judicial i pot, a més,

prescindir-ne i considerar altres elements, com ara la població, la freqüència i facilitat de les transaccions, les circumstàncies de la localitat o la mateixa subsistència dels notaris.

Tanmateix, l'elecció d'aquesta estructura presenta també problemes, especialment els derivats de les variacions successives de les demarcacions. Tot i així, l'estructura que hem entès més correcta no serà altra que la de presentar la informació per districtes notariais, d'acord amb la darrera demarcació de 1994. De fet, l'objectiu que es pretén és poder oferir el mapa dels fons notariais catalans de cadascun dels districtes, amb independència de la seva ubicació actual –de vegades, conservats en el mateix districte, però moltes altres ben dispersos per diferents centres ubicats en districtes diferents–, ja que per descriure els protocols que hi ha a cada arxiu ja disposem dels corresponents inventaris, manuscrits o editats, i, a més, això no ens permetria mostrar tan fàcilment els desgavells amb vista a elaborar propostes de sistematització.

La demarcació notarial vigent és l'establerta pel Reial decret 2038, de 14 d'octubre de 1994, i es troba pendent de revisió, escolats els deu anys aconsellats en la normativa sectorial. Aquesta demarcació considera un total de 34 districtes per al territori del Col·legi de Notaris de Catalunya, repartits de la manera següent: 17 per a la província de Barcelona, 6 per a la de Girona, 6 per a la de Lleida i 5 per a la de Tarragona. Tanmateix, advertim de bell antuvi que, en presentar la informació en el capítol que ara encetem, hem donat entrada també a altres 6 districtes avui no existents com a tals, i això perquè conserven la figura del notari arxiver i tenen el seu arxiu general de districte, ultra el fet que alguns d'ells ja tornaven a constituir el 1994 partit judicial propi: 3 de la província de Lleida (les Borges Blanques, Solsona i Sort) i 3 de Tarragona (Falset, Gandesa i Montblanc).

Però, a més, cal tenir en compte que, arran de la integració dels cossos de notaris i de corredors de comerç col·legiats, efectiva a partir de l'octubre de l'any 2000, el 8 de setembre immediatament anterior es publicà el Reial decret 1550, sobre creació, supressió i modificació de places per als corredors de comerç, que esdevenia una nova demarcació notarial “de facto”, tot i que amb un caire palesament provisional fins a la promulgació de la definitiva, encara avui pendent d'elaboració. La suma de les places de corredors contingudes en aquesta normativa més les de les notaries previstes per la demarcació notarial de 1994 esdevé la demarcació notarial vigent, i així ho recollim, quan s'escau, en l'exposició inicial dels districtes.

No obstant això, de demarcacions notariales encaminades a establir els diferents districtes, les localitats amb notaria i el nombre de notaries de cada localitat, se n'han dictat diverses. Com a precedent anterior al període codificador, cal parlar de la demarcació establerta per la Reial Audiència de Catalunya el 30 de gener de 1771, que amb diverses modificacions seguí vigent fins a la Llei del notariat i que segurament serví de base per a la de 1866. Ultra aquests antecedents, després de la Llei marc del notariat de 1862, s'han dictat les següents, amb els canvis de districtes, localitats i places corresponents que ja seran exposats en la redacció de cadascun dels districtes:

1866: Reial decret de 28 de desembre.

1874: Decret de 9 de novembre.

1881: Reial decret de 20 de gener.

1889: Reial decret de 2 de juny.

1903: Reial decret de 9 de març.

1907: Reial decret de 9 d'agost.

1915: Reial decret de 29 de juliol.
1929: Reial decret de 21 d'agost.
1945: Decret de 24 de maig.
1956: Decret de 6 de juliol.
1967: Decret de 21 de setembre.
1978: Reial decret de 10 de febrer.
1983: Reial decret de 7 de desembre.
1994: Reial decret de 14 d'octubre.

Quant a la metodologia emprada en l'elaboració del treball i en la presentació de la informació de cadascun dels 40 districtes considerats, s'ha seguit un esquema coherent que conté cinc punts bàsics, ultra la bibliografia que es presenta en annex: la formació del districte (creació, agregació, desaparició); l'evolució de les seves notaries o places; la relació de les notaries històriques, en el cas d'estar documentades o de disposar de treballs de referència; la història arxivística dels fons, és a dir, les seves vicissituds històriques i, finalment, un estat actualitzat de la localització dels fons en els diferents centres arxivístics, amb indicació de les dates extremes de la documentació de cada localitat i del nombre total d'unitats d'instal·lació conservades (volums, lligalls o capsos).

D'altra banda, l'abast cronològic de l'estudi no es limita als registres i protocols centenaris, sinó que s'ha estès fins al 1978, bo i considerant, per tant, el que podríem denominar arxiu intermedi o general, és a dir, el que conté els protocols de més de vint-i-cinc anys, que ja han sortit de l'oficina o despatx notarial i han entrat sota la competència i responsabilitat directa del notari arxiver. Anotem encara que la forma de presentació dels diversos centres o arxius al final de cada districte segueix el criteri de la importància

i del volum documental dels seus fons, des dels més transcendents fins als més escadussers; en cas d'igual volum, regeix l'ordre alfabètic de la denominació dels centres.

Igualment, és important fer notar que aquest estudi no abasta els manuals notariaus de rector, i això de manera volguda. Com és sabut, els fons parroquials gairebé sempre contenen protocols resultants de l'exercici de la funció notarial per part dels rectors. Aquesta pràctica, que fou limitada als documents de darrera voluntat el 1736, era regulada i formalitzada a través de la incorporació d'unes beceroles de l'art de la notaria a la majoria de les edicions de les constitucions sinodals dels bisbats. El fet d'incloure aquí aquests manuals desdii de l'objectiu del present treball i hauria implicat una revisió de tots els fons parroquials catalans, mereixedors ells sols d'un estudi exclusiu.

A més de la bibliografia específica que figura ordenada a l'annex primer, les fonts documentals emprades per a l'elaboració d'aquest apartat han estat diverses, com ara els arxius interns de diferents institucions, les dades facilitades pels mateixos centres arxivístics o bé pels notaris arxivers de districte o, especialment, els lligalls que de cadascun dels districtes es conserven a l'arxiu intern o propi del Col·legi de Notaris de Catalunya. Aquests han estat de vital importància en la redacció del present capítol, ja que contenen els inventaris de 1902 i les addicions corresponents, informes, correspondència i altra documentació d'elevat interès.

En darrer terme, no voldríem cloure aquestes notes introductòries al capítol sense advertir el lector que la anotació que es fa del nombre de volums o d'unitats d'instal·lació que conserven els diferents centres de cada districte notarial no és pas una tasca senzilla. En aquest sentit, recordem que és el primer cop que es porta a

terme un esforç d'aquest tipus i, en la mateixa línia, que els diferents instruments descriptius fins avui elaborats, entre els quals excel·leix la col·lecció d'inventaris de la Fundació Noguera, gairebé mai no donen cap xifra que ara ens pugui ser d'utilitat o, en tot cas, aquestes poden haver quedat superades.

Igualment, cal no oblidar que, en alguns centres, la tasca de descripció, sempre lenta i pacient, encara no s'ha completat. Podríem afegir encara que, de vegades, les dades donades pels diferents instruments descriptius d'un mateix centre no són coincidents. I això sense oblidar la mateixa pràctica notarial en temps pretèrits, complexa i variada també quant a la confecció dels registres, fins i tot amb protocols de diferents localitats relligats conjuntament, qüestió que s'ha tingut en compte sempre que se n'ha tingut coneixement. Per tant, som conscients que, tot i la cura que hem procurat tenir a l'hora d'oferir-les, les xifres en algunes ocasions seran aproximades o, en tot cas, podran ser susceptibles de canvis, sense que això en desvirtui la significació.

4.1 Província de Barcelona

4.1.1 Districte d'Arenys de Mar

El districte notarial d'Arenys de Mar fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de sis notaries distribuïdes entre les poblacions d'Arenys de Mar -cap del districte i seu de l'arxiu-, Calella, Malgrat de Mar, Sant Celoni i Tordera. La demarcació de 1874 suprimí la notaria de Tordera, que fou restablerta el 1983, i en creà una a Canet de Mar, que seria suprimida el 1881 i restablerta el 1983. La notaria de Calella fou suprimida el 1915 i restablerta el 1929. L'any 1967 fou creada la notaria de Pineda de Mar.

Les notaries històriques d'aquest districte foren les de Montclús, Sant Celoni, Montpalau, Palafolls, Tordera, Arenys de Mar, Canet de Mar i Calella. Les sèries de registres més antigues corresponen a l'escrivania de la baronia del castell de Montclús (1290), que era de destret i l'arxiu de la qual és documentat ja des dels seus orígens, bé que ens ha pervingut força incomplet. També recula al segle XIII l'escrivania de Sant Celoni, que inicialment fou de l'església i després passà a domini privat.

Fou de destret (privilegi de 1380), igualment, la notaria del terme del castell de Montpalau, de la qual se segregà, l'any 1610, la d'Arenys de Mar i, durant la mateixa centúria, la de Canet de Mar (1669) i la de Calella (1671). A partir del 1701, la notaria de Montpalau seria coneguda com la notaria de Pineda de Mar. Malgrat la seva antiguitat i la seva importància, l'arxiu ens ha pervingut molt incomplet pel que fa als segles XIV-XVI. Hi són documentats, de fet, tres incendis. L'any 1485 fou assaltada i cremada pels pagesos de remença, el 1545 els estralls foren causats pel saqueig del corsari Dragut i, finalment, l'any 1694, pels francesos. La notaria del terme del castell de Palafolls també fou de destret i és documentada la seva producció des de la segona meitat del segle XIII. Ara bé, el protocol més antic avui existent és de l'any 1385. La notaria de la vila de Tordera és força més tardana, de manera que el primer notari documentat hi exercí a partir de l'any 1556.

Com a la majoria de la resta de districtes, l'Arxiu General de Protocols del d'Arenys de Mar fou organitzat a partir de l'any 1869, però és escassament documentada la concentració dels fons de les notaries històriques per part dels primers notaris arxivers. L'any 1921 el notari arxiver Carles de Fontcuberta comunicà al Col·legi de Notaris que l'arxiu era instal·lat en dues habitacions del seu domi-

cili i format per uns dos mil cinc-cents cinquanta llibres, 1.850 dels quals eren anteriors al 1800.

L'any 1934 fou creat l'Arxiu Històric Municipal d'Arenys de Mar, que seria inaugurat el 10 de juliol de 1935. Tenia la seva seu al primer pis de la casa de la Vila. Hi foren dipositats els protocols anteriors al segle XIX que formaven part de l'Arxiu del Districte. El Col·legi de Notaris nomenà Josep Maria Pons i Guri vocal del Patronat.

L'estiu de 1936 foren cremats els protocols de l'Arxiu General de Protocols que eren conservats a la notaria d'Arenys de Mar. Els que havien estat dipositats a l'Arxiu Històric Municipal, en canvi, se salvaren. Segons Agustí Duran i Sanpere, "la part antiga de l'arxiu notarial era reunida i ben instal·lada en una dependència de la Casa de la Vila, on no semblava estar subjecta a perills especials, segons anàrem comprovant en diverses visites d'inspecció; per aquesta raó no fou retirada" per la Generalitat.

El 1944 l'Arxiu Històric Municipal fou instal·lat en un altre edifici, el número 11 de la Riera del Bisbe Pol, la seva seu actual. L'any 1958, el notari arxiver comunicaria al Col·legi que entenia que "este Archivo debe continuar en el local donde se halla instalado, tanto por el cariño demostrado por la población hacia él, como por la continuidad de esfuerzos y ejemplar colaboración del Ayuntamiento y, sobre todo, por el eficaz servicio que viene prestando a la investigación histórica en sus especialidades jurídica, social y del arte". L'any 1979 el notari arxiver comunicà al Col·legi que el nombre de protocols que custodiava a la notaria ascendia a 385.

El 1935 s'havia començat un inventari dels protocols que havien estat dipositats a l'Arxiu Històric Municipal, que no pogué ser con-

clòs fins al 1945. Els fons foren organitzats i descrits respectant la proveniença de les antigues notaries. El 1992 la Fundació Noguera publicà l'inventari avui vigent.

En l'actualitat, la major part dels protocols d'aquest districte es conserva a l'Arxiu Històric Fidel Fita i a l'Arxiu General de Protocols del Districte, fora d'alguns llibres escadussers dispersos per altres centres:

- *Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF)*: Arenys de Mar (1610-1618), Calella (1669-1800), Canet de Mar (1669-1801), Montclús (1290-1779), Montpalau (1358-1672), Palafolls (1385-1804), Pineda de Mar (1701-1824), Sant Celoni (1307-1801) i Tordera (1556-1807), 2.010 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte d'Arenys de Mar*: Arenys de Mar (1908-1977), Calella (1911-1977), Malgrat de Mar (1911-1977), Pineda de Mar (1968-1977) i Sant Celoni (1911-1977), 1.202 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Arenys de Mar (1627-1633), Canet de Mar (1596) [un protocol rel·ligat amb un altre de Barcelona], Montpalau (1634-1638), Pineda de Mar (1676-1678), Sant Celoni (1763-1766) i Santa Maria de Palautordera (1764-1768) [un protocol rel·ligat amb un altre de Vic], 13 volums.

- *Arxiu Parroquial de Sant Celoni*: Sant Celoni (1732-1797), 13 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Montpalau (1648) i Palautordera (1717), 2 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Palafolls (1391-1394), 1 volum.

- *Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHT)*: Santa Maria d'Arenys (1626-1629), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Girona (AHG)*: Santa Maria de Palau Tordera (1591-1592), 1 volum.

4.1.2 *Districte de Badalona*

El districte notarial de Badalona fou creat per la demarcació de 1983 amb un sol municipi, el de Badalona, al qual foren assignades tres notaries, ampliades a quatre el 1994 i a set el 2000. Fins aleshores, aquesta ciutat havia format part del districte de Barcelona, a l'Arxiu Històric i General del qual es troba el seu protocol més antic (1676-1964). Actualment, el protocol més recent es conserva en un local dependent del notari arxiver:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Badalona*: Badalona (1958-1978), 735 volums.

4.1.3 *Districte de Barcelona*

El districte notarial de Barcelona fou creat per la demarcació de 1866, amb una assignació total de cinquanta-dues notaries, quaranta-vuit per a Barcelona i una per als municipis de Badalona, Gràcia, Sant Andreu de Palomar i Sarrià. En els decennis següents, la situació romangué estable amb l'única variació d'un augment fins a tres de les places de Gràcia. La demarcació de 1903 reflectí la integració a la capital dels municipis de Gràcia i Sant Andreu, de manera que el districte el formaven ara Barcelona, només amb trenta-cinc places, i Badalona i Sarrià, amb una cadascun. El nombre de notaries de la capital seguí fluctuant. El 1907 en tenia quaranta-sis, el 1915 baixà a quaranta i el 1929 pujà a cinquanta, amb l'agregació de la notaria de Sarrià.

D'ençà d'aleshores, el nombre de places de la capital anà en augment constant. La demarcació de 1967 reflectí, a més, l'elevat flux migratori de la zona en aquelles dècades, amb seixanta-set places a Barcelona, dues a Badalona, més quatre a l'Hospitalet de Llobregat, una a Sant Adrià de Besòs i dues a Santa Coloma de Gramenet. Fou

aleshores quan el districte comptà amb més poblacions amb notaria, perquè en la demarcació de 1978 l'Hospitalet de Llobregat ja formà districte propi, mentre Barcelona pujà a vuitanta-quatre places. I el 1983, formats els nous districtes de Badalona i Santa Coloma de Gramenet, la capital catalana restà com a única població del districte, amb noranta-sis notaries, que foren cent el 1994 i cent quaranta-quatre el 2000.

Regulada la institució tant per les disposicions generals de les Corts com per les ordenances municipals, els notaris de la ciutat s'articularen al voltant dels dos col·legis d'antiga tradició medieval, el de Notaris Públics de Número i el de Notaris Públics Reials Col·legiats, establerts el 1395 i el 1544 respectivament, que es fusionaren a mitjan segle XIX, deu anys abans de la promulgació de la Llei del notariat de 1862. Però, a més dels notaris públics i reials, cal fer esment de l'existència de diferents escrivanies.

En primer terme, l'escrivania del Capítol de la Catedral de Barcelona, establerta per Jaume I el 1275 i que actuà fins a la segona meitat del segle XIX. Vinculada també a la Catedral, concretament a la comunitat de beneficiats, cal parlar de l'escrivania de Sant Sever, fundada el 1479 per Sixte IV. El fons documental d'aquesta darrera escrivania, que al començament del segle XVIII es traslladà a l'església de Sant Sever, fou cedit el 1969 pels membres del Col·legi de Sant Sever a la Catedral. I també hem de fer esment de la Pia Almoina, organitzada el 1275, que comptava amb escrivania pròpia i que perdurà fins al segle XIX, amb diferents localitzacions abans de la seva ubicació actual.

Tots aquests fons es conserven avui de manera conjunta amb els de la Catedral. Recordem que l'arxiu de la Catedral sofrí un total de quatre trasllats durant la Guerra Civil. Així, l'estiu de 1936 passà de

la Seu al convent de l'Esperança, al carrer de la Palma de Sant Just. A la primavera de 1938, una part fou traslladada a Viladrau, mentre que l'altra es diposità la tardor del mateix any a Pedralbes, on anà a parar també la documentació de Viladrau l'abril de 1939, ja acabada la guerra. Poc després tot l'arxiu retornà des de Pedralbes a la Seu.

Així mateix, cal fer esment de les escriptories de diferents monestirs de la capital, com ara la de Santa Maria de Jonqueres, que perdurà fins a l'exclaustració (1808), la de Santa Maria de Pedralbes i la de Sant Pere de les Puel·les. El fons de Jonqueres, dipositat des de 1942 a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, provenia de les sèries documentals recollides per la Biblioteca Universitària de Barcelona. El fons de Pedralbes ha estat des de la fundació del monestir a mitjan segle XIV en el mateix indret, per bé que no és complet i alguns volums es perderen durant la Guerra Civil, bé cremats a la pira de material secundari feta expressament amb la voluntat de salvar el patrimoni principal del monestir, bé en l'incendi de l'habitatge del doctor Manuel Trens.

Per la seva banda, l'escripció i l'arxiu de les Puel·les, un dels més transcendents de la ciutat, ha sofert moltes vicissituds en el decurs de la seva llarga història, especialment greus en el segle XIX. L'ocupació dels francesos fou seguida de diverses expulsions de les monges del seu cenobi (1814, 1823 i 1828) i dels respectius retorns, que culminaren amb l'expulsió definitiva el 1835, data a partir de la qual les monges, amb l'arxiu i altres possessions, vagaren per diferents indrets de la capital i rodalies fins a ocupar l'actual edifici del carrer Anglè, a Sarrià, construït entre el 1877 i el 1879. Durant la Guerra Civil, part de l'arxiu fou traslladat a una casa particular de les rodalies del convent, on malauradament es cremà. La reorganització del fons que se salvà de la guerra s'inicià al voltant de 1940.

Finalment, hi havia a la ciutat l'escrivania de l'Hospital General de la Santa Creu, fundat el 1401 com a resultat de la fusió dels antics hospitals barcelonins. L'establiment de l'escrivania fou immediata, ja que el primer manual és del mateix any. Des d'aquesta data i fins a la Llei del notariat de 1862, aquesta scrivania funcionà de manera ininterrompuda a les dependències de l'Hospital i els seus registres formaren part de la institució assistencial. D'altra banda, el 1892 es fundà l'Hospital de Sant Pau i el 1911 s'hi integrà l'Hospital de la Santa Creu i la Casa de Convalescència, fet que comportà el pas d'una part de l'arxiu de l'antic Hospital de la Santa Creu a les noves dependències.

Entre els fons transferits, es trobava el fons notarial propi de l'escrivania de l'Hospital, mentre que els manuals notariaus autoritzats pels notaris de la ciutat com a tals romangueren a l'antic Hospital de la Santa Creu, on el 1931 s'instal·là la Biblioteca de Catalunya, la qual els englobà. Aquests manuals, segurament, esdevingueren titularitat de l'Hospital per llegat testamentari dels mateixos notaris o dels seus successors. I cal pensar que això mateix succeí amb els manuals autoritzats per notaris públics de la ciutat i dipositats a l'arxiu de la Catedral de Barcelona

D'altra banda, parlant ara ja de l'Arxiu General del Districte, cal dir que tant la normativa i el sistema de traspàs de protocols com els dos intents de formació d'un arxiu a la ciutat, el 1598 i el 1816, ja han estat comentats en els capítols introductoris. No obstant això, de les dècades immediatament anteriors a la instal·lació definitiva de l'arxiu a la seu del nou Col·legi, a partir de la inauguració del nou edifici el 1882, tenim algunes notícies sobre la ubicació dels protocols, dipositats preferentment a les escrivanies dels notaris en exercici, ultra en algunes institucions. En efecte, a més del catàleg

manuscrit de 1773, mai no editat i conservat avui a l'arxiu del Col·legi, el 1843 es publicà un primer catàleg dels protocols que regentaven aleshores els notaris de Barcelona, destinat a informar els particulars d'on s'havien d'adreçar per cercar una determinada escriptura antiga, amb vista a l'expedició d'una còpia autèntica o a la resolució de qualsevol causa del seu interès.

Mercès a aquest catàleg, podem saber que eren ben pocs els protocols dipositats a mitjan segle XIX a les seus dels primitius Col·legis, com també que hi havia registres notariais a la Catedral, a l'Hospital General de la Santa Creu, al Col·legi i la Capella de Sant Sever o a l'Audiència. No obstant això, aquest catàleg ens permet afirmar que la majoria dels fons es trobaven a les notaries i, alhora, conèixer l'existència de veritables notaris col·leccionistes, d'entre els quals cal destacar Pere Rodríguez Alcántara, que aplegà, durant els seus quaranta anys d'exercici, un gran nombre de protocols d'èpoques anteriors.

En aquest mateix sentit, cal dir que la formació d'un arxiu de protocols a Barcelona fou un tema preferent de les primeres juntes directives, paral·lelament a la qüestió de la casa seu del Col·legi. Des de l'inici, s'entengué de manera encertada que l'arxiu s'havia d'instal·lar a l'edifici del Col·legi, idea que ha perdurat fins a l'actualitat. Però, aleshores, ni les autoritats administratives ni els notaris ajudaren gaire a assolir els objectius de les juntes directives.

Quant a l'edifici, es pensà en un inici en el segon pis del que havia estat convent de les religioses de Sant Joan de Jerusalem, al final de la riera de Sant Joan, on es trobava instal·lada provisionalment la Biblioteca Pública Universitària, mentre s'esperava l'acabament de l'actual edifici de la Universitat. Però, atès que aquest immoble estava subjecte a la Llei de desamortització i que, per tant,

no hi era segura la seva ubicació definitiva, el degà donà ordre d'aturar el trasllat de protocols, que ja s'havia iniciat.

Per raó de dissensions internes, principalment provocades per desacords entre la Junta Directiva i el notari arxiver, Lluís Gonzaga Pallòs, el tema d'un local definitiu per a l'arxiu restà paralitzat durant tota la dècada dels setanta. I en aquests anys, en lloc de sofrir un trasllat, l'arxiu hagué de patir-ne quatre: primer, a Sant Joan de Jerusalem; després, a alguna dependència del nou edifici de la Universitat; a continuació, a un casalot del carrer de les Elisabets i, finalment, al seu lloc definitiu, al Col·legi.

Acabades, el juny de 1882, les obres del Col·legi, els protocols foren ubicats a les dues sales de la planta baixa, que havia estat construïda ja amb aquest propòsit, amb les parets reforçades i el sostre amb voltes. L'agost del mateix any fou nomenat notari arxiver Jaume Alegret, el qual continuà la difícil tasca de recollida de manuals notariais i, alhora, dirigí una primera ordenació d'aquella ingent massa documental que li havia estat confiada. Per dur a terme aquesta labor, hom nomenà Máximo Ruiz, el qual tingué cura de confegir, entre el 1885 i el 1892, un llibre registre, ordenat cronològicament, dels diferents notaris i manuals. Aquesta primerenca ordenació dels fons esdevingué modèlica i fou reconeguda per les autoritats administratives, com ja hem explicat anteriorment.

Tanmateix, atesa l'afluència continuada de documentació, ara ja de manera sistemàtica i regulada per la nova legislació, aviat s'esgotà l'espai disponible. Sembla que això provocà un cert desordre quant a instal·lació. Potser en aquest context de cert desgavell cal situar la notícia també comentada que, el 1921, la Reial Acadèmia de Bones Lletres sol·licità que l'arxiu de protocols fos transferit a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, petició que no fou considerada. I

potser també l'esporgada de documentació esparsa realitzada a l'arxiu, que constitueix avui la part més notable del fons notarial de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Segons Agustí Duran i Sanpere, una primera esporgada pogué ésser feta per Andreu Balaguer i Merino (mort el 1883) en el moment de formació de l'arxiu al Col·legi, i la documentació ingressà a l'arxiu municipal mitjançant compra feta al llibreter Salvador Babra; i una segona, posterior i més important, tingué lloc al final de la dècada dels anys vint del propassat segle.

Per tal de millorar aquesta situació deficient, el 1928 la Junta Directiva adquirí l'edifici contigu al Col·legi, el número 2 del carrer del Notariat. Immediatament, s'hi habilitaren la planta baixa, el que abans havia estat el primer pis i el soterrani, alhora que es realitzaren modificacions en les sales antigues del Col·legi. Així, aquestes darreres estances conservaren la documentació històrica (fins al segle XVIII), mentre que la documentació llavors encara reservada es col·locà a les noves dependències del número 2: al soterrani el segle XIX i a la planta i l'entresolat el segle XX. Començades les obres el mateix 1928, el 30 d'octubre de 1929 tingué lloc la inauguració oficial de les noves instal·lacions de l'arxiu.

Durant la Guerra Civil es palesà igualment l'interès i el zel dels notaris per la seva documentació. El mateix juliol de 1936, un escamot incontrolat comparegué davant el Col·legi amb la intenció de cremar els fons, atès que -segons deien- havien d'ésser destruïts els títols de propietat de la burgesia. En defensa dels documents, hi acudí el notari Raimon Noguera, veritable ànima de l'arxiu, que amb la seva paraula convencé els presents del perjudici de la seva acció, i de l'antiguitat i del valor històric d'allò que pretenien cremar. Igualment, fou Raimon Noguera qui, el 1938, impedí el tras-

llat de la documentació, trasllat ordenat ara per les autoritats del Govern català. Així, a diferència d'altres llocs, l'arxiu notarial de Barcelona es mantingué íntegre en el Col·legi i no sofrí cap pèrdua.

Fou després de la Guerra Civil que es donà l'impuls definitiu a l'arxiu de protocols, sota la iniciativa i el guiatge de les diferents juntes directives i, sobretot, del notari Raimon Noguera, el qual comptà, des del 1942, amb la col·laboració tècnica de Josep M. Madurell, autor de l'inventari complet dels fons, editat durant els anys cinquanta del segle XX i actualment en vies de revisió. Malgrat l'esplendidesa amb què es projectà l'ampliació de 1928, la continuada i cada cop més voluminosa afluència anual de protocols a l'arxiu, provocà que, altre cop, s'esgotés l'espai disponible. Per això, en dues ocasions, s'adoptà la solució d'instal·lar en diferents dipòsits de la casa el sistema de prestatgeria densa.

No obstant això, el pas dels anys evidencià la necessitat d'una ampliació de l'arxiu. Després de considerar diferents possibilitats, s'optà per edificar el solar contigu al Col·legi, comprat el 1984, fet que suposà un perllongament dels diferents serveis de la casa. S'entengué, així mateix, que calia donar una estructura unitària als dipòsits i, d'aquesta manera, amb un projecte agosarat, es construïren quatre plantes de soterrani en l'esmentat solar, amb una capacitat total de 12.000 metres lineals, on es conserven tant els protocols històrics com els de l'arxiu intermedi. Afegim, finalment, que els protocols de protestes han estat traslladats, la tardor del 2004, a un dipòsit del carrer Entença de Barcelona.

En l'actualitat, els extraordinaris fons notariais del districte de Barcelona, els primers de l'Estat espanyol i del tot comparables als fons italians, es troben repartits entre els centres i arxius que s'enumeren a continuació:

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)* i *Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona*: Badalona (1676-1685/1856-1964), Barcelona (1296-1978), Gràcia (1859-1897), Sant Andreu de Palomar (1865-1897) i Sarrià (1862-1921), amb un total d'uns 70.000 volums -més de 40.000 dels quals són històrics-, més gairebé 14.000 volums de protestes⁷.

- *Arxiu Capitular de Barcelona (ACB)*: Barcelona (1292-1918), 1.090 unitats d'instal·lació.

- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC)*: Barcelona (1455-1752), 928 volums.

- *Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)*: Barcelona (segles XIII-XIX), 483 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCSP)*: Barcelona (1401-1904), 292 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puel·les (AMSPP)*: Barcelona (1385-1791), 90 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Barcelona (1441-1894), 81 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu del Monestir de Pedralbes (AMPE)*: Barcelona (1349-1793), 57 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Barcelona (1326-1644), 28 volums, repartits en diferents seccions històriques.

- *Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB)*: Barcelona (segles XVI-XIX), 7 volums.

7. Els protocols dels tres municipis que el 1967 s'integraren en el districte de Barcelona no han passat a l'arxiu de la capital catalana i s'han mantingut en els seus respectius districtes: l'Hospitalet de Llobregat (amb notaria des del 1956) a Sant Feliu de Llobregat i Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma de Gramenet (amb notaria des del 1967) a Santa Coloma de Gramenet.

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)*: Barcelona (1403-1579), 4 volums.
- *Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*: Barcelona (1393-1586), 3 volums.
- *Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO)*: Barcelona (1498-1556), 2 volums.
- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Barcelona (1394-1400), 2 volums.
- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Barcelona (1538-1553), 2 volums.
- *Arxiu Històric de Girona (AHG)*: Barcelona (1416-1588), 2 volums.
- *Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (ACP)*: Barcelona (1541-1545), 1 volum.
- *Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF)*: Barcelona (1714-1715), 1 volum.

4.1.4 Districte de Berga

El districte notarial de Berga fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de sis notaries distribuïdes entre les poblacions de Berga -cap del districte i seu de l'arxiu-, Bagà, Cardona, la Pobla de Lillet i Prats de Lluçanès. El segle XIX se suprimiren les notaries de la Pobla de Lillet (1874) i de Bagà (1881) i el 1983 fou creada la de Puig-reig.

Les notaries històriques principals d'aquest districte foren les de Bagà, Berga, la Pobla de Lillet i Cardona. Les tres primeres estigueren vinculades a institucions eclesiàstiques locals i la de la vila de Cardona fou del llinatge dels Folc, successivament vescomtes, comtes i ducs de Cardona.

Segons Fèlix Duran i Canyameres (1933), "molts protocols del districte de Berga han desaparegut; entre ells els del notari Ramon

Poy, qui els va portar a Arenys de Mar o a Mataró; els del notari Tomàs Agustí, que se'n va anar amb els carlins i morí a la facció; gran part dels de la notaria de Bagà; els del notari Minoves, de Bagà, anaren a parar a Ordaya [sic]; part dels del notari Galceran ho feren a Barcelona; els del notari Coromines, de Bagà, a Mataró, i els de la notaria de Llussà a Castelltorsol".

Les primeres notícies ara disponibles sobre la formació de l'arxiu d'aquest districte són un xic tardanes. Corresponen a l'any 1894, quan el notari arxiver rebé sis llibres (1834-1852) de Ramon Saladich, notari de la quadra de Perafita. L'any 1902 se'n féu un inventari, que denota que havia estat aplegat un fons ben remarcable. El 1921, el notari arxiver comunicà al Col·legi que l'arxiu era instal·lat en una habitació del seu domicili, car l'Ajuntament de Berga no havia facilitat cap local. Els protocols eren posats "en armarios, unos con puertas de madera y otras [sic] con vidrieras, hallándose en buen estado de conservación". També comunicà que el nombre aproximat de llibres ascendia a 1.830, 1.250 dels quals eren anteriors al segle XIX i, el més antic, de l'any 1493. El notari era del parer que els protocols anteriors al segle XIX "tendrían su lugar adecuado en el Archivo de la Corona de Aragón".

L'any 1933 el notari arxiver Vicenç Furió Durà reorganitzà els protocols posteriors al 1760, tot revisant-ne l'inventari. El 3 de març de 1936 comunicà al degà del Col·legi que els protocols més antics, "dado el valor histórico que pueden representar, la falta de instalación ordenada y el peligro de que un día puedan ser destruidos, creo mi deber poner a consideración de V. y de la Junta si deben ingresar en el Archivo del Colegio, donde aparte de una instalación adecuada y seguridad, podrán ser conocidos por los eruditos". Aquest notari es preocupà força per millorar la instal·lació de l'arxiu i, finalment, l'Ajuntament de Berga li féu cas. El 15 de juny de 1936 li fou comu-

nicat que “la Comissió de Govern d’aquesta ciutat acordà accedir a la instal·lació dels documents antics d’aqueix Arxiu al seu càrrec en una dependència de les cases comunals de Berga, ateses les diverses peticions que V. ha formulat i la valor històrica que poden tenir els mateixos documents. El departament en què s’instal·laran està situat al pis tercer de les esmentades cases comunals”.

En fer-ho saber tot seguit al Col·legi, el notari arxiver recordava que “realment estava instal·lat en pèsimes condicions, en la seva majoria a les golfes”. Tenia la intenció de portar a l’Ajuntament la part més antiga, que estimava, a l’hora de fer el trasllat, en “uns vint carros” de volums. El 23 de juny del mateix any notificà al Col·legi que la part antiga ja havia estat instal·lada a l’Ajuntament. Es tractava de tots els protocols de Berga fins al 1870 i de tots els de les altres notaries fins al 1890. Reblava que, “en la forma que venia existint l’Arxiu des de fa molts anys, quedaven condemnats a destrucció els més antics” i que “continuo opinant que lo més antic estaria més bé a l’Arxiu del Col·legi, donat l’interès històric dels protocols de Cardona, segles XV al XVII, al mateix temps que aquest arxiu quedaria descongestionat”.

El fons de protocols de la vila de Cardona, que era important, ens ha arribat considerablement malmès i dispers. Al segle XIX, una bona partida de protocols eren conservats a l’antiga cúria del duc de Cardona, una part, si més no, dels fons de la qual van anar a parar a Berga quan Cardona fou integrada al partit judicial de Berga. També es té notícia que, a mitjan segle XIX, el notari cardoní Joaquim Thomasa conservava al seu domicili protocols cardonins que reculaven al segle XIII. És documentat que en regalà un dels anys 1330-1334 a mossèn Joan Riba. En vendre’s la biblioteca d’aquest col·leccionista cardoní, fou comprat per Leonci Soler i

March, que el 1914 el regalà a Joan Serra i Vilaró, qui l'acabà donant a l'Ajuntament de Cardona.

Una part d'aquests protocols cardonins anà a raure, l'abril de 1871, segons Fèlix Duran i Canyameres, a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Berga, una altra a l'arxiu del Jutjat de Primera Instància i Instrucció d'aquesta ciutat i una tercera part, per la via de compra, a la Biblioteca de Catalunya (fons "Batllia de Cardona"). Els anys 1993-1994, 25 llibres que romanien al Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Berga foren ingressats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Berga i avui són al comarcal. Altres arxius i biblioteques conserven alguns protocols cardonins, però són més escadussers.

Els protocols de l'Arxiu General del Districte anteriors al 1800 foren protegits per la Secció d'Arxius de la Generalitat, que els recollí el 4 de març de 1938 i els portà a Viladrau. Acabada la Guerra Civil, però, els llibres més antics ja no tornaren a Berga. L'agost de 1940 foren ingressats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó protocols de Cardona i de Bagà i, el setembre del mateix any, protocols de Berga, de Prats de Lluçanès i "resto de Cardona".

L'any 1941 el notari arxiver comunicà al Col·legi de Notaris que, "después de muchas indagaciones, logré localizar el Archivo Notarial de este distrito robado en época roja, en Barcelona, obteniendo la devolución de él desde el año 1840, aproximadamente". La part que tornà a Berga fou instal·lada a l'edifici de l'Ajuntament. Mitjançant un inventari de l'any 1945, es comprova que també contenia llibres escadussers dels segles XVII i XVIII.

L'any 1958, el notari arxiver comunicava al Col·legi que a l'Arxiu General del Districte es conservaven "los protocolos que fueron recuperados después de la guerra; el tomo más antiguo es del año 1717, existiendo otros tres tomos (años 1724-1726 y 1727)

del siglo XVIII y saltando al año 1829 para seguir de una manera continuada. Los que faltan fueron robados y trasladados a Viladrau por los rojos; después de la guerra se recuperaron los tomos que figuran en el inventario de dicho archivo; los que constituían el fondo antiguo e histórico deben estar sin seleccionar, según noticias particulares, en el Archivo de la Corona de Aragón, en Barcelona". El 1979 el notari arxiver afirmava que no existia un inventari general del fons i deu anys després, en canvi, es notificaria que "existeix en poder del notari arxiver l'inventari que preveu l'article 296 del Reglament Notarial".

La part del fons avui encara conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó compta amb un inventari mecanoscrit datat el març de 1989, elaborat a partir d'un inventari anterior obra d'Antoni M. Aragó i Marta Llovet. El fons notarial de Cardona compta amb un inventari a part, també mecanoscrit, sense data, però elaborat en els darrers anys.

El 17 de març de 2004, han estat ingressats a l'Arxiu Històric Comarcal de Berga els protocols de l'Arxiu General del Districte fins aleshores conservats a l'Ajuntament.

La major part dels fons històrics d'aquest districte encara es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i una part remarcable, corresponent a Cardona, és a la Biblioteca de Catalunya. Els llibres corresponents als segles XIX i XX són, majoritàriament, als arxius de Berga. Es dona, alhora, una considerable dispersió de sèries o bé de llibres escadussers per diversos arxius i biblioteques, que a continuació enumerem:

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Bagà (1741-1860), Berga (1564-1880), Cardona (1274-1872), Gironella (1423?-1712) i Prats de Lluçanès (1726-1856), 2.500 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Berga [Arxiu Històric Comarcal de Berga (ACB)]:* Berga (1904-1978), Cardona (1904-1978) i Prats de Lluçanès (1904-1978), 523 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Berga (ACB):* Bagà (1833-1889), Berga (1808-1903), Cardona (1270-1903) i Prats de Lluçanès (1842-1903), 392 volums.

- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC):* Cardona (1273-1625), 213 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Manresa (ACMA):* Berga (1628-1634), Cardona (1343-1346) i Prats de Lluçanès (1680-1723), 32 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners (ACSCF):* la Pobla de Lillet (1818-1845), 24 volums.

- *Arxiu Diocesà de Solsona (ADS):* Berga (1700-1759), Cardona (1337-1685), Casserres (1771-1772) i la Portella (1521-1717), 23 volums.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL):* Bagà (1797-1818), 19 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (ACP):* Berga (1778) i la Pobla de Lillet (1766-1792), 16 volums.

- *Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB):* Cardona (1312-1397), 11 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Solsona (ACS):* Berga (1688-1689), Cardona (1646, 1774-1784), Casserres (1768-1770) i la Pobla de Lillet (1525-1646), 6 volums.

- *Arxiu Històric de Cardona (AHC):* Cardona (1330-segle XV), 3 volums.

- *Arxiu Històric de Girona (AHG):* Cardona (1594-1601), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB):* Cardona (1606-1607) i Sant Pau de Casserres (1706-1707) [un protocol rel·ligat amb un altre de Barcelona], 1 volum.

4.1.5 *Districte de Granollers*

El districte notarial de Granollers fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de vuit notaries distribuïdes entre les poblacions de Granollers -cap del districte i seu de l'arxiu-, Caldes de Montbui, Cardedeu, Castellterçol i la Garriga. Tanmateix, la notaria de Castellterçol fou suprimida ben aviat, el 1881, la de Cardedeu restà suprimida del 1889 al 1983 i la de la Garriga, del 1945 al 1956. Del 1881 al 1907 hi hagué una notaria a Sant Feliu de Codines. Durant la segona meitat del segle XX, foren creades noves notaries a Mollet del Vallès (1967), Montornès del Vallès (1978), Parets del Vallès (1983), la Roca del Vallès (1983), Canovelles (1994), la Llagosta (1994) i Llinars del Vallès (1994). I l'any 2000 s'hi sumaren les places de les Franqueses del Vallès, Lliçà d'Amunt, Montmeló i Palau-solità i Plegamans.

Els dos primers notaris arxivers d'aquest districte feren una tasca certament lloable, encara que poc coneguda. Ara bé, caldria destacar sobretot l'acció de Domènec Roca i Torruella, notari de Granollers entre els anys 1878-1914, que organitzà l'arxiu, el descrigué i l'instal·là de bell nou. Després d'una visita que hi féu un oficial de la Direcció General dels Registres i del Notariat (1889), fou fins i tot premiat.

El 1892 fou elaborat un inventari sumari d'aquest arxiu i també l'any 1902. El segon inventari, intitulat *Inventario de todos los protocolos, libros y papeles obrantes en el Archivo General de la Villa de Granollers, formado por su archivero Don Domingo Roca y Torruella en virtud de lo dispuesto en el Real Decreto de catorce de marzo de mil novecientos dos*, és especialment acurat i destaca també per la seva excel·lent presentació material. Compta amb una vistosa portada modernista obra del mateix notari arxiver, una reminiscència o epí-

gon de la traça cal·ligràfica dels antics escrivans. L'any 1921 el notari arxiver comunicava al Col·legi que l'arxiu era instal·lat al seu domicili i que era format per 1.645 llibres, 1.107 dels quals eren anteriors al 1800 i, el més antic, de 1534.

Segons Fèlix Duran i Canyameres (1933), aquest arxiu estava "molt ben instal·lat al domicili del notari d'aquella població senyor Manuel Gatell" i "els protocols de les notaries de Granollers varen sofrir molt en 1808 en la guerra dels francesos".

El 4 de maig de 1937 aquest important arxiu, que contenia uns 3.000 llibres, fou completament destruït. Alguns anys després (1957), el notari Josep Maria Montagud Borja en féu aquesta crònica: "un grupo de veintitantos mozalbetes ignorantes, armados con fusiles, dirigidos por unos malhechores, penetraron en aquella misma casa de la plaza de la Corona, de Granollers, en la que el notario Roca había instalado el Archivo, y donde volvía a estar albergado después de unos años de ausencia, y, apoderándose de los venerables manuales notariales que sólo eran ya Historia, los destruyeron bajo el falso espejuelo de que el fuego con que ardían y los consumió también quemaba y destruía la Propiedad...". Agustí Duran i Sanpere deixà escrit que "el dia 21 de juliol de 1938, el notari Sanahuja ens informava que tota la documentació notarial, així com la del Registre de la Propietat, havia estat incendiada el dia 4 de maig de 1937".

Segons el notari arxiver, l'any 1945, el protocol més antic que hi havia era del 1911 i hi havia estat ingressat acabada la guerra. Corresponia a Caldes de Montbui, "por ser la de Caldas la única notaría que no fue destruída por los rojos en este distrito notarial y la sola que podrá incrementar este archivo durante muchos años". El 1966 constava de 75 toms que eren instal·lats al despatx del nota-

ri, xifra que, l'any 1979, havia ascendit a 251. Ara mateix (gener de 2005) som a prop de la inauguració i l'entrada en funcionament de l'Arxiu Històric Comarcal de Granollers, on podran ingressar els protocols de l'Arxiu del Districte.

D'aquesta manera, la documentació notarial del districte, certament molt escadussera, es troba avui repartida entre els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Granollers*: Caldes de Montbui (1911-1978), la Garriga (1945-1955/1960-1978), Granollers (1928/1935-1978) i Mollet del Vallès (1968-1978), 1.725 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Caldes de Montbui (1516-1718), Castellterçol (1674/1796), Granollers (1457-segle XVIII), Montmeló (1769), Palaudàries (1829) i Parets del Vallès (1544), 30 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Caldes de Montbui (1565-1606), Cardedeu (1697-1717), Castellterçol (1599-1652) i Granollers (1360-1698), 25 volums.

- *Arxiu Històric de Moià (AHM)*: Castellterçol (1582-1792), 6 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Berga (ACB)*: Castellterçol (1843-1852), 3 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Solsona (ACS)*: Granollers (1829-1831) [un volum relligat amb dos manuals de Camprodon].

- *Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF)*: Granollers (1597-1600), 1 volum.

4.1.6 Districte de l'Hospitalet de Llobregat

El districte notarial de l'Hospitalet de Llobregat fou creat per la demarcació de 1978, amb l'assignació de set notaries a l'Hospitalet de Llobregat, dues a Cornellà de Llobregat i una a Castelldefels,

Gavà, el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat i Viladecans. La demarcació de 1983, a part d'elevat el nombre de les notaries en crear el districte de Sant Boi de Llobregat, li sostragué les places de Sant Boi de Llobregat, Castelldefels, Gavà i Viladecans, de manera que en l'actualitat l'integren les notaries de l'Hospitalet de Llobregat (demarcada des del 1956, fins al 1967 districte de Sant Feliu de Llobregat i fins al 1978 de Barcelona), Cornellà de Llobregat i el Prat de Llobregat (ambdós llocs demarcats des del 1967 i pertanyents d'inici a Sant Feliu de Llobregat), amb un total de dinou places.

En l'actualitat, els fons notariaus del districte es conserven en un local dependent del notari arxiver:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de l'Hospitalet de Llobregat*: Cornellà de Llobregat (1968-1978), l'Hospitalet de Llobregat (1956-1978) i el Prat de Llobregat (1968-1978), 2.427 volums.

4.1.7 Districte d'Igualada

El districte notarial d'Igualada fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de sis notaries distribuïdes entre les poblacions d'Igualada -cap del districte i seu de l'arxiu-, Calaf, Capellades i Piera. La notaria de Capellades fou suprimida el 1889 i restablerta el 1978. El 1994 fou creada una notaria a Santa Margarida de Montbui i el 2000 s'afegí la de Vilanova del Camí.

L'escribania d'Igualada fou de l'església de Santa Maria d'Igualada i consta (el 1234) que era de destret. Al segle XIV, es tractava de tres escribanies que el rector arrendava. Un arrendament de l'any 1502 especificava que els registres havien de ser dipositats pels notaris arrendataris a la mateixa escribania, tot restant de titularitat de l'església, la qual cosa apunta que l'arxiu era

conservat per la parròquia. També tingueren escrivania les viles de Calaf, Capellades, la Llacuna, Piera, la Pobla de Claramunt i els Prats de Rei.

Les primeres notícies de l'organització de l'Arxiu del Districte daten de 1890 i fan referència a l'ingrés de protocols de Capellades. L'any 1895 el notari arxiver en lliurà un inventari sumari al Col·legi. Aquest inventari, que enregistra protocols del segle XV en endavant, fou completament revisat i actualitzat l'any 1903. Segons aquest nou inventari, el protocol més antic era un de Calaf de l'any 1391.

L'any 1921 el notari arxiver notificà al Col·legi que l'arxiu, des de feia "molts anys", era instal·lat al número 59 de la Rambla de Sant Isidre d'Igualada, a la casa que havia estat la pròpia del seu antecessor. Aleshores era format per 1.261 protocols, sense comptar-hi lligalls i capbreus, 698 dels quals eren anteriors al 1800. A banda de l'esmentat protocol calafi de 1391, indicava l'existència d'"un volumen correspondiente a la antigua notaría de Prats de Rey del año 1323 a 1332, pero parecen sólo notas".

El 1933, segons el testimoni de Fèlix Duran i Canyameres, l'arxiu ocupava dues habitacions de la casa del notari arxiver. Una era reservada als protocols del segle XVII en endavant i l'altra, als més antics. En aquesta segona estança "les condicions d'aireació (...) no permeten l'estada en ella un sol minut". La part més moderna comptava amb un "índex sumari", mentre que la més antiga "no compta amb cap classe d'índex ni tan sols d'inventari".

El 18 de juny de 1938, els llibres anteriors al segle XIX foren interinament traslladats a Barcelona per la Secció d'Arxius de la Generalitat, primer al palau episcopal i, després, a Pedralbes. Acabada la guerra, no foren retornats a Igualada, sinó que, el

setembre de 1940, els vencedors els ingressaren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó ("975 volúmenes -XIV-XIX- y pergaminos", segons publicà Jesús Ernest Martínez Ferrando el 1959).

L'any 1945, el notari arxiver féu notar a l'Ajuntament d'Igualada que l'Arxiu del Districte era deficientment instal·lat. L'Ajuntament es prestà a col·laborar mitjançant l'aportació d'un local. El 1948 oferí "una dependencia del naciente Museo de la Ciudad, emplazado en una parte del edificio Grupo Escolar García Fossas", on el 1951 foren fabricats prestatges per fer efectiva aquesta nova instal·lació dels fons. El 27 de juny de 1952 l'Ajuntament en formalitzà la cessió.

El 1966 el notari arxiver comunicava al Col·legi que el protocol més antic que conservava era dels anys 1670-1675, perquè, "según noticias de que se tiene conocimiento, ingresaron en el Archivo de la Corona de Aragón 975 volúmenes de los siglos XIV al XIX". El 1979 contenia, segons el notari arxiver, 1.140 toms.

L'any 1975 ingressà a l'Arxiu Històric Municipal d'Igualada una bona part del fons parroquial de Santa Maria d'Igualada, inclosos els protocols de la seva escrivania pública, en un nombre indeterminat que va del segle XIV al XVIII. El 1988, els protocols de l'Arxiu General del Districte foren ingressats al nou Arxiu Històric Comarcal d'Igualada. La Fundació Noguera publicà, l'any 1997, l'inventari dels registres conservats a Igualada. D'altra banda, els que romanen a l'Arxiu de la Corona d'Aragó són descrits en un inventari mecanoscrit sense data, però posterior a aquest.

D'aquesta manera, la major part dels fons d'aquest districte es troba a Igualada, però una part molt remarcable de protocols històrics encara es troba a Barcelona (ACA), perquè no foren retornats l'any 1939, ultra els protocolos repartits entre altres centres:

- *Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (ACI)*: Calaf (1381-1903), Capellades (1792-1890), Igualada (1281-1903), la Llacuna (1580-1763), Piera (1546-1903), la Pobla de Claramunt (1474-1606) i els Prats de Rei (1323-1833), 2.169 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Calaf (1391-1833), Capellades (1649), Igualada (1391-1808), la Llacuna (1580-1725), Masquefa (1549), Piera (1520-1803), la Pobla de Claramunt (1576-1638), els Prats de Rei (1731-1783) i Sant Quintí de Mediona (1818-1819), 975 volums [xifres publicades per l'ACA, que difereixen de les que consten a l'inventari editat per la Fundació Noguera].

- *Arxiu General de Protocols del Districte d'Igualada [Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (ACI)]*: Calaf (1904-1978), Igualada (1904-1978) i Piera (1904-1978), 880 volums.

- *Arxiu Municipal de Calaf (AMC)*: Calaf (1323-1451), 47 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)*: Igualada (1672-1675), Piera (1613-1616/1762-1804) i els Prats de Rei (1744-1761), 34 volums.

- *Arxiu Històric de Sitges (AHSI)*: Piera (1745-1785), 7 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Calaf (1554) i Igualada (1571-1872), 5 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Igualada (1440-1445/1639-1644), 3 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Calaf (1399-1403), Igualada (1522) i la Llacuna (1653-1654), 3 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Manresa (ACMA)*: la Pobla de Claramunt (1631-1632) i els Prats de Rei (1677), 2 volums.

4.1.8 Districte de Manresa

El districte notarial de Manresa fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de nou notaries distribuïdes entre les poblacions

de Manresa -cap del districte i seu de l'arxiu-, Artés, Moià, Sallent i Sant Feliu Sasserra. Posteriorment, foren suprimides les notaries d'Artés (1874), Sant Feliu Sasserra (1874) i Moià (1907), i creades les de Sant Vicenç de Castellet (1983), Sant Joan de Vilatorrada (1994) i Santpedor (2000).

L'escrivania pública de Manresa ja era perfilada al començament del segle XIII, sota la dependència del paborde de la canònica de Santa Maria, encara que la seva organització més duradora es produí a cavall dels segles XIII i XIV sota l'empremta del notari Jaume d'Arters. Els protocols restaven, no pas en poder dels notaris, sinó de l'escrivania, llevat dels que formaven els notaris que també actuaven per autoritat reial. Una sentència judicial del 1586 obligà el paborde a fer o refer l'arxiu de l'escrivania pública, que hauria estat conclòs el 1627, situat en una cambra de la Pabordia.

Arran d'aquest nou agençament de l'arxiu, el fons fou reorganitzat i el paborde pressionà els notaris que es resistien a lliurar els protocols a l'escrivania. A partir de 1716, l'escrivania pública restà vinculada a l'Ajuntament de Manresa. L'arxiu seguí ocupant el local de la pabordia, però regit per un arxiver contractat pel govern municipal. La plaça d'arxiver era coberta mitjançant un arrendament de tres anys de durada. L'arxiver havia de tenir aquest "Arxiu de escripturas públicas dels nottaris difunts de esta ciutat de Manresa, propi del Comú de ella", en bon condret i les escriptures "ben conduídas, cada una en son indret, y a la fi de dit arrendament las haurà de deixar del mateix modo". Tenia dret a cobrar-ne les còpies i les consultes. L'any 1772 l'Ajuntament retragué als notaris i als seus familiars i successors que deixessin de lliurar protocols a l'Arxiu i als arrendataris que deixessin la clau a amics i familiars, la qual cosa deuria facilitar la pèrdua o mutilació de registres.

Ja al segle XIX, consta que durant la guerra dels Set Anys (1830-1837) l'arxiu fou "arruïnat", bé que molt bona part dels registres foren salvats. Segons Gaietà Cornet i Mas (1860), el local de l'arxiu situat a la pabordia era "un salón cuadrilongo al nivel del suelo, con bóveda y paredes de cal y canto", dins el qual hi havia "estantes desde el pavimento al techo que circuyen las paredes" ocupats pels protocols.

L'organització de l'Arxiu General del Districte de Manresa, l'any 1869, comportà el trasllat dels protocols de l'escrivania, des del local de la Baixada de la Seu al domicili particular del notari arxiver, on també foren concentrats protocols d'altres localitats del districte. En total, s'hi reuniren 2.858 llibres. Els anys 1874 i 1903 l'arxiu fou traslladat als domicilis dels successius notaris arxivers. L'any 1903 la premsa local publicà una crònica on es deia: "Grata impresión nos produjo la visita que anteayer hicimos al Archivo de Protocolos nuevamente instalado en uno de los espaciosos y bien decorados salones de la casa habitación del docto abogado y notario archivero don Luis de Travy y de Códol. En soberbias estanterías y en el orden más racional que ha sido posible, se hallan colocados, numerados y catalogados todos los protocolos desde el siglo XIII hasta la fecha, de manera que es sumamente fácil la busca de cualquier documento. No hay más que fijarse en el catálogo confeccionado al efecto, para reconocer la importancia de este archivo y el ímprobo trabajo de su organización confiada por el señor de Travy al subarchivero municipal don Joaquín Sarret y Arbós".

L'any 1925, a petició del mateix notari arxiver, la part més antiga del fons (segles XIII, XIV i una part del XV, "unos novecientos y tantos protocolos notariales") fou dipositada a l'arxiu municipal.

Aquest ingrés arribà després de repetides sol·licituds dels notaris arxivers a l'Ajuntament, perquè els facilités un local.

Durant la Guerra Civil de 1936-1939, les mesures per protegir el patrimoni documental manresà comportaren el trasllat de la part del fons custodiada pel notari arxiver a la Cova de Sant Ignasi (1936), on també seria portat l'arxiu municipal, juntament amb la part més antiga del fons notarial (1937). Aquesta concentració la féu la Generalitat. Ara bé, posteriorment, quan la Cova passà a mans de la República, la Generalitat traslladà (1938) una part indeterminada de l'arxiu notarial al seu dipòsit de Pedralbes, malgrat la resistència del govern municipal a treure'l de Manresa.

Acabada la guerra, aquesta part fou retornada, llevat d'un conjunt de protocols que ingressaren, i encara actualment es troben, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. També en el cas manresà, per tant, aquests trasllats comportaren alguna pèrdua o dispersió del fons. Des de la fi de la conflagració, l'Arxiu del Districte restà instal·lat a l'antic Col·legi de Sant Ignasi, funcionalment dins l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, el qual ha restat integrat en l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa, que fou inaugurat l'any 1999.

Diverses anotacions fetes als registres denoten que, al segle XVII, els protocols de l'escrivania pública foren organitzats i descrits, però el primer inventari conegut és de l'any 1869. S'elaborà arran de la constitució de l'Arxiu del Districte i hi foren descrits 2.858 llibres. L'any 1903, com s'ha vist, Joaquim Sarret i Arbós, per encàrrec del notari arxiver, féu un nou inventari, on foren descrits 3.817 llibres, el més antic dels quals fou datat del 1243. Aquesta tasca d'ordenació i descripció de l'arxiu notarial menada per aquest arxiver fou premiada per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1917. El mateix Sarret i Arbós elaborà un nou inventari, l'any 1925, limitat

als protocols més antics que aquell any ingressaren a l'Arxiu Històric de la Ciutat. A instància del Col·legi de Notaris, l'any 1988 el notari arxiver elaborà un inventari dels protocols no centenaris. El 1993 la Fundació Noguera publicà l'inventari dels protocols manresans conservats a la ciutat, tant dels que són a l'Arxiu de la Seu com dels que hi havia a l'Ajuntament.

En l'actualitat, la documentació notarial del districte es troba repartida entre els centres següents:

- *Arxiu Històric Comarcal de Manresa (ACMA)*: Artés (1867-1872), Balsareny (1561-1592), Calders (1772-1780), Callús (1574-1592), Castellgalí (1396-1502), Castellnou de Bages (1612-1654), Gaia (1531-1535), Manresa (1251-1903), Moià (1621-1903), Monistrol de Montserrat (1632-1867), Salelles (1334-1398), Sallent (1511-1903), Sant Benet de Bages (s. XIV-XV), Sant Feliu Sasserra (1563-1733), Sant Iscle de Bages (1355-1370), Sant Mateu de Bages (1360-1365), Santa Maria d'Oló (1843-1864) i Santpedor (1463-1808), 5.356 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Manresa [Arxiu Històric Comarcal de Manresa (ACMA)]*: Manresa (1904-1978), Moià (1904-1909) i Sallent (1904-1978), 1.517 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Artés (1836-1866), Calders (1768-1867), Manresa (1523-1821), Moià (1672-1867), Monistrol de Montserrat (1642-1847), Sallent (1669-1672), Sant Feliu Sasserra (1593-1829), Santa Maria d'Oló (1832-1855) i Santpedor (1545-1702), 437 volums.

- *Arxiu Històric de Moià (AHM)*: Calders (1594-1609), Granera (1579-1581) i Moià (1279-1737), 392 volums.

- *Arxiu de la Seu de Manresa (ASM)*: Manresa (1221-segle XVIII), 177 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Manresa (1768-1786), 10 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Manresa (1522), Moià (1750), Monistrol (1638-1665), Sant Feliu Sasserra (1559) i Talamanca (1609), 7 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal de Balaguer (ACBA)*: Moià (1830-1834), 5 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Vic [Arxiu Episcopal de Vic (AEV)]*: Moià (1708-1714), 3 unitats.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Manresa (1563-1564) i Moià (1644-1655), 3 volums.

- *Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB)*: Manresa (1313) i Sant Benet de Bages (1339-1428), 3 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (ACI)*: Manresa (1386-1418), 1 volum.

- *Arxiu Històric Comarcal de Solsona (ACS)*: el Muià (1767-1768), 1 volum.

4.1.9 Districte de Mataró

El districte notarial de Mataró fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de set notaries distribuïdes entre les poblacions de Mataró -cap del districte i seu de l'arxiu- i el Masnou. Posteriorment, foren creades les notaries de Vilassar de Mar (1874), Premià de Mar (1967), Argentona (1983), Caldes d'Estrac (1983) i Montgat (2000).

Des dels seus orígens, l'escrivania de Mataró fou de titularitat de l'església de Santa Maria, que la servà fins a l'entrada en vigor de la Llei del notariat de 1862. Ara bé, l'any 1446 la Universitat de Mataró obtingué del rei una escrivania de destret, que el 1454 els jurats establiren a Bernat Ferrer. A partir de l'any 1586, s'encetà una

causa entre l'església i els descendents de l'emfiteuta que s'arrosse-
gà durant les dues centúries següents i que acabaria essent guanya-
da pel marquès de Hierba o Rubí.

Les primeres notícies referents a la formació de l'Arxiu General del Districte de Mataró són molt primerenques. El 10 de novembre de 1862, el notari arxiver rebé els protocols de l'escrivania de l'església de Santa Maria: un conjunt format per 192 protocols, 15 plecs de testaments i 7 plecs de capítols matrimonials. Aquest lliurament, emperò, no fou del tot primmirat, perquè restaren a l'església alguns fragments de manuals i documents solts de l'escrivania que avui formen part dels fons de l'Arxiu Museu de Santa Maria. El 1884 tot el fons aleshores existent fou revisat, per tal de comprovar l'existència dels protocols descrits a l'inventari elaborat aquell mateix any. El 1891 fou retornat a l'Ajuntament de Mataró un lligall d'acords del govern municipal, que hi havia anat a parar juntament amb els protocols d'un notari mataroní que n'havia estat secretari.

L'any 1921 el notari arxiver féu saber al Col·legi de Notaris que mai no havia demanat un local a l'Ajuntament de Mataró, a tall d'arxiu, "por estar convencido que no se accedería a tal petición, estando instalado en la casa que tiene, el que suscribe, arrendada, compuesta de dos cuerpos, en uno de los cuales tiene instalado el despacho de su notaría y su habitación particular, y el otro destinado exclusivamente a Archivo". Aleshores era format, a banda d'alguns pergamins, lligalls i documents solts, per 2.310 volums, 1.731 dels quals eren anteriors al segle XIX i, el més antic, era de 1456.

El 21 de juliol de 1938 el notari arxiver lliurà a la Generalitat de Catalunya, representada per un delegat de l'Arxiu General de Catalunya, 318 lligalls que contenien els protocols i documents de l'arxiu fins a l'any 1800, els quals foren portats a Pedralbes per pro-

tegir-los. El 1958 el notari arxiver escriuria que “se salvaron del traslado algunos tomos, no inventariados, de las antiguas escribanías de marina”. Acabada la guerra, aquests protocols no foren retornats a Mataró, sinó que el mes de setembre de 1940 les noves autoritats els ingressaren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

L'any 1945 el notari arxiver Josep M. Piñol Aguadé sol·licità un local a l'Ajuntament de Mataró, destinat a l'Arxiu del Districte, tot recordant-li que “debe procurar recuperar el interesantísimo archivo actualmente en Barcelona”. La part del fons que continuava a Mataró era instal·lada al seu domicili. L'Ajuntament de Mataró no facilitaria un local fins a l'any 1955. Era al segon pis de la casa de la Ciutat i hi foren portats els protocols del segle XIX. Els posteriors continuaren al domicili del notari arxiver “por no haber estimado prudente su traslado hasta que el Archivo creado no ofrezca mayores garantías de discreción en su custodia y exámen”, segons comunicà al Col·legi de Notaris.

El notari Josep M. Piñol es preocupà de debò, no solament per la bona instal·lació dels protocols que custodiava, sinó també per la recuperació dels que continuaven a Barcelona, encara que, com escriuria ell mateix, “durante muchos años no halló ambiente en los medios locales para la recuperación de la parte de archivo trasladada”. Al final dels anys cinquanta, aquesta indiferència de les autoritats locals havia donat pas a compartir poc o molt el criteri del notari Piñol, de manera que el 30 d'abril de 1958 l'Ajuntament de Mataró aprovà l'acord de sol·licitar la devolució dels protocols mataronins al director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El retorn, però, no s'efectuà. El 1961 l'historiador mataroní Joaquim Llovet escrivia que “hom celebraria que poguessin ésser tornats a Mataró per a formar amb ells un veritable arxiu històric de la ciutat”.

El 1966 el notari arxiver escrigué que “la funcionaria municipal que cuida del archivo del Ayuntamiento tiene a su cargo el Archivo de Protocolos instalado en el Ayuntamiento de Mataró”, situació que es mantenia l’any 1979. L’any 1992, en formalitzar el lliurament de l’arxiu a un nou notari arxiver, es va escriure que els protocols i lligalls de caràcter històric eren repartits “entre la biblioteca de la Casa Ayuntamiento de Mataró y el Museo Comarcal del Maresme”. Aleshores hi havia problemes d’espai, de manera que un nombre indeterminat de protocols de més de vint-i-cinc anys continuaven a les notaries del districte. Finalment, l’any 1998 fou inaugurat l’Arxiu Històric Comarcal de Mataró, on foren ingressats els protocols de l’Arxiu del Districte anteriors al 1969.

Afegim que es conserven diversos inventaris d’aquest arxiu, elaborats pels notaris arxivers, com el de 1884 o el de 1902. El darrer inventari data del 1992 i és força detallat.

Josep Colomer i Panadero reporta que, a fi d’aplegar notícies per a una monografia històrica sobre Mataró, que seria premiada l’any 1967, volgué consultar els protocols mataronins dipositats a l’Arxiu de la Corona d’Aragó. Es trobà, però, “que el susdit fons estava api-lotat en una de les càmeres de la casa i no es trobava en condicions d’ésser utilitzat pels investigadors”. S’oferí per organitzar-lo i descriure’l, tasca que, efectivament, portà a terme durant dos anys sota la direcció d’Antoni M. Aragó. L’inventari resultant d’aquesta tasca és el vigent i consultable al dit centre.

En l’actualitat, la documentació notarial del districte es troba repartida entre els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Mataró [Arxiu Històric Comarcal de Mataró (ACM)]:* el Masnou (1904-1977), Mataró (1904-1978), Premià de Mar (1968-1976) i Vilassar de Mar (1904-1978), 2.030 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: "Argentona, Cabrera, Canyama[r]s, Dosrius, Sant Iscle, etc." (1514-1634), Mataró (1424-1830), Sant Andreu de Llavaneres (1549-1800) i Sant Genís de Vilassar (1558-1799), 1.621 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal de Mataró (ACM)*: el Masnou (1821-1903), Mataró (1728-1903), Sant Andreu de Llavaneres (1774-1856), Vilassar de Dalt (1801-1870) i Vilassar de Mar (1876-1903), 987 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Mataró (1579-1594), 2 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)*: Alella (1788), [un protocol relligat amb un altre d'Isona i dos de Vilafranca], 1 volum.

- *Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF)*: Lloret de Mar (1400), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Mataró (1581-1584), 1 volum.

- *Museu del Vi de Vilafranca del Penedès*: Mataró, una partida de testaments closos.

4.1.10 Districte de Sabadell

El districte notarial de Sabadell fou creat per la demarcació de 1889 -segregant-lo del de Terrassa-, amb un total de tres notaries distribuïdes entre les poblacions de Sabadell -cap del districte i seu de l'arxiu- i Ripollet. La demarcació de 1903 suprimí la notaria de Ripollet i en creà una a Sant Esteve de Castellar del Vallès. El 1907 fou suprimida la notaria de Sant Esteve de Castellar del Vallès i restablerta la de Ripollet, que seria novament suprimida el 1929 i restablerta el 1978. Posteriorment, foren creades notaries a Cerdanyola del Vallès (1929), Montcada i Reixac (1956), Barberà del Vallès

(1983), Castellar del Vallès (1994), Santa Perpètua de Mogoda (1994) i Badia (2000).

Als segles XIII i XIV, les escriptories de Sabadell restaren vinculades per contracte emfitèutic al llinatge notarial dels Rosseta. D'altra banda, la vila obtingué el 1604 establiment de la notaria rectoral i, alguns anys després (1621), comprà l'escripció que havia estat dels Rosseta a Joan de Calders. D'aquesta manera, el govern municipal acabà essent titular de la funció notarial i dels protocols, que eren custodiats a l'arxiu de la universitat. L'any 1906, el govern municipal encarregà la fabricació d'onze armaris per al seu arxiu a fi d'instal·lar-hi bé els protocols. La creació del districte notarial de Terrassa, l'any 1866, dins el qual fou integrada la notaria de Sabadell, comportà el trasllat dels protocols de Sabadell a Terrassa.

L'Arxiu General del Districte de Sabadell es formà l'any 1890 a còpia d'aplegar-hi els protocols que li corresponien i que aleshores formaven part del de Terrassa. El 28 de febrer de 1890 el notari arxiver comunicava al Col·legi de Notaris que "ya están en mi poder los protocolos pertenecientes a este distrito notarial que existían en el Archivo del notario de la ciudad de Tarrasa, D. Jacinto Soler, junto con los correspondientes a la villa de San Cugat del Vallés y otros documentos notariales que se hallaban aún depositados en la secretaría de dicha villa, habiéndose también incorporado de algunas carpetas que contenían escrituras y que se conservaban en el Archivo del Ayuntamiento de esta ciudad". En realitat, però, no haurien retornat a Sabadell tots els seus antics protocols, segons publicà als anys trenta del segle passat Miquel Carreras i Costajussà. El 1902 el Col·legi lliurà al notari arxiver un capbreu (1786-1787) del monestir de Sant Cugat del Vallès a fi d'ingressar-lo a l'Arxiu del Districte.

L'any 1921 el notari arxiver informà el Col·legi de Notaris que l'arxiu era "instalado por mi cuenta en una espaciosa habitación situada en la planta baja de mi casa habitación", atès que l'Ajuntament de Sabadell no li havia facilitat un local malgrat haver-ho sol·licitat diverses vegades. Aleshores l'arxiu constava, aproximadament, de 670 volums, "de los que unos cuatrocientos diez son anteriores al siglo XIX. Existen protocolos del siglo XIII, pero no puede precisarse la fecha del más antiguo por hallarse los primitivos en deficiente estado de conservación". L'any 1926, finalment, l'Ajuntament de Sabadell cedí un local de la casa de la Ciutat on fou dipositat l'Arxiu del Districte.

L'any 1945 el notari arxiver escrigué al Col·legi que l'arxiu del districte era "instalado en uno de los locales del Archivo General del Excmo. Ayuntamiento de esta ciudad, sito en el edificio de las casas consistoriales, perfectamente acondicionado al efecto". Constava de 306 manuals del 1400 al 1775, mentre que els posteriors a aquesta data ascendien a 412. L'any 1959 continuava essent al mateix lloc, repartit entre les sales Bosch i Cardellach i Mossèn Clausellas, i el notari arxiver precisava que "la colección de San Cugat consta de 230 volúmenes que se inician en 1283". El 1966 el notari arxiver afirmava que "las condiciones actuales del Archivo son intachables", però el 1979 la situació era ben diferent, perquè "el espacio de que se dispone es totalmente insuficiente y no ofrece garantía alguna de seguridad".

El 8 de juliol de 1977, mitjançant un document o conveni, els protocols de Sant Cugat del Vallès havien estat dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. La situació canvià del tot l'any 1983, amb la inauguració de la nova seu de l'Arxiu Municipal de Sabadell a l'antiga Casa Ponsà del carrer Indústria, on també fou instal·lat l'Arxiu del Districte.

En l'actualitat, la documentació notarial del districte es troba repartida entre els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Sabadell [Arxiu Històric de Sabadell (AHS)]*: Castellar del Vallès (1905-1908), Cerdanyola del Vallès (1937-1977), Montcada i Reixac (1968-1977), Ripollet (1904-1929) i Sabadell (1904-1977), 3.109 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Castellar del Vallès (1868-1879), Ripollet (1890-1903) i Sabadell (1292-1903), 921 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (ACT)*: Sabadell (1349-1709), 26 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Montcada i Reixac (1839-1848), Sabadell (1580-1581) i Santiga (1611-1614), 3 volums.

4.1.11 Districte de Sant Boi de Llobregat

El districte notarial de Sant Boi de Llobregat fou creat per la demarcació de 1983, amb l'assignació de tres notaries al cap de districte i dues als municipis de Castelldefels, Gavà i Viladecans, situació que es mantingué en la darrera demarcació de 1994 i augmentà en cinc places el 2000. Les places existents amb anterioritat (Sant Boi de Llobregat i Gavà) pertanyien a Sant Feliu de Llobregat i, des del 1978, tot ell havia restat inclòs en el districte de l'Hospitalet de Llobregat, creat en aquest any. Actualment, el protocol del districte es conserva en un local dependent del notari arxiver:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Sant Boi de Llobregat*: Gavà (1968-1978) i Sant Boi de Llobregat (1959-1978), 533 volums, més 404 de protestos (els protocols de Castelldefels i Viladecans, que s'inicien el 1978, encara no hi han ingressat).

4.1.12 Districte de Sant Feliu de Llobregat

El districte notarial de Sant Feliu de Llobregat fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de quatre notaries distribuïdes entre les poblacions de Sant Feliu de Llobregat -cap del districte i seu de l'arxiu-, Esparreguera i Martorell. Posteriorment, foren creades notaries a Sant Boi de Llobregat (1903), l'Hospitalet de Llobregat (1956, traspassada al districte de Barcelona el 1967), Cornellà de Llobregat (1967), Gavà (1967), Molins de Rei (1967) i el Prat de Llobregat (1967).

La demarcació de 1978, en crear el districte de l'Hospitalet de Llobregat, li sostragué les notaries de Cornellà de Llobregat, Gavà, el Prat de Llobregat i Sant Boi de Llobregat (que des del 1983 formà igualment districte propi), alhora que en creà a Esplugues de Llobregat, Sant Andreu de la Barca, Sant Joan Despí i Sant Vicenç dels Horts. El 1983 fou creada la de Sant Just Desvern i el 2000 se sumaren les d'Abrera i Corbera de Llobregat.

La primera notaria històrica avui documentada corresponent a aquest districte és la de Molins de Rei, que fou objecte d'una concessió reial l'any 1306. Poc després (1321) fou creada l'escrivania eclesiàstica de Sant Boi de Llobregat, on la primera notaria civil no funcionaria fins al 1753. L'escrivania de Martorell, ja documentada el 1295, també estigué vinculada a la rectoria. Les notaries d'Esparreguera, Monistrol de Montserrat i Olesa de Montserrat van pertànyer al monestir de Montserrat. La notaria de Sant Feliu de Llobregat és tardana (1837), perquè anà associada a la creació del Jutjat de Primera Instància.

L'any 1921 el notari arxiver comunicà al Col·legi que l'Arxiu del Districte es trobava a la notaria, situada al carrer de les Creus, número 4, on, "según me entera el oficial de esta notaría, don José

Pagés y Baleta, que lleva 45 años trabajando en ella, ya empezó al servicio del notario archivero don Juan Manuel Fors de Oliver, que estaba instalado en la misma casa de bastantes años antes". Era format per 1.046 volums, a banda d'alguns documents solts, 679 dels quals eren anteriors a la fi del segle XVIII. El més antic datava de l'any 1554.

Es feren inventaris generals d'aquest Arxiu de Districte els anys 1902, 1912 i 1913. El 21 de setembre de 1938 la Secció d'Arxius de la Conselleria de Cultura va fer-se càrrec de tots els protocols anteriors al 1800 que figuraven a l'inventari de l'any 1913, els quals foren portats a Pedralbes. L'any 1940 les autoritats del nou règim els ingressaren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on encara es troben.

L'any 1945 el notari arxiver escrigué que "no existe, en la actualidad, organizada ni en funcionamiento ninguna sección histórica en el Archivo General de Protocolos de este distrito notarial de San Feliu de Llobregat. Apenas si hay elementos básicos para organizarlo con cierto decoro cuantitativo, pues forzosamente tendrá que quedar reducido a poco más de un centenar de tomos protocolarios con los únicos comprendidos entre los años 1800 y 1845, porque los anteriores a 1800, en su totalidad, fueron entregados a poder de la Generalidad de Cataluña".

De tota manera, encara que fos exigua, la secció històrica aleshores existent a Sant Feliu de Llobregat fou instal·lada, l'any 1946, "en un departamento especial e independiente del segundo piso de las casas consistoriales de esta ciudad". El 1959, emperò, el notari arxiver comunicava que aleshores era instal·lada al segon pis de la Torre Nadal, a la vora de l'arxiu municipal. Allí continuava l'any 1979, formada per 304 toms. Aquest darrer any, el notari arxiver feia notar que "la capacidad del actual local resulta muy limitada

para la custodia y conservación del actual Archivo de Protocolos, al que transitoriamente se van acumulando los protocolos de la notaría de San Baudilio de Llobregat, hoy perteneciente al nuevo distrito notarial de Hospitalet, que fue segregado del de San Feliu de Llobregat, pero sin constituir Archivo General de Protocolos, anomalía que debe subsanarse por cuanto dentro de pocos años, por el gran volumen de protocolos a incorporar de las notarías demarcadas en dicho distrito de Hospitalet, se requerirá un local de grandes proporciones que en modo alguno querrá facilitar ni costear el municipio de San Feliu”.

L'any 1986 els protocols històrics, juntament amb una part dels no centenaris, foren ingressats a l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat. En l'actualitat, la documentació notarial del districte es troba repartida entre els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Sant Feliu de Llobregat [Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat (ACSFL)]:* Esparreguera (1904-1978), Esplugues de Llobregat (1978), Martorell (1904-1978), Molins de Rei (1968-1978), Sant Andreu de la Barca (1978), Sant Boi de Llobregat (1904-1958), Sant Feliu de Llobregat (1904-1978) i Sant Vicenç dels Horts (1978), 2.232 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA):* Esparreguera (1572-1798), Martorell (1554-1799), Molins de Rei (1487-1490) i Sant Boi de Llobregat (1753-1799), 850 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat (ACSFL):* Esparreguera (1799-1903), Martorell (1798-1903), Sant Boi de Llobregat (1798-1903) i Sant Feliu de Llobregat (1837-1903), 431 volums.

- *Arxiu Parroquial de Sant Boi de Llobregat:* Sant Boi de Llobregat (1321-1918), 85 volums i 18 lligalls.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Esparreguera (1510-1587), Martorell (1520-1703), Santa Creu d'Olorda (1513) i Sant Vicenç dels Horts (1559), 81 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Esparreguera (1585-1621), Martorell (1404-1563) i Sant Boi de Llobregat (1555-1564), 7 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (ACI)*: Esparreguera (1587-1597), 1 volum.

4.1.13 *Districte de Santa Coloma de Gramenet*

El districte notarial de Santa Coloma de Gramenet fou creat per la demarcació de 1983, amb l'assignació de dues notaries al cap de districte i una a Sant Adrià de Besòs, amb l'augment d'una plaça a cada lloc en la demarcació de 1994 i d'una quarta a Santa Coloma de Gramenet el 2000. De fet, els dos municipis tenen notaria demarcada des del 1967 i, fins al 1983, pertanyien al districte de Barcelona capital. Actualment, tot el protocol es conserva en un local dependent del notari arxiver:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Santa Coloma de Gramenet*: Santa Coloma de Gramenet (1968-1978) i Sant Adrià de Besòs (1968-1978), 308 volums, més uns 300 de protestos.

4.1.14 *Districte de Terrassa*

El districte notarial de Terrassa fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de vuit notaries distribuïdes entre les poblacions de Terrassa -cap del districte i seu de l'arxiu-, Castellar del Vallès, Olesa de Montserrat, Sabadell i Sant Cugat del Vallès. Posteriorment, foren suprimides les notaries de Castellar del Vallès (1874), Sant Cugat del Vallès (1874) i Olesa de Montserrat (1881, restablerta el 1978), i creada

la de Rubí (1881). La demarcació de 1889 en segregà les notaries de Sabadell, que esdevingué cap d'un nou districte notarial. En darrer terme, la demarcació del 1967 creà una notaria a Sant Cugat del Vallès.

Les notaries històriques d'aquest districte, per ordre cronològic d'antiguitat de la documentació que ens ha arribat, foren les de Terrassa (1237), Sant Cugat del Vallès (segle XIII), Olesa de Montserrat (1484), Sant Julià d'Alta (1497), Gallifa (1595), Sant Llorenç Savall (1603), Sant Esteve de Castellar (1607), Sant Feliu de Jonqueres (1652), Sant Feliu del Racó (1659), Vacarisses (1660) i Matadepera (1697).

Una sentència de 1236 i, sobretot, un establiment de l'escrivania del castell de Terrassa concedit l'any 1254 pel rei Jaume I al prior de Santa Maria de Terrassa documenten els primers passos més fermes d'institucionalització de la funció notarial a Terrassa en el decurs de la baixa edat mitjana. Des d'aleshores, els notaris exerciren l'ofici a partir d'un establiment que els concedia l'església de Santa Maria, tot actuant per l'autoritat del seu prior fins a mitjan segle XVIII. El 1288, Alfons II vengué el domini directe sobre Terrassa a Guillem Colrat, i, el 1313, Jaume II cedí a Romeu Cardona el castell i palau de Terrassa, amb la cort local i el domini directe, els censos de la notaria i l'escrivania de districte de Terrassa. Des d'aleshores, els castlans de Terrassa servaren la jurisdicció de la notaria i l'escrivania fins a la Llei del notariat de 1862.

D'altra banda, a partir del 1615, tant el domini directe com el domini útil de l'escrivania foren dels castlans de Terrassa. Els senyors útils de la notaria eren els titulars del fons de protocols. Un acord subscrit l'any 1795 pels castlans de Terrassa i el notari Joan Morales, per al regiment de la notaria de Terrassa, aporta notícies significatives sobre l'arxiu de l'escrivania. Així, el notari havia de fer inven-

tari dels manuals a l'inici d'exercir-hi el seu ofici i, també, havent acabat, contraïa l'obligació d'enquadernar els nous manuals per ell produïts. L'inventari inicial descrigué el contingut de dotze armaris i alguns prestatges situats a la torre del castell de Terrassa, i és de destacar que ens comunica que ja aleshores mancaven els manuals del segle XIII que avui es troben a faltar dins el fons.

La darrera concessió escripturada de la notaria pels castllans fou feta l'any 1859. El 1863 els senyors útils vengueren tots els seus drets damunt l'escrivania al notari Jacint Soler i Oliveras, que des de mitjan segle ja conservava l'arxiu de protocols al seu domicili. Traspassat el notari Jacint Soler (1891), pare de l'historiador Josep Soler i Palet, els protocols foren duts a casa del notari Ramon Estalella i Trilla.

La creació de l'Arxiu del Districte, arran del desenvolupament de la Llei del notariat de 1862, comportà que fossin traslladats a Terrassa els fons de protocols de Sabadell i de Sant Cugat del Vallès, però l'any 1890 foren portats a l'arxiu del nou districte de Sabadell, com ha estat dit, llevat d'una part fragmentària.

Segons el notari arxiver, l'any 1921 l'Arxiu del Districte era "instalado en distintos pisos de la casa número 15 de la plaza Mayor de esta ciudad propia del suscrito notario, en estantes también suyos, la mayor parte cerrados y con cristales". També precisà que, aleshores, "prescindiendo de testamentos cerrados y papeles y pliegos sueltos, [el nombre de volums] es de 1.685, de los cuales 1.241 son anteriores al siglo XIX, 15 no tienen fecha, por más que se suponen anteriores a dicho siglo, y 429 son posteriores al siglo XVIII, siendo el más antiguo del año 1237 al 1240".

Aquest notari veia bé de traslladar a Barcelona (ACA) els protocols anteriors al 1767, els quals només havien estat consultats per l'histo-

riador i governador civil de Barcelona Eduardo de Hinojosa, “por trabajos que estaba haciendo relativos a cabrevaciones, habiendo a tal objeto enviado a un delegado suyo”. El seu successor, Francesc de P. Badia i Tobella, es preocupà molt per la bona instal·lació i cura de l'arxiu. El féu traslladar a una estança de l'antic castell, perquè “unes humitats aparegudes en l'habitació que avui serveix per arxiu posen en perill molts manuals” (1934). Encomanà la tasca d'instal·lació del fons a l'historiador Salvador Cardús i Florensa.

Tot just amb l'esclat de la Guerra Civil i de la situació revolucionària, el notari Badia fou assassinat (24 de juliol de 1936) i foren destruïts els protocols que es trobaven a la notaria. El fons històric, conservat al castell, fou salvat de la crema mercès a la benemèrita actuació de la senyora Montserrat Tobella, la vídua del notari Badia. A fi de protegir-lo, fou traslladat a les esglésies de Sant Pere, juntament amb altres béns del patrimoni històric terrassenc, on romangué durant tota la guerra sota la cura de Salvador Cardús. Acabada la conflagració bèl·lica, per una resolució municipal del 6 de desembre de 1939, que responia a una sol·licitud del notari arxiver, fou dipositat a la Biblioteca-Museu Soler i Palet, que havia estat fundada l'any 1928.

L'any 1945 el notari arxiver recapitulava les conteses succeïdes durant la guerra, tot recordant que, després d'haver estat assassinat el notari Badia el juliol de 1936, “saquearon, el mes de octubre del mismo año, el despacho de dicho señor, llevándose en absoluto todos los libros, documentos y papeles”, “que, de las diligencias practicadas con ocasión del expresado saqueo por el Juzgado Militar de Tarrasa, resultaba que de los protocolos robados por la horda marxista sólo se había salvado lo que el 17 de diciembre de 1939 había entregado el mencionado Juzgado al suscrito notario”, de manera que “desapare-

cieron, pues, todos los protocolos que en esta ciudad autorizaron los notarios don Isidro Luis Riera y su sucesor don Francisco de Paula Badía y Tobella, y todos los que con anterioridad al año 1911 había autorizado el notario don Ramón Estalella, más los que con posterioridad al año 1892 había autorizado el notario don Francisco Tobella y Oliver en la suprimida notaría de Olesa de Montserrat”.

I continuava dient que, arran de la pèrdua de “los inventarios que de sus archivos debía conservar don Francisco de Paula Badía, no pudo precisarse la extensión del daño causado por la dominación marxista”. En aquells moments, entenia que la instal·lació de l’arxiu a la Biblioteca-Museu Soler i Palet era “francamente satisfactoria, por lo adecuado del local que ocupa y la vigilancia que ejerce en él el personal que tiene a su cargo el benemérito establecimiento que se titula Biblioteca-Museo Municipal Soler y Palet”.

El 1959 el notari arxiver notificà al Col·legi que, “en conjunto, el Archivo está perfectamente instalado y atendido”. Vint anys després (1979), es deia que era integrat dins l’Arxiu Històric de Terrassa, que funcionava com una secció de la Fundació Soler i Palet. Els anys 1980-1983 fou duta a terme una àmplia tasca arxivística, que es concretà el 1984 amb la publicació de l’inventari de l’Arxiu del Districte per la Fundació Noguera. L’any 1982 fou creat l’Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, que no tindria una seu pròpia fins al 1995. És situada als baixos del número 30 del carrer del Pantà, dins un edifici de propietat de l’Ajuntament de Terrassa. El mateix 1995, l’Arxiu del Districte, integrat dins l’Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, hi fou traslladat.

Avui es conserven pràcticament tots els protocols terrassencs que existien al començament del segle XVIII, i es tracta d’un dels fons més complets i antics de Catalunya. La major part del fons es troba a

Terrassa, llevat de la majoria dels registres de Sant Cugat del Vallès i alguns altres d'escadussers repartits entre diferents centres:

- *Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (ACTR)*: Olesa de Montserrat (1703-1883), Rubí (1882-1903), Sant Cugat del Vallès (1746/1839) i Terrassa (1237-1903), 4.042 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Terrassa [Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (ACTR)]*: Rubí (1904-1978), Sant Cugat del Vallès (1968-1978) i Terrassa (1904-1978), 2.403 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Olesa de Montserrat (1607-1738) i Sant Cugat del Vallès (segles XIII-XIX), 255 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Gallifa (1595-1596), Matadepera (1697), Olesa de Montserrat (1585), Sant Cugat del Vallès (1619-1875), Sant Esteve de Castellar (1607-1698/1905-1908), Sant Feliu del Racó (1659), Sant Julià d'Altura (1686), Sant Llorenç Savall (1603-1663), Sant Feliu de Jonqueres (1652), Terrassa (1454-1889) i Vacarisses (1660), 49 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada (AEV, ACF)*: Terrassa (1767-1770), 4 volums.

- *Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO)*: Terrassa (1545-1569), 3 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Olesa de Montserrat (1484-1488) i Terrassa (1455-1574), 3 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Sant Feliu de Llobregat [Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat (ACSF)]*: Olesa de Montserrat (1815-1817), 1 volum.

- *Arxiu Històric Comarcal de Manresa (ACMA)*: Sant Julià d'Altura (1497-1545), 1 volum.

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)*: Sant Cugat del Vallès (1445-1449), 1 volum.

4.1.15 Districte de Vic

El districte notarial de Vic fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de vuit notaries distribuïdes entre les poblacions de Vic -cap del districte i seu de l'arxiu-, Centelles, Manlleu, Oristà i Torelló. Posteriorment, foren suprimides les notaries d'Oristà (1874) i Centelles (1889). Per tant, en l'actualitat, compten amb notaries les poblacions de Vic, Manlleu i Torelló.

Els fons notarians de Vic i del seu districte són repartits en dos grups o arxius institucionalitzats distints: l'Arxiu de la Cúria Fumada i l'Arxiu General de Protocols del Districte, impròpiament anomenat Arxiu Notarial de Vic. Ambdós es troben, per vicissituds accidentals generades per la guerra de 1936-1939, dins l'Arxiu Episcopal de Vic. D'aquesta manera, els fons notarians de Vic són físicament reunits, amb l'avantatge que això suposa, encara que sota custòdia d'una institució privada, fet que resulta del tot improcedent.

L'Arxiu de la Cúria Fumada, organitzat a partir del 1230, aplega els protocols generats per l'escrivania pública i comuna de la ciutat de Vic i el seu territori, terme i parròquia, que fou del bisbe de Vic i que administrà el Capítol de Canonges de la seva catedral. El primer esment de l'escrivania data del 1155. Mitjançant un document de permuta de 1315, entre el bisbe de Vic i el rei Jaume II, el bisbe servà exclusivament l'escrivania pública, mentre el rei, a partir d'aleshores, pogué nomenar notaris exclusivament dedicats a la jurisdicció civil i criminal. El domini feudal de l'escrivania de Vic per part del bisbe comportà que cap notari no pogués actuar extrajudicialment a la ciutat i el seu territori sense obtenir el nomenament episcopal i que, en haver traspasat, els protocols fossin ingressats a l'arxiu de l'escrivania pública o del Capítol, és a dir, a l'Arxiu de la Cúria Fumada.

A aquest nucli orgànic i predominant de protocols hi foren incorporats, en diversos moments històrics, registres d'altres notaris. En alguns casos, es tractà dels de notaris que, fraudulentament, havien fet escriptures extrajudicials a Vic. En altres, de protocols de notaris reials que, d'una manera o una altra, acabaren ingressant a l'Arxiu de la Cúria Fumada. Al segle XVIII, per exemple, el notari Ignasi Coromina i Bosch de Platraver adquirí un considerable nombre de protocols de diversos notaris reials, i tots acabaren a l'Arxiu de la Cúria Fumada a cavall dels segles XVIII-XIX. A més dels protocols notariaus, aquest arxiu també aplega els fons judicials de la Cúria Fumada i d'altres cúries vigatanes.

Des del començament del segle XVII, els notaris reials de Vic volgueren col·legiar-se a fi de defensar els seus interessos enfront dels notaris episcopals, però el Capítol hi posà molta resistència. Després de diversos intents que resultaren estroncats per aquesta oposició (ordinacions de 1611, 1695 i 1748), finalment, arran d'una sentència reial (1763) i d'una concòrdia entre els notaris reials i el bisbe i Capítol (1770), el Col·legi es constituí.

A l'entrada del segle XV, el Capítol féu construir un nou estatge per a l'escrivania, una bona part del qual ha arribat fins als nostres dies. A la seva façana, hi figura la inscripció "Escrivania Pública y Comuna de tota la Ciutat, Terme y Parròquia de Vic". La denominació de "Cúria Fumada" és de caràcter popular i fou motivada per les conseqüències d'un incendi que s'hi produí a les acaballes del segle XV. Les cobertes de molts llibres foren aleshores renovades. Al principi del segle XIX, l'Arxiu ocupava tres estances del segon pis, segons que confirma una acta de 1809 que es féu havent abandonat la ciutat les tropes franceses, la qual apunta que els fons sofriren alguns danys. El 1879, Josep Serra i Campdelacreu escrigué

que els llibres de l'Arxiu continuaven ocupant aquestes "tres salas del segundo piso". Hi romangueren fins a la guerra de 1936-1939, en el decurs de la qual aquest arxiu fou traslladat al segon pis de l'ala de llevant del claustre de la catedral.

L'Arxiu del Districte es formà a partir de la reglamentació de 1869 i, segons Josep Serra i Campdelacreu, el 1879 aplegava "más de 2.000 protocolos". El primer inventari esmentat, que datava de l'any 1887, fou completament revisat i actualitzat per Josep Sans i Font el 1911, el mateix any en què havia estat nomenat notari arxiver. Josep Sans i Font instal·là tot l'arxiu en una habitació d'una casa de la seva dona, situada al número 19 del carrer de la Riera. El 1921, en respondre un qüestionari rebut del Col·legi, es manifestà obertament contrari a traslladar a Barcelona els protocols anteriors al segle XIX, i a posar-los sota la custòdia de funcionaris del Cuerpo de Archiveros y Bibliotecarios mitjançant el seu ingrés a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aleshores l'arxiu tenia "unos 2.500 volúmenes, de los cuales unos 1.500 pertenecen hasta fin del siglo XVIII" i "el más antiguo lleva la fecha del año 1400". Fèlix Duran i Canyameres escrigué, el 1933, que les condicions de l'Arxiu i del local eren "bones". Allí continuà tot instal·lat fins a l'any 1939.

El 29 d'agost de 1936 Josep Sans i Font comunicà al Col·legi que havia tramès a la Secció d'Arxius de la Generalitat una "relació detallada de 1.511 volums dels protocols d'aquest Arxiu anteriors al segle XIX", confiscats per la Generalitat en aplicació de les normes que aquesta havia dictat a fi de protegir el patrimoni documental. A partir de l'estiu de 1937, la Secció d'Arxius concentrà els principals fons documentals eclesiàstics, públics i privats de Vic i d'Osona, amb la finalitat de protegir-los, en diversos dipòsits agencats en tres pisos de l'ala de llevant del claustre de la catedral de

Vic. L'Arxiu Notarial, però, continuà a la casa del carrer de la Riera pràcticament durant tota la guerra.

Finalment, el 23 de gener de 1939 la Secció d'Arxius optà per treure'n tots els protocols anteriors al segle XIX ("1.641 volums") i portar-los als baixos de la catedral. Mentre s'estava portant a terme el trasllat, segons deixà escrit Josep M. Font Rius, les tropes franquistes ocuparen la ciutat, i en els dies següents fou enllestit. Posteriorment, aquests protocols foren instal·lats al segon pis de l'esmentada ala del claustre, a la vora de l'Arxiu de la Cúria Fumada. L'any 1945 el notari Josep Sans i Font manifestà al Col·legi que no havia pogut recuperar-los "por impedirlo la Orden Ministerial de 18 de enero de 1939".

La deixadesa de les institucions públiques a l'hora de cercar un local propi per a l'Arxiu Notarial i la bona disposició de l'església de Vic a continuar custodiant aquests protocols determinaren que aquesta concentració de protocols esdevinguda accidentalment durant la guerra s'acabés consolidant. Durant els anys quaranta i cinquanta, alguns notaris arxivers foren partidaris de reunificar l'arxiu i, altres, de mantenir la part històrica sota custòdia eclesiàstica. El 1948 Honori Garcia comunicà al Col·legi que l'arxiu es trobava repartit entre l'Arxiu Episcopal (els protocols anteriors al 1800, "en inmejorable estado de conservación y utilización, por lo que es incluso conveniente que continuen como ahora se encuentran"), la casa de l'antic notari Josep Sans i Font i la seva pròpia notaria.

El 1959, el notari Josep Vall manifestà que els protocols eren repartits entre l'Arxiu Episcopal, "sin pago de merced alguna", i el seu domicili, i que estimava que era convenient "estuviesen todos reunidos". L'Ajuntament de Vic acabà facilitant un local del primer

pis de la Casa de Cultura Jaume Balmes al notari arxiver, però, segons el notari Ernest Steegmann Monpart (1966), era tan insuficient que, “en espera de que se terminen las obras de ampliación y acondicionamiento que permitirán la instalación definitiva del Archivo, los protocolos anteriores al año 1870 están depositados provisionalmente en un local de la Biblioteca del palacio Episcopal”.

Un nou informe del notari arxiver, aquest del 1980, comunicava al Col·legi que l'Arxiu Notarial comptava amb 2.930 toms dels anys 1400-1953, que els protocols de 1871 en endavant eren a l'habitació facilitada per l'Ajuntament de Vic a la Casa de Cultura Jaume Balmes i que els anteriors “se hallan depositados, por falta de sitio en el local antes citado, en el Archivo Episcopal”.

L'any 1986 la Fundació Noguera publicà un inventari dels fons dels dos arxius notariaus de Vic. Segons els treballs empresos a l'Arxiu Episcopal de Vic per l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, l'operativitat d'aquest inventari és vigent, sobretot, per als protocols de l'Arxiu Notarial, i menor per als de la Cúria Fumada.

D'aquesta manera, la documentació notarial del districte es troba avui repartida entre els centres següents:

- *Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada (AEV, ACF):* Besora-Aiguafreda-Olost (1687-1821), Cabrerès (1448-1727), Centelles (1561-1680), l'Estany, Oló i Aguiló (1571-1829), Gurb (1390-1418), Perafita (1827-1828), Roda (1514-1560), Rupit (1377-1827), Sant Hipòlit de Voltregà (1373-1585), Savassona i Sau (1545-1824), Seva (1600-1679), Sora i Saderra (1824-1825), Taradell (1354-1367), Torelló (1618-1833) i Vic (1221-segle XIX), 5.418 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu Notarial (AEV, AN)*: Centelles (1447-1891), Manlleu (1783-1903), Rupit (1379-1835), Sant Hipòlit de Voltregà (1769-1794), Sant Julià de Vilatorrada (1778-1785), Taradell (1680-1791), Torelló (1618-1903) i Vic (1600-1903), 2.538 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Vic [Arxiu Episcopal de Vic (AEV)]*: Manlleu (1904-1976), Torelló (1904-1977) i Vic (1904-1978), 1.378 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Manlleu (1568), Pruit (1651-1653) [tres protocols relligats amb altres tres de Barcelona], Taradell (1759-1769) i Vic (1501-1765), 8 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Manresa (ACMA)*: Vic (1593-1746), 5 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners (ACSCF)*: Centelles (1845-1847) i Santa Maria d'Oló (1821-1823), 3 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Vic (1635/1705), 2 unitats d'instal·lació.

4.1.16 Districte de Vilafranca del Penedès

El districte notarial de Vilafranca del Penedès fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de sis notaries distribuïdes entre les poblacions de Vilafranca del Penedès -cap del districte i seu de l'arxiu-, Sant Quintí de Mediona i Sant Sadurní d'Anoia. La demarcació de 1889 suprimí la notaria de Sant Quintí de Mediona. L'any 2000 se sumà la plaça de Santa Margarida i els Monjos.

Les notaries històriques d'aquest districte, ordenades per l'antiguitat dels registres notariais que ens han arribat, foren les de Vilafranca del Penedès (1342), Castellví de la Marca (1353), la Granada (1683), Sant Quintí de Mediona (1821) i Sant Sadurní d'Anoia (1830).

Els orígens i el desenvolupament de la institució notarial a Vilafranca del Penedès, així com les vicissituds seguides pels seus registres fins al segle XIX són poc conegudes. Sabem que l'any 1188 Alfons I vengué l'escrivania de la vila, parròquia i terme al primer beneficiat de la mateixa parròquia. Alguns anys després (1249), Jaume I concedí els drets de la Corona de la que, l'any 1291, hauria esdevingut la notaria de la batllia i vegueria del Penedès. Al segle XIV, actuaven a Vilafranca del Penedès, alhora, notaris reials i notaris de la parròquia. Al segle XV, és documentada l'existència d'una confraria específica dels notaris.

L'Arxiu del Districte es començà a formar a mitjan 1869, a còpia d'aplegar els protocols conservats per diversos notaris i particulars, els quals foren instal·lats a la casa del notari arxiver. L'inventari elaborat l'any 1897 descriu 2.833 llibres. El 1921, el notari arxiver comunicà al Col·legi que l'arxiu contenia, "aproximadamente, dos mil quinientos" llibres i que era instal·lat a casa seva. També manifestà que "importancia histórica de carácter general no creo que la tenga, el archivo de mi cargo, de carácter notarial, sí" i que "no se ha presentado persona ni entidad que haya solicitado examen de documentos ni hacer investigaciones de carácter histórico".

En els anys 1929-1931 fou reorganitzat pels preveres Lluís G. Feliu i Manuel Trens, que fixaren que contenia 1.962 volums o llibres, el més antic dels quals datava del 1345. Fèlix Duran i Canyameres anotà (1933) que aquest arxiu era "molt ben instal·lat i arranjat al domicili del notari senyor Parés, a la Rambla".

El 30 de juliol i el 2 d'agost de 1938, el notari Sebastià Parés lliurà els protocols anteriors al 1800 a la Secció d'Arxius de la Generalitat. En fou estesa una acta detallada, segons la qual sortiren de l'Arxiu 2.021 volums, 28 paquets d'esborranys, 20 lligalls de

capbreus, 11 lligalls de fragments i altres documents pendents de classificació i 3 pergamins documentals del segle XVI. Acabada la guerra, aquests protocols ingressaren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Ara bé, gràcies a la reivindicació amatent del Patronat del Museu de Vilafranca, l'any 1941 foren restituïts.

El 26 d'abril de 1942, dia de la celebració oficial de la "Fiesta del Libro Español", fou inaugurat el nou estatge de l'Arxiu Històric de Protocols, situat al segon pis de l'edifici del Museu de Vilafranca. El notari arxiver Sebastià Parés pronuncià la conferència titulada "El Archivo Histórico de Protocolos en el edificio histórico del Museo".

El 1947 fou publicat que contenia 2.080 llibres instal·lats en cinc armaris, el més antic dels quals datava de 1350. L'any 1958 el notari arxiver comunicava al Col·legi que el local del Museu reunia "excelentes condiciones para su custodia, conservación y estudio". Aquest mateix any, l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès cedí un local per als protocols dels segles XIX i XX, que fins aleshores havien estat al domicili del notari Sebastià Parés. Era situat al número 5 de la plaça de Jaume I i els registres hi foren traslladats a la primeria del 1960. L'any 1979 el notari arxiver notificava al Col·legi que "no existe, como es lógico suponer, personal cualificado adscrito al Archivo que pueda atender las consultas de historiadores y estudiosos, aunque se facilitan éstas en la medida de lo posible y con las garantías correspondientes. Como se ha indicado, el Museo de Vilafranca es la institución en donde la mayor parte y la más antigua del Archivo está depositada, con las máximas garantías posibles. El Museo está interesado en seguir conservando dichos fondos y sensibilizado al respecto".

A la primeria de 1982, quan s'estava acabant l'inventari de l'Arxiu endegat per la Fundació Noguera, Antoni Jordà Fernández

escrigué que “el local actual és insuficient quant a l’espai que ocupen els volums i a la seva il·luminació”. L’any 1983 fou inaugurat l’Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès, on foren ingressats els registres històrics (uns 3.760 volums) fins aleshores dipositats al Museu de la mateixa ciutat. Es tractava dels protocols centenaris. Els registres no centenaris de l’Arxiu del Districte eren conservats a la notaria del notari arxiver de Vilafranca del Penedès. L’any 2002 fou inaugurada la seu actual de l’Arxiu Històric Comarcal, on foren també ingressats els protocols de més de vint-i-cinc anys.

D’aquesta manera, actualment els protocols es troben repartits en els següents centres, bé que la immensa majoria són als arxius de Vilafranca del Penedès:

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)*: Castellví de la Marca (1353-1355), Sant Quintí de Mediona (1821-1882), Sant Sadurní d’Anoia (1830-1903) i Vilafranca del Penedès (1342-1903), 4.104 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Vilafranca del Penedès [Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)]*: Sant Sadurní d’Anoia (1904-1978) i Vilafranca del Penedès (1904-1978), 822 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d’Igualada (ACI)*: la Granada (1683-1686) i Vilafranca del Penedès (1591-1604), 10 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Vilafranca del Penedès (1449-1451), 2 volums.

- *Arxiu de la Corona d’Aragó (ACA)*: Sant Quintí de Mediona (1318-1319), 1 volum.

4.1.17 Districte de Vilanova i la Geltrú

El districte notarial de Vilanova i la Geltrú fou creat per la demarcació de 1866, amb un total de quatre notaries distribuïdes entre les poblacions de Vilanova i la Geltrú -cap del districte i seu de l'arxiu- i Sitges. El 1994 es creà una notaria a Sant Pere de Ribes.

L'any 1921 el notari arxiver Joaquim Basora comunicà al Col·legi de Notaris que l'arxiu d'aquest districte era instal·lat en una habitació del seu domicili. Era format per 584 llibres, 200 dels quals eren anteriors al 1800 i, el més antic, del 1719. El notari arxiver Joaquim Basora exposà també al Col·legi que, al seu parer, els arxius de protocols millorarien si hagués estat possible d'"obligar a los ayuntamientos el facilitar un local adecuado para su instalación y proporcionar al archivero, pagando con fondos del municipio, un ausiliar para encargarse de la custodia, conservación y examen de los libros, de los protocolos y papeles que integran dicho archivo, con obligación de sacar de los mismos las notas de carácter histórico y las que se refieran a indumentaria y solemnía, facilitándolas a las academias y corporaciones científicas y artísticas, pero sin la intervención del Estado y, por tanto, conservando el carácter particular".

L'arxiu fou sumàriament inventariat l'any 1927 i també el 1938. En ser elaborat aquest darrer inventari, es comprovà que hi mancaven 84 llibres dels segles XVIII i XIX. Després de la guerra de 1936-1939, fou instal·lat en una habitació del segon pis de l'edifici de l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú. El 1966 el notari arxiver comunicava al Col·legi que "las condiciones actuales del Archivo dejan mucho que desear, por tratarse de un local sito en el desván del edificio de las casas consistoriales".

Semblantment, l'any 1979, el nou notari arxiver trobà l'arxiu "en muy deficiente estado, ya que por falta de estanterías suficientes

estaban depositados en el suelo muchos tomos sin orden ni concierto alguno". La mancança de prestatges fou solucionada i, el 1989, el notari arxiver feia notar la seva "dificultad de acceso, atravesando todas las dependencias consistoriales y su ubicación en zona cerrada incluida dentro de otra de Archivos Consistoriales también cerrada". L'any 1990, 220 registres (1560-1783) eren custodiats a l'Arxiu Històric Municipal i "més de 700 volums" (1719-1952) ho eren directament pel notari arxiver.

L'any 1998 fou inaugurat l'Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú i hi foren ingressats els protocols de l'Arxiu del Districte anteriors al 1978. D'aquesta manera, la documentació notarial del districte es troba avui repartida entre els centres següents:

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú (ACVG)*: Sitges (1861-1903) i Vilanova i la Geltrú (1515-1903), 904 volums.
- *Arxiu General de Protocols del Districte de Vilanova i la Geltrú [Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú (ACVG)]*: Sitges (1904-1978) i Vilanova i la Geltrú (1904-1976), 594 volums.
- *Arxiu Històric de Sitges (AHSI)*: Sitges (1430-1830), 221 volums.
- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Vilanova i la Geltrú (1630-1651), 3 volums.
- *Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú*: Vilanova de Cubelles (1672), 1 volum.

4.2 Província de Girona

4.2.1 Districte de la Bisbal d'Empordà

El districte notarial de la Bisbal d'Empordà fou creat per la demarcació de 1866, que li assignava dotze notaries, corresponents

a nou poblacions del partit judicial: tres a la Bisbal d'Empordà, dues a Sant Feliu de Guíxols i una a Begur, Calonge, Llagostera, Palafrugell, Palamós, Pals i Torroella de Montgrí. A partir d'aleshores, el nombre de places anà disminuint en les successives demarcacions fins a arribar a tenir-ne només cinc en la planta de 1945. El 1967 s'inicià una recuperació i en la darrera demarcació (1994) el districte comptava amb el mateix nombre de notaries que en la primera, és a dir, dotze, augmentades a catorze l'any 2000, per bé que repartides ara entre set municipis.

Entre una i altra data, però, el districte ha experimentat diversos canvis. Ben aviat, el gener de 1867, una reial ordre assignava la notaria de Llagostera al districte de Girona, en constatar-se que des del 1864 la vila pertanyia al partit judicial de Girona. L'any 1874 fou suprimida la notaria de Pals, el 1889 la de Begur -tot i que fou recuperada en la demarcació de 1983- i el 1903 la de Calonge. A partir de 1967, la localitat de Castell d'Aro també compta amb una notaria.

El nombre de notaries fixat en la demarcació de 1866 és molt inferior al de les notaries històriques que funcionaren en el territori que abraça el districte notarial i de les quals s'ha conservat documentació. Són les notaries de Begur, la Bisbal d'Empordà, Calonge, Castell d'Empordà, Corçà, Cruïlles, Foixà, Monells, Palafrugell, Palamós, Palau-sator, Pals, Parlavà, Peratallada, Púbol, Rupià, Santa Pellaia, Sant Feliu de Guíxols, Sant Sadurní de l'Heura, Torrent, Torroella de Montgrí, Ullà, Ullastret, Ultramort, la Vall d'Aro i Vulpellac. Entre els anys 1751 i 1881, funcionà també l'escrivania de la Província Marítima de Palamós.

A partir de la creació del districte notarial i sota la responsabilitat directa del notari arxiver, els protocols que es recuperaren i els que anualment hi havien d'ingressar preceptivament es dipositaren

en una sala de la planta baixa del castell de la Bisbal d'Empordà, propietat de l'ajuntament de la vila. L'estatge, segons reconeixia l'any 1921 un informe del notari arxiver, reunia les mínimes condicions per a la custòdia de la documentació i estava ben il·luminada i ventilada. El primer inventari de l'arxiu, datat el 31 de desembre de 1903, fou redactat pel notari arxiver Rossend de Pouplana en compliment del Decret de 1902.

Els fons notariaus romangueren en el castell fins al mes de juliol de 1938 en què, atenent l'Ordre del conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya de 10 de març de 1938, en virtut de la qual tots els protocols anteriors a l'any 1800 havien de ser traspassats a la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni Artístic, Històric i Científic, foren traslladats a Girona, on foren dipositats a la Casa Falló, annexa al Palau Episcopal. Segons Agustí Duran i Sanpere, aleshores cap de la citada Secció d'Arxius, la mesura es prengué davant la inseguretat en què restava l'arxiu després d'haver-s'hi produït uns robatoris importants.

Un cop acabada la Guerra Civil, l'any 1939, la documentació fou retornada a la planta baixa del castell de la Bisbal d'Empordà, on fou amuntegada, sense cap classificació ni cap possibilitat de consulta. Aquesta situació es perllongà fins al mes de juliol de 1962, quan una denúncia presentada davant la Direcció General dels Registres i del Notariat motivà que el Col·legi de Notaris de Barcelona sol·licités un informe sobre la situació de l'arxiu al notari arxiver de la Bisbal d'Empordà, Joan Fabregat. La confirmació de les deficiències exposada en la resposta originà que, el mateix mes de juliol, el Col·legi de Notaris ordenés una visita d'inspecció a l'arxiu, de la qual tindria cura el notari Ramon Ramoneda, censor tercer de la Junta Directiva.

L'acta de la visita, efectuada el 25 d'agost de 1962, assenyalava que el local reunia les condicions necessàries per a la custòdia de la documentació i que els protocols posteriors al 1800 estaven ordenats i col·locats en prestatgeries de fusta, però que els anteriors a aquesta data eren difícils de localitzar. El document proposava, finalment, una ordenació d'aquest patrimoni. Aquesta ordenació, tanmateix, no s'arribà a dur a terme mai, perquè el 17 de març de 1965 el notari arxiver de la Bisbal d'Empordà sol·licitava al Col·legi de Notaris l'autorització per traslladar a l'Arxiu Històric Provincial de Girona, creat l'any 1952, la secció històrica de l'arxiu de protocols, per tal que es poguessin classificar, ordenar i mantenir en les condicions adequades. La petició del notari arxiver es produïa després que el director de l'arxiu, Enric Mirambell, en la visita que efectuà a l'arxiu de la Bisbal d'Empordà el mes de novembre anterior, hagués invocat el Decret de 2 de març de 1945 per proposar el trasllat de la documentació, ateses les deficientes condicions en què es trobava.

El 6 d'abril de 1965 el Col·legi de Notaris en denegà el permís ja que, segons l'esmentat Decret, per permetre el trasllat calia l'acord preceptiu del Patronato Nacional, que no s'havia produït. Finalment, però, la necessitat de desallotjar el castell de la Bisbal d'Empordà per dedicar-lo a altres finalitats forçà el Col·legi de Notaris a autoritzar la sortida del fons. Així, l'abril de 1966 els protocols foren traslladats a l'Arxiu Històric Provincial de Girona, aleshores ubicat a la Casa de Cultura, seu de l'antic hospici provincial. Romangueren en aquest lloc fins al mes de novembre de 1984, quan l'arxiu gironí passà a ocupar l'antic convent de Sant Josep, el seu emplaçament actual.

L'any 1979, el director de l'arxiu, Enric Mirambell, sol·licitaria la incorporació a l'arxiu que regia dels protocols del districte que

havien esdevingut centenaris des del primer lliurament. La Junta Directiva del Col·legi de Notaris, però, s'hi oposà al·legant raons de procediment -calia l'autorització del Patronato Nacional de Archivos Históricos de Protocolos- i d'oportunitat -l'aprovació de l'Estatut d'autonomia obriria una reorganització del patrimoni documental català. Com així fou, efectivament: l'any 1984 els protocols del districte de més de vint-i-cinc anys ingressaven a l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà que s'acabava d'inaugurar.

D'aquesta manera, en l'actualitat, la localització dels protocols del districte és la següent:

- *Arxiu Històric de Girona (AHG)*: Begur (1617-1874), la Bisbal d'Empordà (1315-1888), Calonge (1320-1886), Castell d'Empordà (1475-1857), Corçà (1334-1865), Cruïlles (1302-1845), Foixà (1327-1840), Monells (1330-1815), Palafrugell (1301-1866), Palamós (1287-1873), Palau-sator (1344-1863), Pals (1602-1872), Parlavà (1373-1630), Peratallada (1332-1824), Púbol (1433-1840), Rupià (1309-1870), Santa Pellaia (1382-1697), Sant Feliu de Guíxols (1310-1865), Sant Sadurní de l'Heura (1300-1840), Torrent (1684-1830), Torroella de Montgrí (1298-1866), Ullà (1337-1852), Ullastret (1371-1858), Ultramort (1335-1780), la Vall d'Aro (1329-1797), Vulpellac (1390-1860) i Marina de Palamós (1751-1881), 8.127 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de la Bisbal d'Empordà [Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà (ACBE)]*: la Bisbal d'Empordà (1904-1978), Castell d'Aro (1968-1978), Palafrugell (1904-1978), Palamós (1904-1978), Sant Feliu de Guíxols (1904-1978) i Torroella de Montgrí (1904-1978), 1.521 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà (ACBE)*: Begur (1865-1899), la Bisbal d'Empordà (1865-1903), Calonge (segle XVIII-1893), Corçà (1865-1869), Palafrugell (1866-1903), Palamós (1866-

1903), Pals (1844-1876), Rupià (1871-1873), Sant Feliu de Guíxols (1854-1903) i Torroella de Montgrí (1863-1903), 549 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: la Bisbal d'Empordà (1628-1732), Palamós (1380-1381), Palau-sator (1553-1554) [un protocol relligat amb un altre de Barcelona], Sant Feliu de Guíxols (1548) i Torroella de Montgrí (1680-1694), 4 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Ullà (1560-1562) i la Vall d'Aro (1505-1507), 2 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Torroella de Montgrí (1601-1608), 2 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)*: Torroella de Montgrí (1538-1553), 1 volum.

- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC)*: Cruilles (1356-1437), 1 lligall.

4.2.2 Districte de Figueres

El districte notarial de Figueres fou creat per la demarcació de 1866, que li assignava onze notaries, corresponents a vuit poblacions del partit judicial: quatre a Figueres i una a Cadaqués, Castelló d'Empúries, la Jonquera, Lladó, Llança, Peralada i Sant Llorenç de la Muga. Semblantment a l'evolució que experimentà el districte de la Bisbal d'Empordà, el nombre de places del de Figueres anà disminuint en les successives demarcacions fins a arribar a ser només de quatre l'any 1945 (tres a Figueres i una a Castelló d'Empúries). A partir de la demarcació de 1967 s'inicià una recuperació, però en l'actualitat el nombre de places, deu el 1994 i onze el 2000, repartides entre cinc municipis, no supera les que s'havia fixat el 1866.

En la segona demarcació, la de 1874, ja foren suprimides les notaries de Cadaqués (recuperada l'any 1994) i Peralada. L'any

1881 fou amortitzada la plaça de Lladó; el 1903, la de la Jonquera, i el 1929, la de Sant Llorenç de la Muga. La notaria de Castelló d'Empúries fou suprimida temporalment en la demarcació de 1929. Llança perdé la notaria en la planta de 1889, però la recuperà el 1967. La notaria de Roses aparegué en les divisions de 1874 i 1881, però fou suprimida en la següent i no es restablí fins al 1978. Finalment, Darnius tingué notaria en les demarcacions de 1903, 1907 i 1915.

La desena de localitats del districte que han tingut notaria en un moment o altre, des del 1866, constitueix només una tercera part del nombre de notaries històriques de les quals s'ha conservat documentació, que són: Borrassà, Cabanes, Cadaqués, Capmany, Castelló d'Empúries, Cistella, Darnius, Figueres, Garriguella, la Jonquera, Lladó, Llança, Llers, Maçanet de Cabrenys, Mollet de Peralada, Navata, Pau, Peralada, Roses, Sant Climent, Espolla, Sant Llorenç de la Muga, Sant Miquel de Fluvià, Sant Pere Pescador, Sant Quirze de Colera, Siurana, Vilabertran i Vilanant. Cal destacar l'existència de dos col·legis notariais en el territori de l'actual districte: el de Castelló d'Empúries, les ordinacions del qual són de 1512, i el de Figueres, el privilegi d'atorgament del qual data del 1599.

Segons l'arxivera Erika Serna, les primeres gestions per a la localització i la recollida de protocols dispersos en mans de particulars foren realitzades pel notari arxiver del districte Ramon de Pagès, el qual el 1872 hauria redactat un primer inventari dels protocols anteriors a l'any 1800, que custodiava al seu despatx situat al carrer Alt de Sant Pere.

Tanmateix, aquesta informació no s'adiu amb la que proporciona l'expedient obert pel Col·legi de Notaris de Barcelona el 1887 amb motiu del litigi mantingut entre Josep Conte-Lacoste, succe-

sor de Ramon de Pagès, i el seu substitut, Francesc de Paula Comes, pel traspàs de l'arxiu del districte de Figueres. En efecte, una de les raons que esgrimia Conte-Lacoste per negar-se a lliurar l'arxiu era que "no existe ningún inventario oficial de aquel pues el que comenzó a principiarse por el infraescrito, al hacerse cargo de dicho archivo con motivo del fallecimiento de D. Ramón de Pagés, a quien sustituía en el ejercicio de su cargo en concepto de notario y archivero a la vez, no ha podido terminarse porque las exigencias del servicio han impedido consagrar el tiempo a dicho trabajo".

Sigui com sigui, el primer inventari dels protocols del districte que es conserva és l'elaborat l'any 1903 pel notari arxiver Salvador Candal en compliment de les disposicions de l'any anterior. Abans de 1921, Candal havia traslladat l'arxiu al segon pis del número 18 de l'actual carrer Nou, un estatge llogat, on els protocols roman-drien fins al 1982.

La Guerra Civil originà la divisió cronològica dels fons notariaus del districte. El 6 de juliol de 1938, seguint les disposicions de la Generalitat, els llibres anteriors al 1800 foren traslladats a Viladrau, un dels llocs on decidí custodiar el patrimoni documental català per a la seva salvaguarda. En aquesta vila osonenca, els protocols de Figueres foren dipositats en el mas Noguer. L'escriptor Marià Manent, que amb motiu de la guerra s'havia refugiat a Viladrau, col·laborà en l'ordenació de la documentació. Un cop acabada la guerra, el febrer de 1939 el Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental traslladà els fons de Viladrau a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Els protocols del districte de Figueres romangueren en aquest centre fins al 1952, en què foren incorporats a l'Arxiu Històric Provincial de Girona, que s'acabava de crear i del qual constituïren

un dels fons fundacionals. A partir de l'any 1953, el seu director, Enric Mirambell, començà a treballar en la reorganització dels protocols del districte, que al cap de pocs anys augmentaren en nombre amb un segon lliurament de llibres de Peralada procedent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Els inventaris elaborats per Mirambell foren publicats successivament els anys 1977 (Castelló d'Empúries), 1982 (Peralada) i 1983 (la resta del districte).

Mentrestant, els protocols posteriors al 1800 que durant la guerra havien romàs a Figueres continuaven, sense problemes, en el mateix local. A partir de 1958, però, els informes que preceptivament trametien els notaris arxivers del districte comencen a declarar problemes de seguretat de l'arxiu, per raó que en la planta baixa de l'edifici s'havia instal·lat un forn de pa, la xemeneia del qual pujava contigua a una paret del local on estava situat. Al final dels anys setanta, la situació s'havia tornat insostenible -perill de curtcircuits, degoters i altres problemes- i el notari arxiver es veié obligat a endur-se al seu despatx els protocols més afectats. El mes de juliol de 1982, finalment, l'arxiu es traslladà a un local de nova construcció, als afores de la ciutat (Habitatges Zafer-Juncària Parc). Des del mes de desembre de 2000, l'arxiu està situat a la notaria de la Rambla de Figueres.

El mes de febrer de 1995, la Junta Directiva del Col·legi de Notaris de Barcelona acordà el trasllat i dipòsit dels protocols centenaris a l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres, que s'havia inaugurat l'any 1991.

D'aquesta manera, en l'actualitat, la localització dels protocols del districte és la següent:

- *Arxiu Històric de Girona (AHG)*: Borrassà (1748-1817), Cabanes (1417-1639), Cadaqués (1599-1626), Capmany (1331-1650), Castelló

d'Empúries (1260-1799), Cistella (1578-1767), Darnius (1400-1673), Figueres (1393-1807), Garriguella (1583-1651), la Jonquera (1462-1555), Lladó (1351-1806), Llança (1547-1799), Llers (1349-1799), Maçanet de Cabrenys (1417-1797), Mollet de Peralada (1432-1656), Navata (1350-1808), Pau (1374-1808), Peralada (1282-1808), Roses (1385-1633), Sant Climent-Espolla (1301-1644), Sant Llorenç de la Muga (1382-1799), Sant Miquel de Fluvià (1331-1787), Sant Pere Pescador (1465-1619), Sant Quirze de Colera (1312-1587), Siurana (1398-1798), Vilabertran (1350-1799) i Vilanant (1593-1806), 6.192 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Figueres (ACF)*: Borrassà (1804-1872), Cadaqués (1828-1885), Castelló d'Empúries (1800-1903), Figueres (1800-1903), la Jonquera (1868-1900), Lladó (1800-1871), Llança (1800-1894), Llers (1800-1869), Maçanet de Cabrenys (1806-1879), Navata (1803-1828), Pau (1792-1863), Peralada (1800-1875), Roses (1875-1887), Sant Llorenç de la Muga (1800-1903), Sant Quirze de Colera (1814-1829), Siurana (1799-1847) i Vilabertran (1800-1837), 1.585 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Figueres*: Castelló d'Empúries (1904-1978), Darnius (1903-1978), Figueres (1904-1978), Llança (1968-1978) i Sant Llorenç de la Muga (1904-1926), 1.370 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Figueres (1417-1611), Lladó (1675-1782), Mollet de Peralada (1430-1492), Peralada (1364-1390), Sant Llorenç de la Muga (1476-1478) i Sant Quirze de Colera (1382-1391), 23 volums.

- *Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO)*: Castelló d'Empúries (1448), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Siurana (1656-1657), 1 volum.

4.2.3 *Districte de Girona*

El districte notarial de Girona fou creat per la demarcació de 1866, que li assignava dotze notaries, corresponents a set poblacions del partit judicial: cinc a Girona, dues a Banyoles i una a Amer, l'Armentera, Bàscara, Cassà de la Selva i Verges. Al cap de poques setmanes (Reial ordre de 31 de gener de 1867), s'hi incorporava la notaria de Llagostera -que en la divisió de 1866 s'havia adjudicat al districte de la Bisbal d'Empordà-, en constatar-se que, des del 1864, aquesta població pertanyia al partit judicial de Girona.

L'any 1874 foren suprimides les notaries de l'Armentera i de Bàscara i es creà la de l'Escala, el 1881 se suprimí la plaça de Verges i el 1889 la de Llagostera. Amer perdé momentàniament la seva notaria el 1889. Finalment, la demarcació de 1983 adjudicà una plaça a Salt. El nombre de notaries del districte no ha sofert gaires variacions i, durant els primers tres quarts del segle XX, oscil·là entre set (l'any 1945) i nou. El 1994 el districte comptava amb catorze notaries, la meitat de les quals corresponien a la ciutat de Girona, dues a Banyoles i l'Escala i una a Amer, Cassà de la Selva i Salt. I l'any 2000 se n'afegien tres a Girona ciutat.

La relació de poblacions de les quals s'ha conservat documentació és la següent: Albons, Amer, l'Armentera-l'Escala, Banyoles, Bàscara, Caldes-Llagostera, Cassà de la Selva, Colomers, Cornellà del Terri, Esponellà, Girona, Pelacalç i Verges. El nombre de localitats, no especialment alt, contrasta amb l'elevada xifra de protocols que han pervingut, gairebé 14.000 dels quals corresponen a Girona capital. La riquesa documental d'aquesta ciutat ha de guardar relació amb el particular sistema de funcionament del notariat que hi regia. Tot i que el privilegi reial datat vers el 1276 concedí a Girona

una sola notaria, a la pràctica, durant la segona meitat del segle XIV es consolidaren a la ciutat onze escrivanies, encobertes sota fórmules com “11 llocs de notaria” o “11 parts de la notaria única”. El Col·legi de Notaris de Girona, certament molt influent, regulava la pràctica notarial.

L'arxiu del districte de Girona fou organitzat ben aviat pel notari arxiver Narcís Gifre, que recollí els manuals dispersos del partit judicial, els classificà i ordenà i els diposità en dos pisos del número 2 del carrer de l'Auriga. Gifre realitzà una feina immensa, que deixà inacabada, i l'aplicació que féu de la Llei de 1862 posà fi a la precària situació o a l'abandó que patien la majoria de fons notarians del districte. Però la seva actuació no pogué evitar, és clar, les pèrdues de documentació prèvies, que afectaren especialment les dues notaries de Banyoles, les quals pràcticament només han conservat els protocols a partir del segle XVIII. Gifre lliurà els inventaris cap al 1874, poc abans de la seva mort. Una mort en la qual, segons escriuria pocs anys més tard el notari Joaquim Torras, “no dejaron quizá [de] influir en ella los muchísimos desembolsos y sacrificios hechos por la organización de este archivo”.

L'any 1888, el seu successor, Josep Casadevall, traslladà l'arxiu a la casa on vivia, una casa de la seva propietat situada al carrer de les Dones. En el trasllat mantingué l'ordre dels manuals classificats per Gifre, però deixà en una sala a part, de qualsevol manera i sense possibilitat de consulta, els que aquest notari no havia tingut temps d'inventariar, ja sigui perquè havien ingressat posteriorment o perquè el seu examen presentava dificultats.

Quan Ramon Torras fou nomenat notari arxiver, el 1889, es veié obligat a abandonar el local i traslladà l'arxiu al número 3 del carrer de Ciutadans. Torras donà un nou impuls a l'organització de l'ar-

xiu: adquirí prestatgeries noves, classificà els testaments closos fins aleshores amuntegats, elaborà índexs alfabètics de notaris, ordenà els manuals de les suprimides notaries d'Amer i de Llagostera i, finalment, completà l'ordenació dels volums que Gifre havia deixat per fer. El notari arxiver exposà la feina realitzada en la memòria que acompanyava l'inventari que lliurà al Col·legi de Notaris el 1894.

L'any 1903, el notari arxiver Bonaventura Roqueta, en compliment de les disposicions de l'any anterior, refongué els inventaris i reorganitzà i millorà l'arxiu. Amb els anys, però, el local del carrer de Ciutadans, tot i que es trobava en bones condicions de conservació, començava a presentar alguns problemes: d'una banda, la seva disposició era més pròpia d'un habitatge que d'un d'arxiu, i, en segon lloc, el pes dels gairebé 12.500 volums que custodiava feia perillar la solidesa de l'edifici.

A partir del 1927, el problema s'agreujà perquè el propietari pretenia desallotjar l'immoble per dedicar-lo a altres finalitats. El notari arxiver del moment, Salvador Juncà, començà a dur a terme les gestions necessàries per trobar un altre local. Al final de 1930, l'arxiu es traslladà al segon pis del número 4 de la pujada de Sant Martí, un local cedit per l'Ajuntament, "de excelentes condiciones de ventilación, luz y capacidad", en paraules de Jordà.

La Guerra Civil trastocà la situació. El mes de juny de 1937, amb el pretext que les autoritats d'ordre públic de la Generalitat de Catalunya volien destinar l'immoble on es trobava l'arxiu a caserna de la Guàrdia Nacional Republicana, el local fou ocupat i la delegació d'Arxius a Girona, que dirigia Elies Ràfols, es féu càrrec dels protocols, que diposità a Can Falló, una dependència del Palau Episcopal. El notari arxiver, Jaume Lasala, mostrà la seva enèrgica

oposició al trasllat, però la correspondència conservada permet constatar que el Col·legi de Notaris no va ser gaire receptiu a les seves denúncies. Gràcies a les seves gestions, Lasala aconseguí finalment, com a mal menor, recuperar la custòdia dels protocols posteriors al segle XIX, que el mes de març de 1938 foren dipositats, tot i les reserves del notari arxiver, a l'arxiu de l'excol·legiata de Sant Feliu.

Un cop acabada la guerra, l'ocupació dels dos locals eclesiàstics motivà que el bisbe de Girona i el rector de Sant Feliu instessin repetides vegades el notari arxiver a retirar l'arxiu. L'any 1943, el director general de Registres i Notariat, davant les queixes del bisbe de Girona que no podia instal·lar-hi l'arxiu diocesà, suggerí a Raimon Noguera el trasllat dels protocols gironins a Barcelona. I dos anys més tard, emparant-se en les disposicions del Decret de 1945, Jaume Lasala amenaçava l'Ajuntament de Girona que, si no trobava un local adequat per dipositar-hi l'arxiu, el Col·legi es podria plantejar la retirada de la documentació de la ciutat i traslladar-la a un altre lloc que reunís les condicions adequades.

L'Ajuntament es mostrà disposat a col·laborar, però no disposava del local adient (en algun moment es proposà com a seu de l'arxiu els baixos del futur Palau de Justícia). La solució només es començà a apuntar a partir de 1952, quan fou creat l'Arxiu Històric Provincial de Girona, que primer s'ubicà a l'Institut de Segon Ensenyament, al carrer de la Força. Entre el desembre de 1955 i el gener de 1956 es procedí a la recollida dels protocols anteriors a l'any 1800 conservats a Can Falló, però, com que el local de l'Institut resultava insuficient, aquesta documentació fou dipositada en un local de la tercera planta de l'Hospital de Santa Caterina, cedit per la Diputació de Girona. L'any 1969, finalment, ingressaren

a l'Arxiu Històric -que des del 1963 havia concentrat tots els fons en les noves instal·lacions de la Casa de Cultura- els protocols compresos entre el 1800 i el 1869.

Fou també l'any 1969 que els protocols posteriors, dipositats a l'antiga col·legiata de Sant Feliu, foren traslladats a un local de l'antic Institut de Segon Ensenyament, al carrer de la Força, on romanueren fins a l'any 1984, en què ingressaren al remodelat Arxiu Històric de Girona, instal·lat ara en l'antic convent de Sant Josep. L'any 1985, els protocols del districte notarial amb més de vint-i-cinc anys d'antiguitat també s'incorporaren al nou arxiu, on ocupen un espai d'accés restringit.

D'aquesta manera, en l'actualitat, la localització dels protocols del districte és la següent:

- *Arxiu Històric de Girona (AHG)*: Albons (1608-1864), Amer (1261-1887), l'Armentera-l'Escala (1460-1903), Banyoles (1582-1903), Bàscara (1490-1875), Caldes-Llagostera (1322-1889), Cassà de la Selva (1368-1903), Colomers (1329-1836), Cornellà del Terri (1518-1809), Esponellà (1525-1859), Girona (1311-1903), Pelacalç (1644-1729) i Verges (1398-1884), 14.019 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Girona [Arxiu Històric de Girona (AHG)]*: Amer (1904-1978), Banyoles (1904-1978), Cassà de la Selva (1904-1978), l'Escala (1904-1978) i Girona (1904-1978), 1.700 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Banyoles (1455-1617), Esponellà (1401-1664) i Girona (1382-1459), 11 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) [Fons de la Batllia General de Catalunya]*: Verges (1442-1512), 9 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Banyoles (1628-1629), Bàscara (1553-1559) [un protocol rel·ligat amb un altre de

Barcelona] i Girona (1410-1636) [un protocol relligat amb un altre de Barcelona], 4 volums.

- *Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*: Amer (1584-1591), 2 volums.
- *Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO)*: Amer (1560), 1 volum.
- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC)*: Girona (1406-1407), 1 volum.

4.2.4 *Districte d'Olot*

El districte notarial d'Olot fou establert per la demarcació de 1866, que li adjudicà cinc notaries corresponents a quatre poblacions del partit judicial: dues a Olot i una a Besalú, Sant Esteve d'en Bas i Santa Pau. La plaça de Santa Pau fou suprimida ja en la segona demarcació (1874) -probablement no s'arribà a cobrir, perquè no s'ha conservat documentació entre el 1866 i el 1874- i la de Sant Esteve d'en Bas, el 1889. Olot ha mantingut sempre dues notaries fins a l'actualitat i Besalú una, llevat de les demarcacions de 1967 i 1978, en què no se li n'assignà cap. L'any 2000 s'afegí una plaça a les dues d'Olot.

A més de les notaries fixades l'any 1866, el territori que comprèn el districte havia tingut històricament altres escribanies, algunes d'una certa importància, com les de Castellfollit de la Roca i Sales de Llierca, i altres de vida efímera (Bestracà-Oix, Tortellà). La relació de notaries de les quals s'ha conservat documentació és la següent: Besalú, Bestracà-Oix, Castellfollit de la Roca, Dosquers-Crespia, Joanetes, el Mallol, Olot, les Preses, Riudaura, Sales de Llierca, Santa Pau, Sant Feliu de Pallerols i Tortellà. A més, també han pervingut sèries importants de sengles notaris reials establerts a la cellera de les Planes d'Hostoles i a la parròquia de Sant Quintí de Bas.

No disposem de dades sobre el procés de recollida i concentració de protocols derivat de la Llei de 1862. Hom pot constatar que, llevat d'algunes notaries com la de Castellfolit de la Roca, que sofriren pèrdues importants per raons bèl·liques, el nombre de volums que s'ha conservat de les notaries del districte és considerable.

L'historiador olotí Joaquim Danés i Torras, en el seu exhaustiu i inèdit treball sobre els notaris de la circumscripció d'Olot (1950), atribueix al notari arxiver Vicenç Capdevila la redacció del primer inventari dels fons del districte, que situa cap al 1905. Tanmateix, la consulta de la documentació conservada en el Col·legi de Notaris permet afirmar que l'autor de l'inventari fou el també notari arxiver Ramon Torrà, que l'hauria elaborat l'any 1890, poc després de prendre possessió de la seva plaça d'Olot. Vicenç Capdevila s'hauria limitat a afegir-hi les addicions corresponents i, sobretot, a aconseguir un local on custodiar adequadament els protocols. En efecte, en la sessió municipal que tingué lloc el 7 de juny de 1900, l'Ajuntament accedí a la petició del notari arxiver "acerca la necesidad para la mejor conservación de los protocolos de que el Ayuntamiento destinara un local fijo para archivo notarial a fin de evitar el desorden y deterioro que experimentan dichos documentos cada vez que por fallecimiento del notario archivero han de trasladarse".

L'Ajuntament cedí un local en la part nord-est del primer pis de l'Hospici, un immens casalot del centre de la ciutat erigit al final del segle XVIII, que al llarg de la seva història ha acollit una bona munió d'equipaments institucionals i que actualment és la seu del museu i de l'arxiu comarcals. La bondat del local era discutible. Mentre que l'any 1921, el ja citat Vicenç Capdevila el qualificava de

“seco, despejado y ventilado”, trenta anys més tard Joaquim Danés escriuria que [al principi de segle] l'arxiu notarial estava guardat “en unas malas habitaciones, sin aire y casi sin luz, y por descontado que sin ningún aparejo suntuario ... y todo flotando en un ambiente de polvo y suciedad”. En aquest local s'instal·laren els protocols anteriors al segle XIX, mentre que els posteriors -la referència és del 1921- es custodiaven en el despatx que el notari arxiver tenia llogat en el número 11 del carrer de l'Hospici, al costat de l'edifici del mateix nom.

Les condicions de l'arxiu no devien ser prou satisfactòries, perquè l'any 1935 es plantejà una millora dels locals. L'Ajuntament d'Olot facilità un nou estatge, ara en el segon pis de l'Hospici -més espaiós, amb aire i llum suficient, escriuria Danés- que el Col·legi de Notaris condicionà pintant-lo i amb la instal·lació de prestatgeries i armaris nous, de portes de tela metàl·lica, tancadures i taules de treball. La Guerra Civil desdibuixà aquesta remodelació, però no afectà la integritat de la documentació ni la seva permanència a Olot, gràcies a l'atenció que hi dedicaren Joaquim Danés i Torras, delegat de la Comissaria General de Museus de la Generalitat a Olot, i el Consell Municipal, que intentà crear un arxiu comarcal que hauria d'integrar, entre altres fons, els protocols centenaris del districte.

Hom es podria preguntar per què, a diferència del que passà en altres districtes de la província de Girona (la Bisbal d'Empordà, Figueres, Santa Coloma de Farners), els protocols del districte d'Olot no foren traslladats a Girona després de la creació de l'Arxiu Històric Provincial, l'any 1952. Probablement, la permanència dels fons notariais a Olot obeeix a dues raons. En primer lloc, perquè, contràriament als casos citats, la documentació romangué al seu

lloc originari durant la Guerra Civil. I, en segon lloc, per la influència que exercí el renovat Patronat d'Estudis Històrics Olotins, que l'any 1949 començava a editar la prestigiosa revista *Pyrene*, amb treballs d'investigació de Francesc Caula, Nolasc del Molar i Josep Maria de Solà-Morales, elaborats a partir de la consulta dels protocols. El Patronat mantingué una estreta relació amb l'Ajuntament d'Olot i amb els successius notaris arxivers. L'any 1950, per exemple, Joaquim Danés trobà totes les facilitats per redactar la història del notariat olotí. I el 1959 el notari Francesc de Paula Llach parlava de “la estima con que [l'arxiu] es mirado por un núcleo ejemplar de historiadores” i, a instàncies del Patronat, demanava a la corporació municipal si “estaría dispuesta a prestar su colaboración para mejorar en forma definitiva la actual situación del Archivo de Protocolos del Distrito de Olot”.

No seria agosarat afirmar que la petició del notari arxiver estava condicionada per la pressió que exercien els responsables de l'Arxiu Històric Provincial de Girona per traslladar en aquest centre els protocols olotins centenaris. Una carta del ja citat Joaquim Danés a l'historiador Fèlix Duran i Canyameres, datada el mateix any 1959, sembla confirmar aquesta hipòtesi: “Parlar de l'Arxiu Notarial d'Olot me fa recordar la desgraciada informació, d'un tocom o altre fins a mi arribada, de si algú de Girona, recentment, tenia la malaventurada pretensió que el nostre Arxiu Notarial d'Olot fos traslladat a Girona: no cal dir que tinc la intenció de fer tot el que pugui per evitar un semblant disbarat, puix que l'Arxiu d'Olot està prou força ben conservat, i ben guardat, i no menja pas pa, ni sopes, per justificar una tan sensible pretensió”.

Tot i que al llarg dels anys seixanta del segle passat hi hagué algun intent d'instal·lar l'arxiu notarial a la Casa de Cultura, de

nova construcció, la situació no canviaria substancialment fins a l'adveniment de l'autonomia i la reconversió de l'Hospici en la seu del Museu Comarcal de la Garrotxa i de l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot, inaugurats el 1987. L'arxiu comarcal acollí immediatament els protocols centenaris, mentre que els posteriors foren custodiats temporalment en una sala de la planta baixa de la Caritat, en el mateix edifici de l'Hospici (carrer del bisbe Lorenzana) fins a la seva definitiva instal·lació en la nova seu de la notaria d'Olot (pas-seig de Barcelona), el 1997.

L'anàlisi de la documentació notarial ingressada a l'Arxiu Comarcal i la lectura de l'inventari de 1890 aconsellaren als responsables d'aquest centre prendre dues mesures arxivístiques. En primer lloc, l'elaboració d'un nou quadre de classificació que recollís les notaries que no havien estat identificades en aquell instrument de descripció. I, en segon lloc, la incorporació al fons notarial d'una cinquantena de manuals pertanyents a notaris reials (1458-1607), adquirits per la corporació municipal abans del segle XVIII i que, per tant, es conservaven entre la documentació de l'Ajuntament d'Olot.

D'aquesta manera, en l'actualitat, la localització dels protocols del districte és la següent:

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Besalú (1309-1903), Bestracà-Oix (1594/1742), Castellfollit de la Roca (1759-1804), Dosquers-Crespà (1566-1802), Joanetes (1601/1733), el Mallol (1352-1889), Olot (1368-1903), les Preses (1556/1713), Riudaura (1568/1592), Sales de Llierca (1603-1769), Santa Pau (1248-1812), Sant Feliu de Pallerols (1284-1854), Sant Quintí de Bas (1596-1639) i Tortellà (1702/1825), 4.670 volums i lligalls.

- *Arxiu General de Protocols del Districte d'Olot*: Besalú (1904-1972) i Olot (1904-1978), 526 volums.

- *Arxiu Històric de Girona (AHG)*: Besalú (1526-1753), Olot (1585-1734), Sant Feliu de Pallerols (1735-1739) i Santa Pau (1748-1776), 13 volums.

- *Arxiu del Monestir de Sant Joan les Abadesses (AMSJA)*: Les Planes d'Hostoles (1614-1653), 9 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Besalú (1606), Castellfollit de la Roca (1600-1617), el Mallol (1549-1550), Montagut (1600-1617), Olot (1635-1636) i Sales de Llierca (1600-1618), 8 volums.

- *Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*: Sant Feliu de Pallerols (1497-1785), 7 volums.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Olot (1643), vescomtat de Bas (1570-1638), 4 unitats d'instal·lació.

- *Archives Départementales des Pyrénées Orientales (ADPO)*: Castellfollit de la Roca (1391-1427), 3 volums.

- *Arxiu Diocesà de Solsona (ADS)*: Besalú (1563-1565), 1 volum.

- *Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (ACP)*: Olot (1618), 1 volum.

- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC)*: Castellfollit de la Roca (1603-1605), 1 volum.

4.2.5 Districte de Puigcerdà

El districte notarial de Puigcerdà fou creat per la demarcació de 1866, que li adjudicava cinc notaries, una per cada una de les següents poblacions del partit judicial: Camprodon, Puigcerdà, Ribes de Freser, Ripoll i Sant Joan de les Abadesses. Les notaries de Ribes de Freser i de Sant Joan de les Abadesses foren amortitzades en la demarcació de 1874, i Camprodon perdé provisionalment la plaça el 1889 i se li restablí el 1903. Puigcerdà és l'única població del districte a la qual puntualment (1874, 1881, 1889 i 1907) se li han

assignat dues notaries. El 1994 el districte comptava amb tres notaries, augmentades a quatre el 2000.

El nombre de notaries fixat l'any 1866 no diferia gaire del que presentava la realitat històrica del territori que abraça el districte. Si exceptuem el rosari d'escrivanies parroquials que han conservat alguns registres notariais, caldria afegir-hi, a les cinc notaries ja esmentades, la de Llivia i la poc coneguda de la Ral, una vegueria creada per Jaume I l'any 1248 que comprenia els llocs sotmesos a la jurisdicció de l'abat de Sant Joan de les Abadesses.

Desconeixem com es produí la recollida i la concentració de protocols derivades de les disposicions de 1862. Sabem que bona part dels llibres de la notaria del monestir de Sant Joan de les Abadesses romangueren a l'arxiu del cenobi, que patí diverses vicissituds al llarg de la seva història, com el trasllat temporal a Girona cap al 1577, durant l'època de l'abat Miquel d'Agullana. També està documentada la destrucció dels fons documentals del monestir de Ripoll, l'any 1835, en un dels episodis de la Primera Guerra Carlina. I, finalment, consta la tasca empresa per l'erudit Tomàs Raguer, que al començament del segle XX recollí diversos objectes i documents -entre els quals alguns protocols-, que constituïrien els fons del futur Arxiu-Museu de Ripoll, obert l'any 1929. Sigui com sigui, l'inventari que envià el notari Lluís de Travy al Col·legi de Notaris l'any 1893 no aclareix la formació de l'arxiu del districte i només recull els protocols de Puigcerdà.

Alguns estudiosos del patrimoni documental cerdà consideren que els llibres de la notaria de Puigcerdà es conservaren sempre a l'arxiu municipal d'aquesta vila i basen aquesta posició en l'estreta relació que mantingueren el municipi i l'escrivania des que l'any 1264 el rei Jaume I atorgà a la població el privilegi de disposar de

notaria pròpia. En aquesta línia, apuntem per exemple que el Col·legi de Notaris de Puigcerdà estava format pels cònsols i deu prohoms elegits pel Consell General de la vila i podia nomenar escrivans públics amb jurisdicció en tota la Cerdanya. I encara reforçaria aquesta hipòtesi l'episodi protagonitzat per Albert Salsas, historiador d'expressió francesa i estudiós de la història de la Cerdanya, que al començament del segle XX sostragué de l'arxiu municipal diversos documents, entre els quals hi hauria alguns registres notariais.

La documentació conservada al Col·legi de Notaris, però, qüestiona aquesta línia argumental. En la resposta que el notari Joaquim Piñol -en nom del notari arxiver Ramon Cantó, que es trobava indisposat- envià al qüestionari tramès pel Col·legi l'any 1921, es diu clarament que l'arxiu es troba instal·lat en el despatx del notari arxiver, situat en la casa on habita, al carrer del Poble, números 9-11; que l'arxiu està format per més de tres mil volums, el més antic dels quals data del 1260 i que per millorar-ne les condicions "debería procurarse que el estado facilitara local apropiado, que se descongestionara el mismo archivo quedando constituido únicamente por protocolos posteriores al siglo XVIII, quedando en lo demás tal como está en la actualidad". I, reforçant aquesta posició, en l'informe del notari arxiver Jordi Roure, datat el 1945, consta que "el Archivo Histórico propiamente dicho que antiguamente obraba en el despacho del notario archivero, fue trasladado en tiempo del notario Sr. Piñol a un local de la planta baja de las casas consistoriales".

Per altres informacions sabem que fou l'any 1930 quan, efectivament, el notari Joaquim Piñol traslladà l'arxiu històric notarial a un local de la planta baixa de l'Ajuntament (plaça de l'Ajuntament, 1),

on es féu una adequada instal·lació d'armaris per a la seva col·locació. Piñol col·laborà amb l'arxiver municipal, l'historiador i prevere Jaume Martí, en l'ordenació cronològica de l'arxiu. El trasllat esdevingué providencial, perquè l'any 1936 l'Arxiu General de Protocols de Puigcerdà i els arxius de les notaries particulars d'aquesta vila i de Ripoll foren destruïts. Només se salvaren els protocols autoritzats a partir de 1884.

L'any 1938, l'edifici municipal també es veié afectat per un incendi, l'extinció del qual provocà danys en alguns protocols. Durant les obres de reconstrucció de la casa consistorial, l'arxiu restà a l'antic escorxador de la baixada de la Font de Llanes, en unes condicions precàries i, sobretot, afectat per la humitat. Aquest problema, la humitat, era precisament la principal preocupació que manifestava la carta enviada pel notari arxiver Jordi Roure a l'Ajuntament de Puigcerdà l'any 1945, en què instava la col·laboració municipal que preconitzava el decret d'aquest any.

Poc després de la reedificació municipal, l'any 1956 l'Ajuntament de Puigcerdà nomenà com a arxiver municipal el prevere Salvador Galzeran, el qual reorganitzà els fons notariais i posteriorment col·laborà amb Sebastià Bosom, actual director de l'Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà, en la redacció de l'inventari dels protocols del districte, publicat l'any 1983 per la Fundació Noguera. L'any 1989, els protocols foren traslladats a l'Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà, que s'inaugurava aquell any a l'antic convent de Sant Domènec. Posteriorment, l'agost de 2004, hi ingressaren 200 protocols procedents de l'Arxiu General de Protocols del Districte.

Mentrestant, els pocs volums que constitueixen l'Arxiu General de Protocols del Districte s'han anat conservant en el despatx dels

successius notaris arxivers. Sabem que l'any 1966 Arcadi Gil els guardava al carrer d'Alfons I, número 27; que l'any 1979 Joan Manuel Jorge els conservava al carrer de Florensa, número 18 i que des de l'any 1981, l'actual notari arxiver, Fidel Melero, els guarda al carrer d'Alfons I, número 4. El 2 de setembre de 1957, un incendi patit en l'habitatge del notari Arcadi Gil destruï parcialment els quatre primers volums de la notaria de la vila de Camprodon, que es guardaven en aquest estatge.

D'aquesta manera, en l'actualitat, la localització dels protocols del districte és la següent:

- *Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (ACP)*: Camprodon (1473-1963), Llívia (1589-1603), Puigcerdà (1260-1960), Ribes de Freser (1404-1796), Ripoll (1389-1968) i Sant Joan de les Abadesses (1593-1764), 3.915 volums.

- *Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses (AMSJA)*: Ribes de Freser (1568-1583), Ripoll (1575-1578) i Sant Joan de les Abadesses (1250-1777), 427 volums i lligalls.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Puigcerdà*: Camprodon (1967-1978), Puigcerdà (1961-1978) i Ripoll (1969-1978), 139 volums.

- *Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*: Camprodon (1548-1767), 49 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Camprodon (1522-1604), la Ral (1354-1527), Ripoll (1555-1615) i Sant Joan de les Abadesses (1376-1631), 44 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Ripoll (ACRI)*: Ripoll (1437-1684), 26 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Ribes de Freser (1623-1624), Sant Joan de les Abadesses (1624-1664) i Urtx (1590-1611), 20 volums.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Puigcerdà (1820-1829), 10 volums.
- *Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO)*: Camprodon (1588-1675) i Puigcerdà (1362-1537), 5 volums.
- *Arxiu Històric Comarcal de Solsona (ACS)*: Camprodon (1827-1828), 1 volum.
- *Arxiu Històric Nacional d'Andorra (AHN)*: Ribes de Freser (1517-1521), 1 volum.
- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Puigcerdà (1600), 1 unitat d'instal·lació.

4.2.6 *Districte de Santa Coloma de Farners*

El districte notarial de Santa Coloma de Farners fou creat per la demarcació de 1866, que li assignava set notaries corresponents a sis poblacions del partit judicial: dues a Santa Coloma de Farners i una a Arbúcies, Blanes, Hostalric, Lloret de Mar i Sant Hilari Sacalm. El nombre de notaries del districte no varià gaire en les successives divisions i oscil·là entre les quatre (des del 1945 fins al 1983) i les vuit de la darrera demarcació de 1994, a les quals se n'afegiren tres més l'any 2000.

De les set notaries inicials, el 1881 se suprimí la de Sant Hilari Sacalm i el 1956 la d'Hostalric. La resta de les poblacions del districte, excepte la capital (Santa Coloma de Farners), perderen temporalment la seva plaça notarial en un moment o altre del segle XX: Arbúcies, els anys 1929 i 1945; Blanes, el 1915; i Lloret de Mar, el 1945 i el 1967. Finalment, la demarcació de 1983 atorgà una notaria a Tossa de Mar.

El nombre de notaries que fixava la divisió de 1866 no és gaire superior al de les notaries que històricament havien existit en el territori del partit judicial i de les quals s'ha conservat documenta-

ció: Santa Coloma de Farners, Anglès, Arbúcies, Blanes, Brunyola, Hostalric, Lloret de Mar, Sant Hilari Sacalm, Tossa de Mar i Vidreres.

El primer inventari general de l'arxiu fou redactat pel notari arxiver Joaquim Barril l'any 1903, en compliment del decret de l'any anterior. La seva lectura, contrastada amb la consulta d'antics inventaris de notaries del districte, permet constatar com la concentració i l'organització derivades de la Llei de 1862 no pogueren evitar la pèrdua d'un gran volum de llibres, ocasionada per les guerres o per la dispersió (Hostalric, Maçanet de la Selva).

És molt probable -tot i alguna notícia contradictòria- que ben aviat l'arxiu s'instal·lés en un local de l'oficina del notari arxiver, un estatge que l'any 1921 era qualificat de "ventilado, libre de humedad y en condiciones inmejorables".

Com en altres districtes de la província, la Guerra Civil originà la divisió cronològica de l'arxiu en dues parts. Així, seguint les disposicions de la Generalitat de Catalunya en matèria d'arxius, el 6 d'agost de 1938 els protocols del districte anteriors a l'any 1800 foren traslladats a Viladrau, un dels llocs on decidí custodiar el patrimoni documental català per a la seva salvaguarda. En aquesta vila osonenca, els protocols de Santa Coloma de Farners foren dipositats en el mas Balcells.

El mes de febrer de 1939, un cop acabada la guerra, el Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental transferí els arxius conservats a Viladrau a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Els protocols de Santa Coloma de Farners hi romangueren fins a l'agost de 1952, en què ingressaren a l'Arxiu Històric Provincial de Girona, que tot just s'acabava d'inaugurar i del qual constituïren el fons fundacional. Posteriorment, el mes de març de 1979, encara hi ingressarien

una seixantena de protocols més que, per error, havien romàs a Barcelona.

Mentrestant, la documentació notarial posterior al 1800 que havia restat a Santa Coloma de Farners no fou objecte de cap incidència destacable fins a l'any 1945. En aquesta data, seguint els requeriments del decret que instava els ajuntaments a facilitar un local per a custodiar-hi l'arxiu notarial del districte, l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners proporcionà un local municipal (carrer de Sant Sebastià, 74) amb aquesta finalitat. En l'estatge s'instal·laren els protocols datats entre el 1800 i el 1875, mentre que la resta dels fons continuà dipositat en el despatx del notari arxiver.

L'abril de 1979, el director de l'Arxiu Històric Provincial de Girona, Enric Mirambell, al·legant que, segons la legislació vigent, els protocols amb més de cent anys havien d'ingressar a l'arxiu gironí, sol·licità al notari arxiver de Santa Coloma de Farners el traspàs d'aquests volums a Girona. La petició era molt semblant a la que el mateix any havia efectuat al notari arxiver de la Bisbal d'Empordà. I idèntiques foren les raons de la Junta Directiva del Col·legi de Notaris de Barcelona per oposar-s'hi, és a dir, raons de procediment -calia l'autorització del Patronato Nacional de Archivos Históricos de Protocolos- i d'oportunitat -l'aprovació de l'Estatut d'autonomia obriria una reorganització del patrimoni documental català.

La inauguració, l'any 1983, de l'Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners resolgué definitivament la qüestió: en dues transferències successives (1983 i 1986), aquest centre ingressà els protocols amb més de cent anys d'antiguitat. La resta dels fons es custodia al despatx del notari arxiver, que el mes d'octubre de 2003 passà del número 1 del carrer del Prat al número 7 del mateix carrer.

D'aquesta manera, en l'actualitat, la localització dels protocols del districte és la següent:

- *Arxiu Històric de Girona (AHG)*: Anglès (1583-1793), Arbúcies (1640-1799), Blanes (1362-1800), Lloret de Mar (1395-1797), Santa Coloma de Farners (1577-1802), Sant Hilari Sacalm (1724-1799), Tossa de Mar (1503-1797) i Vidreres (1465-1817), 1.608 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Santa Coloma de Farners*: Arbúcies (1904-1978), Blanes (1904-1978), Hostalric (1904-1956), Lloret de Mar (1904-1978) i Santa Coloma de Farners (1904-1978), 1.559 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners (ACSCF)*: Anglès (1800-1878), Arbúcies (1800-1903), Blanes (1798-1903), Brunyola (1830-1867), Hostalric (1809-1903), Lloret de Mar (1738-1903), Santa Coloma de Farners (1802-1903), Sant Hilari Sacalm (1800-1881), Tossa de Mar (1762-1843) i Vidreres (1795-1874), 946 volums.

- *Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF)*: Hostalric (1670-1795), 12 volums.

- *Arxiu Històric de Girona (AHG) [Fons Hospici]*: Brunyola (1459-1759), 8 volums.

- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC)*: Anglès (1578-1644), 4 volums.

- *Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*: Santa Coloma de Farners (1619-1621), 2 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Anglès (1445-1447), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Osor (1285-1344), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Hostalric (1593), 1 unitat d'instal·lació.

- *Arxiu Parroquial de Sant Hilari Sacalm (APSHS)*: Sant Hilari Sacalm (1710-1713), 1 volum.

4.3 Província de Lleida

4.3.1 *Districte de Balaguer*

El districte notarial de Balaguer fou establert per la demarcació de 1866, integrat per les notaries situades a les poblacions de Balaguer -cap del districte i seu de l'arxiu-, Àger, Agramunt, Almenar, Artesa de Segre, Cubells, Linyola i Vilanova de Meià. En total, deu places de les quals en resten cinc, més la de Ponts.

Al cap de poc temps de crear-se, es veié que no podien coexistir les quatre notaries d'Artesa de Segre, Cubells, Linyola i Vilanova de Meià, perquè els seus rendiments eren molt minsos, de manera que en la nova demarcació de 1874 s'optà per prescindir de la de Cubells, mentre que les altres dues es mantingueren fins al 1881, en què també foren suprimides i integrades, totes tres, a Artesa de Segre. També, des d'un principi, es demanà la supressió de la notaria d'Àger, pel seu baix rendiment, però per la seva situació com a centre d'un ampli territori amb dificultats de comunicació amb les poblacions properes, derivades de les condicions geogràfiques de la zona, no se'n prescindí fins al 1903. El mateix succeí amb la plaça d'Agramunt, adduint la seva proximitat a Balaguer, Tàrraga i Artesa de Segre, però aquesta plaça ha estat confirmada en totes les revisions que s'han realitzat. Per contra, l'any 1889 s'eliminà la plaça d'Almenar, per la seva proximitat amb Lleida, per bé que els canvis econòmics i socials de la dècada dels anys cinquanta del segle XX aconsellaren la seva restauració, que fou aprovada en la revisió de 1956.

De la demarcació notarial sorgida de 1967 es derivaren profunds canvis a les terres de ponent, alguns dels quals hagueren de ser rectificats en la següent revisió. Així, primer, el districte de Balaguer fou fusionat al de Lleida, però el 1978 es tornà a la situació anterior, amb l'addició de Ponts, que anteriorment havia estat del districte de Solsona i, per poc temps, del de la Seu d'Urgell. Actualment, el districte de Balaguer comprèn les notaries de Balaguer, Agramunt, Almenar, Artesa de Segre i Ponts.

Pel Pla de l'any 1771 de l'Audiència de Catalunya, tenien dret a notaria totes les poblacions abans esmentades, menys Artesa de Segre i Linyola, que l'any 1866 substituïrien Alguaire i Castelló de Farfanya, les quals fins aleshores havien gaudit de notaria pròpia. A excepció d'Agramunt, que era del corregiment de Cervera, la resta ho era del de Lleida.

Aquest districte, a més de la comarca de la Noguera, abraça poblacions del Segrià, de l'Urgell i del Pla d'Urgell, comarques que, llevat d'aquesta última, tenen els seus propis arxius històrics. Tampoc no hi ha unitat quant a la divisió eclesiàstica, ja que les poblacions d'aquesta demarcació estan repartides entre les diòcesis d'Urgell i Lleida i, per tant, també la documentació de procedència parroquial.

En relació amb les antigues escriptures, tret de l'estudi de l'escriptura dels comtes d'Urgell realitzat per Josep Trenchs i Rafael Conde, es tenen només notícies esparses, i no precisament per manca d'importància dins de l'esdevenidor històric de les seves contrades. A tall d'exemple, podem esmentar les escriptures del marquesat de Camarasa (Camarasa, Cubells, Montgai i Vilanova de Meià) o la de Balaguer, sense oblidar aquelles que eren supeditades al rector de la parròquia.

Amb una breu mirada al fons notarial conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Balaguer, es pot comprovar que manquen els manuals d'època medieval i que els que es conserven dels segles XVI i XVII no són gaire nombrosos. Un dels motius foren, segurament, les guerres dels segles XIX i XX, que causaren grans pèrdues en el patrimoni cultural d'aquests territoris. Sobre això, no hi ha, però, relacions concretes o generals, només notícies esparses com les que fan referència a la vila de Balaguer, on el 4 d'abril de 1810 les tropes franceses entraren tot saquejant la ciutat. Per testimonis presencials coneixem les destrosses que feren als arxius de la casa del comú, de la col·legiata de Santa Maria -on hi havia "un sin número de antiguas [escripturas] de varios escrivanos"- i del convent de Sant Domènec, i a les escrivanies dels difunts notaris Francesc de Fortuny, Joan Sala i Cotxet i Tomàs Balius, malmetent, a més dels documents propis, els protocols que s'hi guardaven. Segons aquests testimonis, sembla que es perderen tots els manuals dipositats a l'Arxiu de Sant Domènec, mentre que dels altres arxius se'n salvaren un nombre indeterminat, però que no devia ser molt elevat.

També Agramunt s'ha vist molt afectada per les diverses guerres que s'han succeït en els darrers segles al nostre país, i això a causa de la seva situació geogràfica, amb repercussions negatives per als diferents conjunts documentals de la població. Un clar exemple és l'Arxiu Municipal, espoliat durant la Guerra dels Segadors, mentre que en l'última guerra civil l'Arxiu Parroquial se salvà en ser portat a Viladrau. Finalitzat el conflicte, els fons de Viladrau anaren al monestir de Pedralbes, d'on havien de ser redistribuïts als seus llocs d'origen. En el cas d'Agramunt, però, només retornà una part i la resta ingressà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó en dues etapes, la primera el 1939 i la segona el 1977.

D'altra banda, a la coberta del lligall dels manuals de 1797 i 1798 del notari Josep Elies de Vilanova de Meià, es fa constar que únicament existeixen aquest dos manuals per haver-se cremat la resta durant la Guerra Civil espanyola. El cert és que l'Arxiu Parroquial fou saquejat durant els primers moments del conflicte, i la documentació que se salvà, corresponent als segles XVIII i XIX, fou recollida i empaquetada l'octubre de 1936 per portar-la a Barcelona, on no arribà mai.

L'Arxiu General de Protocols del Districte de Balaguer es formà amb protocols procedents de les poblacions d'Àger, Agramunt, Albesa, Alguaire, Almenar, Alòs de Balaguer, Artesa de Segre, Balaguer, Camarasa, Castelló de Farfanya, Cubells, Linyola, Menàrguens i Vilanova de Meià. Amb els d'aquesta darrera població ingressaren els protocols de Conques i Talarn, mentre que els de Lleida i Torres de Segre eren amb els d'Alguaire i els de Mojà i Tàrraga amb els d'Albesa.

L'any 1890 Bernat Sala, notari arxiver, confirmava l'entrega dels protocols de l'arxiu particular de la notaria d'Almenar per part de Bonaventura Carme, notari que havia estat de Castelló de Farfanya i d'Almenar, a causa de la supressió d'aquesta darrera plaça. Si ens fixem en el contingut i la disposició dels inventaris del 1892 i del 1902, la recollida de la documentació no es féu ni de manera sistemàtica ni global. Així, manuals d'un mateix notari ingressaren en part abans del 1892 i en part entre aquesta data i el 1902, i no pas pel fet de tenir menys dels 30 anys reglamentaris. Aportacions -a part de les addicions normatives- que continuaren després d'aquesta data, com podem veure en comparar aquests inventaris amb el de 1947. Aquesta suposició ve remarcada per l'informe que feia el 1913 el notari arxiver Ramon Gramunt, respecte del fet que molts

protocols de Balaguer restaven encara custodiats pels notaris de la població i sobre la necessitat de trobar un local apte per poder-hi establir l'Arxiu del Districte.

La problemàtica de la necessitat d'un lloc idoni per a l'Arxiu del Districte no era nova. Una notícia recollida al llibre d'actes de la ciutat l'any 1848 ja s'hi refereix. En aquell moment era el jutge de la ciutat qui, basant-se en el Reial decret de 5 de novembre de 1847, reclamava a l'Ajuntament un local per a l'arxiu de protocols. El 1869, el notari arxiver feia la mateixa sol·licitud, i obtenia la mateixa resposta: que no hi havia disposició de locals. El novembre de 1921, Domènec Viola, notari arxiver, responia al qüestionari tramès pel Col·legi de Notaris a tots els districtes, i comunicava que l'Ajuntament seguia sense facilitar cap local per a l'arxiu -aleshores format per 1.469 volums- i que era a la casa que ell tenia llogada com a habitatge.

L'any 1933 la situació de l'arxiu devia ser extrema per la insistència del notari arxiver d'arribar a un acord amb la corporació municipal per trobar un estatge digne. Aquesta oferí un local situat als baixos de l'edifici consistorial, que era, segons el notari, deficient, sense sortida a l'exterior, però sí a una gran escala. I, encara que en un principi havia de tenir un caràcter provisional, el mateix notari reconeixia que, per la manca de locals adients que hi havia a Balaguer, la "interinitat" seria llarga.

Acabades les obres d'arranjament del local i instal·lades les noves prestatgeries, aprofitant el trasllat al nou local, el notari arxiver encarregà a "un frare, que es dedica a treballs històrics", és a dir, al pare Josep Sanahuja, que inventariés el fons i es fes càrrec de la seva organització, així com de l'elaboració d'un triple sistema de fitxes: per cognoms de notaris, per noms de poblacions i per anys.

S'especificava, a més, que els testaments closos que estaven dins d'un bagul havien estat ordenats i guardats en carpetes adients. Totes les despeses, tant de les obres com de la catalogació, foren pagades pel Col·legi de Notaris.

Malgrat que s'hagi especulat amb el trasllat del fons notarial fora de Balaguer durant la guerra de 1936-1939, hi ha notícies que semblen indicar tot el contrari. En la documentació del Servei de Protecció dels Arxius Històrics de Catalunya, no consta que cap arxiu de la ciutat de Balaguer fos recollit, en canvi sí que hi figura com a protegit el notarial. I a l'informe tramès pel notari Josep M. de Porcioles a la Junta del Col·legi, l'any 1945, s'especifica que l'arxiu "está instalado decorosamente desde hace más de diez años, en una dependencia del Ayuntamiento", referint-se al local situat als baixos. El 1958, el notari arxiver comunicava que l'arxiu estava al segon pis de la casa consistorial i el 1966 un nou informe el situa als baixos de l'edifici provisional de l'Ajuntament, mentre es feien les obres de remodelació de l'antic. L'any 1971, reconstruïda la casa consistorial, l'arxiu fou condicionat en una habitació del soterrani, on romangué fins al 1983, en què la secció històrica es traslladà a la tercera planta del mateix edifici adaptada per a les dependències del nou Arxiu Històric Comarcal, inaugurat el 30 d'abril d'aquell mateix any.

Actualment, la part més important dels protocols del districte és a l'Arxiu Històric Comarcal de Balaguer, pendent de trasllat a un immoble de nova construcció, trasllat que s'ha d'efectuar en el decurs de l'any 2005, mentre que els protocols més moderns són a la notaria. Finalment, voldríem assenyalar la qüestió que plantegen els protocols de Ponts, una població que en els darrers quaranta anys ha passat per tres districtes distints i que, en el moment de la

revisió de la demarcació notarial, podria retornar a Solsona, com a conseqüència de la recuperació, l'any 1988, de l'extingit partit judicial d'aquesta ciutat. En la relació adjunta de centres, no figuren els protocols de la vila de Ponts, atès que aquesta població inicialment pertanyia al districte de Solsona, on s'han inclòs els seus protocols.

D'aquesta manera, en l'actualitat els fons notariais del districte estan repartits en els arxius següents:

- *Arxiu Històric Comarcal de Balaguer (ACBA)*: Àger (1735-1903), Agramunt (1575-1908), Albesa (1815-1861), Alguaire (1765-1835), Almenar (1765-1890), Alòs de Balaguer (1665-1867), Artesa de Segre (1867-1909), Balaguer (1550-1909), Camarasa (1694-1830), Castelló de Farfanya (1743-1867), Cubells (1741-1877), Linyola (1871-1884), Menàrguens (1807-1862), Montgai (1806) i Vilanova de Meià (1729-1883), un conjunt que ocupa 126 metres lineals [caldria restar-hi els metres que ocupen els registres de Ponts].

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Balaguer*: Agramunt (1909-1978), Almenar (1960-1978), Artesa de Segre (1910-1978) i Balaguer (1910-1978), 852 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Agramunt (1610-1639), 10 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Agramunt (1653-1772) i Balaguer (1603), 9 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Cubells (1771-1772), 1 volum.

- *Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF)*: Cubells (1745-1746), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Alguaire (1747) [un llibre de testaments comú a diverses poblacions] i Camarasa (1748) [un protocol relligat amb altres d'Arbeca i les Borges Blanques], 1 volum.

- *Arxiu Històric Nacional d'Andorra (AHN)*: Agramunt (1502), 1 volum.

4.3.2 *Districte de les Borges Blanques*

La creació del districte notarial de les Borges Blanques fou conseqüència del nou partit judicial establert pel Reial decret de 17 de desembre de 1908, vigent a partir del setembre de 1910 i verificat per la demarcació notarial de 1915. La seva durada fou curta, ja que fou amortitzat en la revisió de 1967, en què de nou passà al districte de Lleida, del qual havia estat segregat. El formaven les notaries situades a les Borges Blanques -cap del districte i seu de l'arxiu-, Arbeka i la Granadella, és a dir, el territori que avui comprèn la comarca de les Garrigues. En les revisions de 1929 i de 1967 se suprimiren, respectivament, Arbeka i la Granadella, de manera que, quan la notaria de Borges Blanques tornà a formar part del districte de Lleida, només constava amb una plaça, però el seu notari mantenia la condició de notari arxiver.

El nou arxiu s'havia de formar amb els protocols "que a partir de la fecha de la creación del Juzgado de primera instancia deban entregar los Notarios de Borjas Blancas, Arbeka y Granadella". Per tant, els protocols que s'hi havien d'incorporar eren els autoritzats a partir del 1880 i només de les notaries demarcades. Però la formació de l'arxiu no fou tan ràpida com hauria volgut el notari arxiver. D'una part, els notaris d'Arbeka i la Granadella havien continuat portant els seus protocols a Lleida; de l'altra, el notari arxiver d'aquest districte fou molt reticent al trasllat dels protocols que ja eren a l'arxiu de la seva competència, tal com es pot veure en la correspondència que el notari arxiver de les Borges Blanques mantingué, entre el 1911 i el 1914, amb la Junta del Col·legi, reclamant els protocols que per llei li pertocava custodiar.

Finalment, l'arxiu quedà constituït pels protocols autoritzats d'ençà el 1880 a les quatre notaries del districte, dues de les quals

eren de les Borges Blanques. Com a conseqüència d'aquesta partió, la documentació d'alguns notaris quedà repartida entre els arxius de Lleida i de les Borges Blanques.

L'Arxiu General, que fou instal·lat a la residència del notari arxiver Ramon Arqués, fou totalment destruït el gener de 1937, juntament amb el seu arxiu particular. Després de la guerra, el mateix Ramon Arqués s'encarregà de la constitució de l'arxiu amb els volums que s'havien conservat a l'altra plaça de la capital. En mantenir el notari de les Borges Blanques la seva condició de notari arxiver, els protocols d'aquesta notaria havien de continuar ingressant a l'arxiu de la seva competència, no així els protocols de la notaria amortitzada de la Granadella que, en el seu moment, foren transferits a l'Arxiu de Districte de Lleida.

A causa de la curta durada d'aquest districte, del fet que els manuals de les escripturacions històriques no formaren mai part del seu arxiu i de la inexistència de l'Arxiu Històric Comarcal de les Garrigues, en aquest apartat solament s'indiquen els protocols que ara hi ha a l'Arxiu General de Protocols del Districte de les Borges Blanques, la resta de manuals es relacionen al districte de Lleida:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de les Borges Blanques*: les Borges Blanques (1917-1978), 167 unitats d'instal·lació.

4.3.3 Districte de Cervera

Aquest districte notarial es constituí per la demarcació de 1866, integrat per les notaries de les poblacions de Cervera -cap del districte i seu de l'arxiu-, Bellpuig, Guimerà, Guissona, Tàrraga i Verdú. El 1874 foren suprimides -i integrades a Tàrraga- Guimerà i Verdú, i el 1967, Guissona. Actualment, de les onze places inicials només en resten cinc, una d'elles assignada l'any 2000 a Cervera.

En els informes preliminars a la creació dels districtes ja es demanava que no s'inclogués la notaria de Verdú, atès que els darrers notaris nomenats per a ocupar-la no ho feien i residien, per contra, a Tàrraga: Francesc Llopis (Verdú/Tàrraga: 1817-1870); Francesc Bergada (Verdú/Tàrraga: 1860-1899); i Josep Fontanet (Vilagrassa/Tàrraga: 1831-1864). També la notaria de Guimerà estigué vacant entre el 1866 i el 1874, amb l'afegitó que ni tant sols fou sol·licitada. Quant a la notaria de Guissona, en el període comprès entre el 1936 i el 1967, només fou ocupada del 1944 al 1958, la resta d'anys estigué vacant, fet que aconsellà la seva amortització.

L'actual districte de Cervera abraça la comarca de la Segarra i una part important de la d'Urgell, a més del municipi de Vilanova de Bellpuig, del Pla d'Urgell. Eclesiàsticament, aquest territori està dividit entre els bisbats d'Urgell, Solsona i Tarragona. Cal indicar que els municipis de Torà, Sanaüja i Biosca, ara inclosos al districte de Cervera, fins al 1967 formaven part del de Solsona, motiu pel qual la major part dels seus fons pertanyen a l'arxiu de districte d'aquesta ciutat. Durant la vigència dels corregiments, tampoc no hi trobem una unitat administrativa. Així, mentre poblacions com Bellpuig, Tàrraga i Verdú eren del corregiment de Lleida, les de Cervera, Guissona, Sanaüja i Torà formaven part del de Cervera.

Disposem d'informació, que no d'estudis concrets, de l'existència de l'escrivania de Cervera, que l'any 1281 era cedida per Pere II als paers i als prohoms de la universitat; de la de Tàrraga, que també era cedida a la seva universitat pel privilegi de Jaume I de 1274; o de la de Guissona, la titularitat de la qual era compartida per la universitat i el bisbe d'Urgell, senyor de la vila, que la concedien en règim d'arrendament.

Moltes de les poblacions d'aquest districte, igual que d'altres com ara Lleida, les Borges Blanques o Balaguer, tenien la seva escriptura vinculada al rector de la parròquia, servida tant pel mateix rector com per un prevere que actuava en nom seu; mentre que en altres ocasions els regents d'aquestes escriptories eren notaris laics. El volum conservat de la producció d'aquestes escriptories no és gens menyspreable. Així, a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona es conserven els manuals notariaus de les parròquies de Ciutadilla, Guimerà -la part que restà a la parròquia fou destruïda durant la darrera guerra civil-, Maldà, Nalec, els Omells de Na Gaià, Rocallaura, Sant Martí de Maldà i Vallbona de les Monges, un conjunt de 440 volums dels segles XIV al XIX. Menys nombrosos, però no per això menys importants, són els fons aplegats als arxius diocesans d'Urgell i Solsona. Altres fons parroquials resten encara en llurs parròquies, entre els quals destaca el de Verdú, on es poden consultar un total de més de 500 manuals notariaus datats entre el 1265 i el 1815. Aquest arxiu, juntament amb els parroquials de Vilagrassa i Anglesola, estigueren resguardats durant la guerra de 1936 a Tàrraga, per passar després als dipòsits de Poblet, i d'aquí als de Viladrau. Acabada la guerra, retornaren a les respectives parròquies.

L'existència d'aquestes escriptories, així com la del Col·legi de Notaris de Cervera, constituït l'any 1348, i disposicions com la del 1363, titulada *Ordinacions feytes o taxacions per los honrats pahers e altres devant nomanats sobre l'offici de notaria en la vila e vegueria de Cervera*, no poden ser alienes a la conservació d'un nombre molt elevat de manuals notariaus en poblacions com Cervera (des del 1325), Tàrraga (des del 1484), Bellpuig (des del 1574) o Guissona (des del 1576), tot i que, segons Agustí Duran i Sanpere, en parlar

de l'Arxiu Municipal, "tot el segle XIX queda assenyalat per les depredacions de l'Arxiu", situació que també degué afectar els fons notariais. El mateix autor dóna la notícia, sense indicar la data però que cal situar en un moment anterior a l'existència del Centre Comarcal de Cultura, que una gran part del fons notarial anà a parar al drapaire.

El primer inventari conegut de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Cervera és de l'any 1870, realitzat pel notari arxiver Josep Pomés. En aquell moment, el fons de l'arxiu ja estava format per una col·lecció molt important de protocols, datats entre el 1318 i el 1860, procedents de les poblacions de Cervera, Anglesola, Bellpuig d'Urgell, Guimerà, Guissona, Tàrrega, Verdú i Vilagrassa, així com protocols d'Arbeca, Montblanc i Santa Coloma de Queralt, que provenien de la notaria de Tàrrega. Fins a l'any 1926 no hi ha cap notícia relativa a la ubicació de l'arxiu, que, per altra part, s'havia anat incrementant amb les aportacions de les notaries amortitzades del districte, a més de les addicions anuals que corresponien per llei, fet que suposava un volum de registres considerable.

El 2 de juny de 1933, el notari arxiver Josep Piñol trametia al Col·legi de Notaris de Catalunya un informe molt complet de l'arxiu que era sota la seva custòdia. En primer lloc, indicava que l'any 1926 l'Arxiu del Districte, que es trobava en un local de la casa consistorial de Cervera, patí certs desperfectes, s'humitejaren alguns protocols en trencar-se unes canonades a causa d'una forta tempesta. Posteriorment, en prendre possessió del càrrec de notari arxiver i veient que les reparacions que s'hi havien efectuat no oferien prou garanties, traslladà part de l'arxiu al seu domicili particular, concretament els protocols relatius als últims cent anys, de manera que es poguessin realitzar les obres pertinents. No retirà aquells protocols

que estaven en les parts més segures de l'habitació, i això, segons les seves paraules, “a fin de que se conservara la posesión del local y constara la obligación del Ayuntamiento de tener a la disposición del Archivero un local para Archivo Notarial”.

Informava també de l'intent del Patronat de l'Arxiu Històric Provincial de Lleida de traslladar els protocols del districte de Cervera a Lleida, segons una carta que havia rebut l'any anterior. La resposta donada pel notari a aquesta petició fou negativa i, entre altres raons, esmentava l'existència a Cervera d'un important Arxiu Municipal, que conservava una sèrie de protocols “de tanta o más importancia histórica que el de carácter oficial”. Finalment, indicava l'habilitació d'un nou local “con inmejorables condiciones”, on havien estat dipositats l'Arxiu Municipal i l'Arxiu del Districte, junts però degudament separats, a més de l'Arxiu de la Vegueria. Les despeses de tot plegat havien estat pagades per l'Ajuntament, motiu pel qual Josep Piñol demanava a la Junta Directiva que hi contribuís amb alguna ajuda monetària. Pocs mesos més tard, el Col·legi de Notaris de Catalunya ingressava a les arques del consistori la quantitat de 650 pessetes.

El fons notarial que havia format part de l'Arxiu Municipal provenia d'un antic fons dels segles XIV al XVI, propietat d'una família de notaris, que fou comprat per un grup de ciutadans al principi del segle XX. L'estat de la casa on es trobava era ruïnós i els protocols formaven munts en total desordre, fet que motivà el seu trasllat a un magatzem de l'església de Sant Agustí, cedida després a unes monges, però “cada vegada que s'esqueia la celebració d'una nova professió, era buidat aquell magatzem per tal de tenir esgambí per la festa. Tanta nosa arribà a fer la vella documentació, que no fou molt difícil de trobar l'ocasió propícia per portar-la a l'Arxiu

Històric". Aquest arxiu estava instal·lat en dues sales de l'Ajuntament, on també es guardaven alguns objectes antics. L'any 1918 s'hagué de treure de la casa de la vila i dipositar provisionalment tota la documentació als baixos d'una casa cedida per Agustí Duran i Sanpere, fins que el 1932 se li destinà com a estatge l'edifici de l'antiga Fundació Martínez, situat al carrer Major.

És a partir del moment en què tots els arxius cerverins s'apleguen en un mateix indret i que passen a estar regits per un patronat, del qual formava part el notari arxiver, que es pot parlar de l'Arxiu Històric de Cervera. L'edifici de la Fundació Martínez es convertia en la seu del Centre Comarcal de Cultura, que havia iniciat la seva existència cap a l'any 1914 i que ara aplegava, a més de l'Arxiu Històric, la Biblioteca Popular. La incorporació del Museu, que constituïa la tercera secció important d'aquesta institució, es veié aturada a causa de la Guerra Civil i hagué d'esperar uns anys perquè es fes efectiva. Sens dubte l'existència d'aquest organisme i de personalitats com mossèn Ramon Pinós, Agustí Duran i Sanpere o Frederic Gómez, entre altres, ha contribuït de manera molt especial a la conservació de tota la documentació cerverina, i no és d'estranyar que l'Institut d'Estudis Catalans, l'any 1932, concedís a l'Arxiu de Cervera el premi del primer Concurs d'ordenació d'arxius o que la Generalitat republicana escollís Cervera com a municipi on dur a terme el projecte del Consell de Cultura de crear una xarxa de centres culturals.

Durant la guerra de 1936-1939, l'Arxiu Històric de Cervera es convertí en dipòsit ocasional, però, poc després, els diversos fons dels arxius cerverins foren resguardats als dipòsits de Viladrau, a excepció de la documentació que corresponia al notari arxiver Lluís Hernández Palmés. Després de la guerra, passaren al monestir de

Pedralbes de Barcelona i d'aquí foren retornats íntegrament a Cervera, a l'edifici de la Fundació Martínez.

L'any 1941, l'Arxiu Històric de Cervera passà a ser una institució de l'Ajuntament, subvencionada per la Diputació de Lleida. L'any següent fou integrat, amb la Biblioteca Popular i el Museu, al Centro Comarcal de Cultura, hereu de l'anterior centre cultural, i aquest, al seu torn, passà a dependre de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, a través d'un nou patronat presidit honoríficament per Agustí Duran i Sanpere. Finalment, el 1982 se signava un conveni entre la Generalitat i l'Ajuntament de Cervera, pel qual l'Arxiu Històric passava a integrar-se a la xarxa d'arxius històrics de Catalunya, i el 1988 s'inauguraven les noves instal·lacions situades a l'edifici de la Universitat de Cervera, seu actual de l'Arxiu Històric Comarcal.

D'altra banda, els protocols de menys de cent anys continuaren estant sota custòdia del notari arxiver i, en l'actualitat, aquest fons està dipositat a la mateixa notaria.

La documentació notarial del districte de Cervera es troba, doncs, dipositada majoritàriament a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera. En relació amb els fons que provenen dels municipis de Sanaüja i Torà, pels motius exposats anteriorment, s'ha cregut oportú tractar-los com a forans, i més quan a l'Arxiu de Cervera tot just hi ha 2 volums, mentre que entre el comarcal i el diocesà de Solsona hi ha un conjunt de 410 unitats d'instal·lació. La relació de centres amb documentació del districte és la següent:

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Anglesola (1570-1848), Bellpuig d'Urgell (1574-1903), Cervera (1325-1903), Guimerà (1756-1818), Guissona (1576-1903), Tàrraga (1484-1903), Verdú (1758-1876) i Vilagrassa (1805-1846), amb un conjunt d'unitats d'instal·lació que ocupen 278 metres lineals.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Cervera*: Bellpuig (1904-1978), Cervera (1904-1978), Guissona (1904-1968) i Tàrrrega (1904-1978), 898 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Calonge (1577), Cervera (1617-1618) i Guissona (1636-1639), 6 volums.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Guissona (1337/1759-1765) i Tàrrrega (1748-1805) [protocols relligats amb altres d'Alguaire i les Borges Blanques], 5 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Guissona (1610-1613) i Tàrrrega (1746-1748), 2 volums.

- *Arxiu Episcopal de Vic (AEV)*: Cervera (1828-1829), 1 volum.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (ACI)*: Tàrrrega (1549-1551), 1 volum.

4.3.4 Districte de Lleida

El districte notarial de Lleida es creà per la demarcació de 1866, amb les notaries situades a les poblacions de Lleida -cap del districte i seu de l'arxiu-, l'Albi, Arbeka, les Borges Blanques, la Granadella, Serós i Torres de Segre i, a partir de 1889, Mollerussa. En la revisió de 1915 se segregaren les notaries d'Arbeka, les Borges Blanques i la Granadella, que constituïren el nou districte de les Borges Blanques (vigent d'ençà l'any 1910), i que, arran de la reforma de 1967, retornaren al districte de Lleida. Pel mateix decret de 1967, el districte de Balaguer restà inclòs al de Lleida. El resultat fou un districte desmesurat, que englobava tot el sud de la província de Lleida i que tingué una curta durada, ja que en la revisió de 1978 es restituïen els dos districtes anteriors.

Les notaries de l'Albi i de Torres de Segre foren suprimides l'any 1874, a causa del seu baix rendiment, la primera per estar situada

massa prop de les Borges Blanques i la segona, de Serós, de manera que no havien pogut ser proveïdes. Més endavant, el 1945 i el 1967, s'amortitzaren les d'Arbeca i la Granadella. Després de totes aquestes modificacions, el districte de Lleida ha quedat compost per les notaries ubicades a Lleida, Almacelles (aquesta plaça és el resultat de la integració del cos de corredors i el de notaris, el 2000), les Borges Blanques i Serós. El 1866 hi havia dotze places, sis de les quals eren a la ciutat de Lleida; el 1994, en total n'hi havia onze i, el 2000, setze, amb onze a Lleida.

El territori que serveixen comprèn les comarques del Segrià, les Garrigues i part del Pla d'Urgell. Ecclesiàsticament, la major part del territori pertany al bisbat de Lleida, la resta està repartit entre els bisbats de Tarragona i Solsona, si bé el municipi de Maials, fins al 1957, pertanyia al bisbat de Tortosa. Per trobar una certa unitat administrativa, s'ha de recular a la divisió per corregiments, concretament al de Lleida. En el Pla de 1771 de distribució de notaries per corregiments, hi són presents totes les poblacions que formaran el districte de l'any 1866, a excepció de l'Albi, més la vila d'Aitona.

Tampoc d'aquest districte no es disposa d'estudis específics de les escripturacions o notaries que existiren en aquest ampli territori. Es tenen dades inconnexes d'algunes d'elles, com l'Albi, Golmés -que depenia del capellà major de Bellpuig- o Arbeca -centre de la baronia d'Arbeca i una de les seus de l'arxiu patrimonial de la casa de Medinaceli al Principat. A la ciutat de Lleida, la pràctica notarial quedà regulada per les *Ordinacions feytes sobre los notaris que volen usar del art abans no usaran del art*, de l'any 1289, amb les modificacions i confirmacions reials posteriors. Mesures tals com l'obligatorietat dels familiars dels notaris difunts o absents d'entregar els

protocols a un altre notari de la ciutat, o la prohibició de vendre'ls o empenyorar-los, havien d'afavorir la conservació d'un nombre molt elevat de manuals i la formació d'importants arxius privats o semiprivats. En aquest sentit, fou també important la consolidació del Col·legi de Notaris de Lleida.

Malgrat aquestes normatives, però, s'han perdut tots els manuals medievals i la major part dels moderns. Presumiblement, un dels principals motius han estat les successives guerres que han assolat el país, i els dos setges, un el 1644 i l'altre el 1707, a què fou sotmesa la ciutat. Però aquesta no és l'única raó, ja que al començament del segle XX el notari arxiver Tomàs Palmés realitzà el que avui en diríem una incorrecta tasca de "tria i eliminació", com ell mateix especifica a les notes que clouen l'inventari de 1902: "se ha considerado como documentos pertenecientes al Archivo los que únicamente son tales según la vigente legislación notarial y por lo mismo se han eliminado los borradores, apriasias, notas, copias de toda clase y otros documentos y papeles visiblemente inútiles".

La primera notícia concreta que tenim de l'Arxiu General del Districte de Lleida és del 1895, quan el notari arxiver Bonaventura Carme se'n féu càrrec, alhora que demanava la seva substitució per la seva avançada edat -deia tenir 70 anys. El 1902, en el moment de realitzar-se l'inventari de l'arxiu, es fa constar que hi han ingressat els protocols del notari Francesc Massó del 1869 i del 1870, que havien quedat "olvidados" a les dependències del jutjat municipal d'Arbeca. Aquesta notícia podria fer-nos pensar que els protocols d'Arbeca, abans de ser traslladats al nou Arxiu del Districte, havien estat dipositats als jutjats de la població. A l'inventari s'esmenta que "se han incorporado al A. G. desde la publicación del R. D. de 14 de marzo último hasta fecha muy reciente

muchos protocolos que estaban en conventos, secretarías de Ayuntamiento y en poder de particulares”.

Els protocols provenien d'Aitona, l'Albi, Arbeca, les Borges Blanques (amb protocols de la Selva del Camp), la Granadella, Lleida (amb protocols d'Alguaire, Esterri d'Àneu, Flix, la Pobla de Segur, Poboleda i Tàrraga), Serós, Torres de Segre i el Vilosell. D'aquesta última població, es portaren a Lleida 35 manuals (uns autoritzats pels rectors, altres per notaris amb fe pública), mentre que la resta, 67 volums, passaren anys després de l'Arxiu Parroquial a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, on en les mateixes dates ingressaren els arxius parroquials de l'Albi, Arbeca, Belianes i Tarrés. L'Arxiu Parroquial de Vinaixa, segons dades aportades per Eduard Toda, guardava la sèrie completa de manuals notariais des del 1297, uns cent registres més altres tantes carpetes, que foren destruïts durant la guerra de 1936-1939, a excepció de dos volums del segle XIV, recuperats per Ramon Carré, estanquer de la població, portats als dipòsits del monestir de Poblet i ara en algun lloc desconegut.

El 12 de desembre de 1929 es redactava l'acta d'entrega de l'Arxiu General al nou notari arxiver Simó Clavera. En aquell moment, l'arxiu estava repartit entre l'edifici de Blondel, on hi havia el jutjat de primera instància -una part a la planta baixa i una altra a les dependències on s'havien instal·lat els serveis municipals- i la notaria, situada en un pis del carrer Major. Els protocols de la notaria foren portats a l'habitatge del nou notari arxiver, a la plaça de la Constitució, avui de Sant Joan. En l'acta, s'indica que no falta cap volum dels relacionats en l'inventari de 1902 i en les addicions posteriors.

Durant la Segona República, hi hagué un intent de reunir a l'edifici destinat a Museu tots els fons de l'Arxiu i la Biblioteca

General. En una carta d'octubre de 1935, els Amics dels Museus de Lleida comunicaven al degà del Col·legi l'acord d'agraïment per les seves gestions per al trasllat de l'Arxiu. La guerra ho impedí. No queda clar on estigué guardada la documentació notarial durant els primers anys de la Guerra Civil, fins al principi de 1938, en què tots els arxius històrics de la ciutat (el capitular, el notarial i el municipal -el que quedava de l'Arxiu Diocesà, destruït durant la Guerra de Successió, fou cremat el 1936-) es portaren provisionalment a l'antic Hospital de Santa Maria. Hi hagué alguns intents de transferir la documentació fora la ciutat, primer a Vilanova de Meià i després a Poblet, però aquest darrer trasllat no tingué lloc per la presa de Lleida.

L'entrada de l'exèrcit franquista s'esdevingué el 3 d'abril de 1938 i fou seguida d'un saqueig generalitzat, que de fet durà fins a l'octubre de l'any següent. L'evacuació de la població, ordenada el 27 de març, i els bombardejos a què fou sotmesa la ciutat durant els cinc dies anteriors a l'ocupació la convertiren en una població semi-desèrtica. El notari Clavera l'abandonà un cop ja ocupada, segons indica en una carta tramesa al degà del Col·legi de Notaris amb data de 12 de maig, on especifica "que a consecuencia de haber sido ocupada por las tropas facistas mi residencia oficial de Lérida (sin que en este momento pueda precisar la suerte que hayan corrido los protocolos), desde mediados del pasado mes de abril me hallo en compañía de toda mi familia, evacuados forzosamente en esta capital". El 21 de març de 1939, el degà comunicava a la Junta el contingut de la carta enviada pel notari Clavera al seu retorn a Lleida, "participando que la casa donde tenía instalada su casa-Notaría ha quedado destruida a causa de la guerra, así como los protocolos que en ella había".

Dels 1.785 volums inventariats el 1902 se'n perderen aproximadament tres-cents cinquanta-cinc (inclosos els traslladats a les Borges Blanques, també cremats), als quals s'han d'afegir la major part dels que entraren a l'arxiu els anys anteriors al conflicte, més les pèrdues produïdes després de la guerra, a causa dels trasllats i dels llocs gens adients on la documentació estigué emmagatzemada. Per tant, en contra dels informes posteriors a la guerra de 1936-1939, i del que historiadors i arxivers hem anat repetint, ni tot l'Arxiu General fou cremat, ni foren "las hordas marxistas" els responsables de l'incendi de l'habitatge del notari arxiver, sinó que la seva desaparició es produí quan la ciutat era ja sota el control de les tropes franquistes. L'error prové de l'acta d'entrega de l'arxiu signada pel mateix Clavera, l'agost de 1940, on es veié obligat a afirmar que l'incendi de casa seva havia estat provocat per les suara esmentades "hordas marxistas".

Simó Clavera, superades les diligències de depuració, retornà a Lleida, però tot just pogué iniciar la recollida dels protocols que havien estat sota la seva custòdia abans del 1938, ja que el juliol de 1940 passà a Barcelona. Aleshores l'arxiu el formaven només 29 volums, si bé es tenia coneixement de l'existència dels manuals dipositats a l'Arxiu Municipal. L'any 1945 el notari arxiver emetia un informe adreçat al degà del Col·legi, en el qual especificava que en l'incendi de la casa del notari Clavera havien desaparegut tots els protocols "que formaban el Archivo General y los particulares de la Notaría servida por el mismo Sr. Clavera y de la vacante producida por el traslado de D. Manuel Corchón de la Aceña, que el Sr. Clavera estaba sustituyendo", que s'havien salvat els arxius particulars de les notaries de Luís de la Peña, Manuel Aleu i la vacant de Josep Comes Sorribes (les tres de Lleida) i els de la vacant de Serós, que ara eren al seu despatx.

Després de diverses indagacions, el notari arxiver esbrinà que també es trobaven alguns protocols del segle XIX a les dependències de la Cúria Episcopal, que hi havien arribat després de la guerra procedents de l'ermita de Butsènit, "donde nadie sabe cómo, ni cuándo aparecieron, ni quien los llevara", i especifica "vi tales protocolos en una rápida inspección por las malas condiciones de la estancia donde se encuentran". També anà a inspeccionar els que estaven a la Paeria, uns tres-cents cinquanta volums, en un "sótano, húmedo aunque bien iluminado, en que los protocolos se hallan ... colocados en dos armarios en el centro de una nave, pero sin ordenar ni catalogar, ni con utilidad en hacerlo, puesto que la llave del sótano ... la tiene en su poder la señorita Archivera y las escasas veces que, requerido, tuve necesidad de buscar en tales protocolos (de los que guardo nota sin forma de inventario), he tenido que acomodarme, si he podido, al complicado horario que imponen jornadas intensivas, licencias, fiestas locales, vacaciones y demás obstáculos imprevistos...". Atesa la situació, demanà a l'Ajuntament ajuda per obtenir un local idoni. Passats quatre anys tot continuava igual, encara que ara hi havia un informe favorable de reconstrucció de l'edifici del Roser, antic convent reaprofitat com a institut d'ensenyament, que havia de ser la seu de diversos museus, de l'arxiu provincial i del local.

Mentrestant, part dels manuals dipositats a les dependències municipals i els de l'Arxiu Capitular (aquests el 1951) eren traspassats a l'Arxiu Històric Provincial. Quan el 1953 s'inauguraven les noves dependències del Roser, on s'havien allotjat l'Arxiu Provincial i la Biblioteca General, a l'acta de la visita d'inspecció es feia constar que tot el fons notarial estava constituït per 1.800 volums. No hi ha cap escrit en què el notari arxiver donés el vistiplau a aquests trasllats.

Com a conseqüència d'això, l'Arxiu del Districte quedava reduït als protocols conservats a la notaria i als que encara romanien al consistori. Els requeriments del notari arxiver a l'Ajuntament relatius a aconseguir un local digne per a l'Arxiu del Districte continuaren sense resultats positius, fins que, en l'informe de l'any 1959, es constata que la corporació municipal havia cedit unes sales, situades a la part superior del Roser, assenyalant, però, que les condicions no eren les més adequades, mentre que al mateix edifici hi havia dependències molt més dignes. El 1966 l'arxiu continuava al Roser "con las estanterías hundidas y amontonados los protocolos ... La causa de todo ello ha sido debido, a juicio del que suscribe, al mal estado de las estanterías, muy deterioradas y carcomidas por la acción del tiempo y al caer una de ellas, sin duda arrastró a las demás". El 1973 la situació de l'arxiu era desastrosa, fet agreujat pel tràfec continu dels paletes que treballaven a l'immoble. Finalment, atès l'estat cada cop pitjor dels locals del Roser i les evasives de la Paeria, el notari arxiver optà per llogar un pis al carrer del Carme. El trasllat dels protocols es realitzava el novembre de 1974. En el rebut de les mudances constava que s'havien transportat 800 volums des del carrer Cavallers al del Carme. En algun moment anterior al 1975, els protocols que restaven a l'Ajuntament passaren a l'Arxiu del Districte.

A l'Arxiu Capítular de Lleida, a més dels manuals corresponents als escrivans del Capítol, hi ha alguns protocols que havien estat de l'Arxiu del Districte i que en el seu moment no passaren ni a aquest ni a l'Arxiu Provincial. També a l'Arxiu Municipal hi ha els manuals de dos notaris del segle XVI, que no figuren a l'inventari de 1902 ni a les addicions posteriors.

Actualment, la part més important de l'Arxiu de Protocols continua al pis del carrer del Carme, però, per raó de l'increment de

volums ha estat necessari condicionar un segon local. Per la seva part, l'Arxiu Històric de Lleida s'ha traslladat a un edifici de nova construcció que s'ha d'inaugurar en el decurs de l'any 2005. Així, els fons notariais del districte es troben repartits entre els centres següents:

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Aitona (1806-1857), l'Albi (1800-1848), Arbeka (1747-1879), les Borges Blanques (1705-1879), la Granadella (1766-1879), Lleida (1586-1915), Serós (1759-1896), Torres de Segre (1737-1876) i el Vilosell (1572-1856), amb un total d'unes 1.673 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Lleida*: la Granadella (1947-1968), Lleida (1911-1978), Mollerussa (1901-1976) i Serós (1903-1976), 1.627 volums, més els de protestos.

- *Arxiu Capitular de Lleida (ACL)*: Lleida (1324-1886), 64 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Arbeka (1615-1659), 47 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Municipal de Lleida (AML)*: Lleida (1526-1589), 15 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Olot (ACO)*: Arbeka (1773-1795), 12 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Balaguer (ACBA)*: Lleida (1763-1765) i Torres de Segre (1762-1763), 2 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Sudanell (1704-1724), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT)*: Lleida (1736-1741) [protocols relligats amb altres de Tarragona].

4.3.5 Districte de la Seu d'Urgell

El districte notarial de la Seu d'Urgell s'establí per la demarcació de 1866, integrat per les notaries de la Seu d'Urgell -cap del dis-

tricta i seu de l'arxiu-, Bellver i Organyà. L'any 1967 s'hi agregà el districte de Solsona, però en la següent revisió, l'any 1978, el territori corresponent a la notaria de Ponts fou traspassat al districte de Balaguer. De les quatre places del 1866, ara en resten només dues a la Seu, més la de Solsona.

Des d'un principi es tingué consciència de la poca viabilitat de les places de Bellver i Organyà, però la seva situació dins del conjunt de notaries properes -Bellver i Puigcerdà-, així com les dificultats de comunicació, especialment en el cas d'Organyà, expliquen les diferents supressions i restabliments que patiren: Bellver se suprimí en les revisions de 1889 i 1967 i Organyà en les de 1881 i 1907, mentre que la primera fou restablerta l'any 1903 i Organyà ho fou el 1889.

El districte format el 1866 integrava la major part de la comarca de l'Alt Urgell i la part lleidatana de la Cerdanya. Altrament, tant en la divisió corregimental, en què formava part del de Puigcerdà, com en l'eclesiàstica, de la diòcesi d'Urgell, ha mantingut una cohesió contínua en el temps. La partició de la Cerdanya entre dues províncies, i, per tant, en partits judicials diferents, queda reflectida en la ubicació actual de la documentació generada en aquesta contrada. De la mateixa manera que, arxivísticament, la inclusió del districte de Solsona dins del de la Seu, primer tot i després una part, pot produir, a la llarga, la mateixa problemàtica de partició de fons, i més amb la perspectiva d'un retorn a la divisió de 1866.

Els protocols de la Seu d'Urgell, encara que d'una manera molt poc ortodoxa, es poden dividir entre els provinents de l'escrivania de Sant Ot, conservats a l'Arxiu Capítular d'Urgell, i els que formaren l'Arxiu General de Protocols del Districte. L'escrivania pública de Sant Ot depenia del canonge i capellà de Sant Ot, que era la

capellania major o principal de la ciutat. L'any 1538 la titularitat fou traspassada al Capítol urgellenc, motiu pel qual el seu fons forma part de l'Arxiu Capítular.

A la vila de Castellbò hi havia l'escrivania pública de la vall, que era també la de la Tresoreria del vescomtat de Castellbò. L'escrivania i el seu arxiu estaven a la casa Gramunt, residència dels seus titulars, amb una tradició que prové, si més no, del segle XVI. Aquesta casa quedà tancada a la fi del segle XIX, quan el notari Ramon Gramunt passà a exercir a la notaria de Balaguer. L'arxiu, però, restà a la casa, a cura de la mateixa família. L'edifici fou ocupat durant la retirada de l'exèrcit republicà i, segons fonts orals, fou aleshores que els soldats utilitzaren els papers i llibres de l'arxiu i la biblioteca per escalfar-se. Se salvaren només els manuals que abans havien estat portats a la Seu.

A la Seu d'Urgell i des del segle XVIII, desenvoluparen la seva activitat notarial diversos membres de la casa anomenada cal Esteve Guarda o simplement casa Guarda, emparentats amb altres nissagues de notaris urgellencs, de manera que anaren aplegant un important nombre de protocols, tant de la Seu com d'altres poblacions de la comarca, com ara Castellbò. Aquest arxiu particular fou, sens dubte, el nucli central de l'Arxiu General de Protocols del Districte de la Seu d'Urgell en el moment de la seva formació, amb protocols de les notaries de la Seu, de Bellver (que aportà protocols de Puigcerdà), de Calvinyà, d'Organyà (amb protocols de Bagà) i de Castellbò (amb manuals d'Escaló, Esterri d'Àneu i Sort).

És difícil de saber si, des d'un primer moment, l'arxiu quedà constituït a la mateixa casa Guarda, situada al carrer Major, número 66 -malauradament enderrocada fa poc malgrat el seu valor patrimonial-, o si durant els primers decennis d'existència passà

per diferents habitatges. El cert és que aquest edifici fou la major part del temps seu de l'Arxiu del Districte fins a l'any 1928, en què fou retirat pel notari Salvador Galindo. Les primeres notícies relatives a la pervivència de l'arxiu a aquesta casa, són de l'any 1875, quan el notari Joan Baptista Juer i Guarda demanava a la Junta Directiva del Col·legi el càrrec vacant de notari arxiver, que li fou concedit i que mantingué fins al 1881, any de la seva defunció. A l'ofici feia esment que "la mayor parte de los volúmenes que forman dicho archivo estaban antes en poder del esponente -és a dir, a casa Guarda- por haber pertenecido a sus antepasados".

Posteriorment, l'any 1890, Isidre Pla, com a notari arxiver interí, entregava l'arxiu a Manuel Deó, que ocupà el càrrec fins al 1928. El juny de 1893, el notari Deó dirigia una carta impresa a la seva clientela comunicant-li que havia traslladat el seu "estudio" a la casa Guarda, fins aleshores ocupada pel notari Pla. L'any 1921, el mateix notari, en respondre al qüestionari tramès per la Junta en què s'indagava sobre la situació dels arxius generals, indicava que l'arxiu de la Seu estava format per uns mil dos-cents volums (l'inventari de 1890 constava de 1.171 volums, més 344 testaments closos), situat a la planta baixa de la casa, que "no tiene humedad y está bien soleada, teniendo para su ventilación dos ventanas con dos rejas de hierro". Assenyalava també que l'Ajuntament s'havia negat sempre a facilitar-li un local.

El notari arxiver Salvador Galindo establí la seva residència i notaria al número 2 de la plaça Tetuan, lloc on continuava l'octubre de 1936 quan la notaria fou assaltada i el notari Galindo empresonat i afusellat al cementiri de la Seu. Una part de l'Arxiu del Districte fou treta de la casa i cremada, però no la més antiga, que restà desapareguda fins a l'any 1938. No hi ha una explicació rao-

nable que permeti entendre com, malgrat la insistència dels membres de la Secció d'Arxius de la Generalitat per localitzar la documentació notarial de la Seu d'Urgell i la preocupació de les autoritats, tant civils com eclesiàstiques, per salvar els fons dels diferents arxius de la vila, aquesta documentació es va mantenir durant gairebé dos anys en lloc desconegut.

Es fa difícil de creure que l'embalum que representen uns mil protocols passés desapercebut i que ningú de la Seu no en sabés res. Per què no es comunicà la seva situació és una incògnita que no ens és possible clarificar; potser hi tingué a veure la por, la descurança o la idea que mantenint-los ocults es preservaven. Però està clar que algú sí que ho sabia, almenys aquells que davant la possibilitat d'un guany econòmic s'arriscaren i els arreplegaren. Aquesta acció havia de coincidir, per força, amb l'estada dels representants de la Generalitat a la Seu amb l'encàrrec de recollir l'Arxiu Municipal, moment en què foren avisats d'on era l'Arxiu Notarial. No es pot oblidar que representants de la Secció d'Arxius ja havien estat a la Seu l'agost de 1936, per organitzar el trasllat de l'Arxiu Capitular, i el maig de 1938, per l'Arxiu Episcopal. Mesos abans de morir, el mateix notari Galindo comunicava a la Generalitat que tenia documentació anterior al segle XIX. Les gestions per localitzar el fons notarial urgellenc s'havien iniciat al 1937 pel delegat Enric Cubas, però sempre amb resultats negatius. És per això que creiem que havia de coincidir l'anada a la Seu dels enviats per Agustí Duran, el juny de 1938, amb la venda de la documentació notarial al molí paperer, i que fou aquesta transacció la que donà la pista per localitzar-la.

Així, el juny de 1938, Enric Cubas i Magí Serés recuperaven de la "part jussana" de la casa del desaparegut notari arxiver, mot que fa pensar en el soterrani, l'arxiu de protocols en un estat lamenta-

ble. Els protocols estaven a punt de ser portats al molí paperer i, a aquest efecte, s'havien arrencat les cobertes de pergami. Durant aquesta operació, una gran part dels protocols havien estat destrossats i el que es trobà fou un garbuix de quaderns i fulls trencats i barrejats enmig de protocols encara sencers. Cal indicar que l'habitatge no era buit, ja que hi vivia el jutge Manuel Vidal, fet que encara fa més estrany el desconeixement de la seva existència. Finalment, l'Arxiu del Districte, que empaquetat ocupava uns 50 metres lineals, fou dut als dipòsits de Viladrau i col·locat a la casa del Noguer (si bé en un dels seus escrits, redactats posteriorment, Agustí Duran esmenta la casa Balcells) amb els altres fons procedents de la Seu d'Urgell.

Fins aquí es pot parlar de l'Arxiu de Protocols del Districte de la Seu d'Urgell, com un fons únic. Però, a partir del moment en què la documentació és retirada de Pedralbes, on es portà des de Viladrau, es produeix la seva disgregació i és mínima la part retornada al seu lloc d'origen.

No serà fins al març de 1939 que el notari Salvador Vilallonga retornarà a la Seu i redactarà una acta acreditativa de l'estat de l'arxiu. El 13 d'abril es comunica a la Junta del Col·legi de Notaris que al registre de la propietat de la població hi ha un petit nombre de volums corresponents a la notaria particular de Vilallonga, que inclou també la notaria particular de Bellver i el volum de 1936 del notari Galindo. El 18 del mateix mes el degà del Col·legi envia un ofici al comissari del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional perquè, segons les disposicions vigents, entregui els protocols dipositats a Viladrau al notari arxiver de la Seu. La resposta, datada el dia 26, notifica que l'agent destinat a Viladrau ja té l'encàrrec d'entregar-los.

El 9 de juliol, l'Ajuntament acorda enviar mossèn Pujol a recuperar els arxius municipals, capitular i episcopal i posar a disposició del notari arxiver un cotxe per anar a Viladrau, a la casa del Noguer, a recollir el fons del seu districte. Mentrestant, entre el 20 i 21 de juliol, la documentació guardada a Viladrau passa al monestir de Pedralbes i d'aquí a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (la relació d'entrada a l'ACA parla de 116 lligalls, amb 840 volums, que ocupen 50 metres lineals). Amb data de 5 d'abril de 1940, el notari Vilallonga redacta una acta complementària de l'anterior, en la qual indica que "luego de las pesquisas oportunas, el que suscribe pudo localizar la parte de protocolos salvados de este Archivo General" i que el el proppassat mes de novembre va anar a recollir-los. Felipe Mateu Llopis, membre del Patronato Nacional de la Recuperación Artística, li féu entrega de la part que encara restava a Pedralbes –ell mateix ho confirma en un escrit d'agost de 1940–, ometent que la major part de l'arxiu ja havia estat traslladada fora del monestir.

No sembla que al notari Vilallonga se li comunicués que a l'ACA es trobava la part principal de l'Arxiu del Districte. En cap dels informes tramesos pels notaris arxivers ni es reclama ni s'esmenta aquesta documentació; ben al contrari, a excepció dels protocols recuperats pel notari Vilallonga, la resta es dona per perduda, fet que quedà confirmat en els expedients de reconstrucció d'escriptures suposadament cremades durant la Guerra Civil, amb els consegüents perjudicis econòmics i jurídics que se'n deriven.

L'Arxiu del Districte es constituïa de nou amb la documentació retirada del Registre de la Propietat i de Pedralbes, uns divuit volums més 2 lligalls de documentació solta que restaren custodiats a la notaria. De fet, l'incendi de la notaria Galindo féu desaparèixer la part més moderna, de manera que no queda cap protocol

de la Seu datat entre el 1869 i el 1896, però fou molt més greu la destrossa causada per convertir els protocols en pasta de paper. Acabada la guerra, si la documentació s'hagués mantingut unida, una gran part d'aquests protocols s'haurien pogut refer.

L'actual Arxiu del Districte està instal·lat a les dependències de la notaria de Francesc Xavier Francino. En cap moment l'arxiu no s'ha traslladat a cap altre local diferent de les notaries, ni l'Ajuntament ha facilitat cap altra ubicació.

A l'Arxiu municipal de la Seu d'Urgell hi ha un petit dipòsit de fragments de diversos protocols. No es té coneixement ni d'on provenen ni de qui els ingressà ni quan. El fet que pertanyin a determinats notaris i l'estat en què es troben indiquen que formaven part de la documentació "preparada" per anar al molí paperer. La signatura del conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat i l'Ajuntament de la Seu, l'any 1984, establia la constitució de l'Arxiu Històric Comarcal de la Seu d'Urgell, que encara no s'ha materialitzat, però que ara sembla imminent. La seva constitució pot comportar canvis molt importants per a la documentació notarial d'aquesta demarcació.

En referència a la documentació dipositada a Lleida, sabem, a partir de l'acta de la visita d'inspecció de 13 de maig de 1953 (inscrita al *Libro de Actas de Visita de Inspección* de l'Arxiu Històric Provincial de Lleida), que el dia 12 del mateix mes el fons de la Seu d'Urgell i el fons comprat a la llibreria Porter, procedents de l'ACA, havien estat integrats a l'Arxiu Històric. El trasllat s'havia efectuat l'any anterior i comprenia uns quatre-cents volums, segons fonts de l'ACA. Amb les noves aportacions ara ja es pot afirmar, amb tota seguretat, que el fons de la Seu d'Urgell no té cap relació amb el de la llibreria Porter. El juliol de 1962, la direcció d'aquest arxiu envià

una carta al notari arxiver de la Seu d'Urgell, en què sol·licitava l'ingrés a Lleida dels protocols de més de cent anys. Tampoc en aquest cas no es fa esment dels protocols del districte de la Seu que l'arxiu ja té ingressats. El trasllat no és realitzà, adduint defectes de forma.

Ni a l'Arxiu Històric de Lleida, quan la documentació fou classificada, després de ser arranjada en la mesura del que era possible, o quan l'any 1983 es procedí a la seva reclassificació i reinventari, ni a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on el fons procedent de la Seu restà "oblidat" des del seu ingrés l'any 1939 fins que fou inventariat l'any 1991, en cap dels dos arxius no es tingué en consideració la procedència de la documentació, per mantenir-la com una unitat provinent d'un arxiu constituït, sinó que fou distribuïda segons les poblacions a les quals pertanyia, o semblava pertànyer, el notari autoritzant.

Com a conclusió, hom podria acabar dient que abans de la Guerra Civil de 1936-1939 l'Arxiu de Protocols del Districte de la Seu d'Urgell era una unitat sota la direcció del notari arxiver. Després del conflicte, aquest arxiu fou dispersat per la geografia catalana i, a hores d'ara, malgrat els anys passats i que la documentació és pràcticament inconsultable per raó del seu trossejament, continua estant dispersa. El gruix principal està repartit entre l'Arxiu Històric de Lleida i l'Arxiu de la Corona d'Aragó, mentre que una petita part està a la Seu d'Urgell, però també dividida en dos arxius, el municipal i el del districte. S'ha de tenir molt present, en parlar d'aquesta documentació, que no es tracta de protocols sencers, sinó de fragments, alguns d'ells corresponents a llibres i a fulls partits de dalt a baix, és a dir, verticalment, de tal manera que mig protocol -o mig full- pot estar a Barcelona i l'altra meitat a Lleida o a la Seu d'Urgell. De manera que, en la relació següent,

tant quan s'indiquen unitats d'instal·lació com quan s'assenyalen volums, s'està fent referència principalment a fragments de protocols i no a protocols complets.

Així, en l'actualitat, els protocols del districte es troben repartits en els centres següents:

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Bellver (1796-1876), Castellbò (1383-1801), Noves (1622-1718), Organyà (1612-1846) i la Seu d'Urgell (1338-1886), amb un total aproximat de 916 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Bellver (1800-1849), Castellbò (1383-1796), Organyà (1703-1855) i la Seu d'Urgell (1563-1872/1929), 572 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de la Seu d'Urgell*: Bellver (1825-1969), Castellbò (1585-1651), Organyà (1624-1862) i la Seu d'Urgell (1558-1971), 310 volums més 2 lligalls de documentació solta.

- *Arxiu Capitular d'Urgell (ACU)*: Escrivania de Sant Ot (1255-1798) i la Seu d'Urgell (1595-1604), 278 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (ACP)*: Bellver (1392-1766), 161 volums.

- *Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell (AMSU)*: Bellver (1854), Castellbò (1769) i la Seu d'Urgell (1510-1919), un petit conjunt que ocupa 0,50 metres lineals.

- *Arxiu Històric Comarcal de Solsona (ACS)*: Castellbò (1805-1808), 3 volums, l'últim amb protocols del mateix notari autoritzats a Oliana.

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Bellver (1772-1786) [protocols relligats amb altres de Manresa, Ribes de Freser i Verdú], 2 volums.

- *Arxiu Històric Nacional d'Andorra (AHN)*: Bellver de Cerdanya (1439-1445) i la Seu d'Urgell (1716-1755), 2 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Bellver (1675-1676) i la Seu d'Urgell (1622-1624), 2 volums.

4.3.6 *Districte de Solsona*

El districte notarial de Solsona fou creat per la demarcació de 1866, integrat per un total de cinc notaries distribuïdes entre les poblacions de Solsona -cap del districte i seu de l'arxiu-, Oliana, Ponts i Torà. La demarcació de 1874 suprimí la notaria d'Oliana i en creà una a Sant Llorenç de Morunys. I l'any 1889 foren suprimides les notaries de Sant Llorenç de Morunys i Torà.

El 1967 fou suprimit el districte notarial de Solsona, arran de la supressió prèvia del partit judicial, i tant la notaria de Solsona com la de Ponts foren incloses dins el districte de la Seu d'Urgell. La demarcació de 1978 mantingué la notaria de Solsona dins aquest districte, però inclogué la de Ponts dins el de Balaguer. Aquesta situació, avui vigent, no fou alterada en les demarcacions de 1983 i 1994, encara que la propera pot comportar la restauració del districte notarial de Solsona, perquè el partit judicial de Solsona fou creat novament l'any 1988.

A la segona meitat del segle XIII, el vescomte de Cardona acceptà que l'escripàcia pública de Solsona fos de la canònica de Santa Maria. No s'ha documentat, però, la formació i la transmissió d'un arxiu on fossin aplegats els seus protocols. Els de la baixa edat mitjana avui pràcticament tots són desapareguts. Almenys des del segle XIV també actuaven a la vila notaris reials i, durant els segles moderns, era corrent que els notaris ho fossin, alhora, per les autoritats apostòlica i reial.

Tot apunta que la destinació dels protocols, si més no la de la major part, era determinada per la seva consideració patrimonial per part dels notaris, de manera que restaven en poder dels seus descendents. Alguns notaris n'acumularen, probablement mitjançant la compra. Altres protocols potser sempre romangueren a l'arxiu episcopal, però són diverses les notícies relatives a donacions o adquisicions fetes als segles XIX i XX, com és ara algun protocol del segle XIV que Joan Serra Vilaró ingressà a l'Arxiu Diocesà provinent de la casa Pallarès, o bé la donació de protocols dels notaris Pintor, Pelós i Tàrrega que el canonge Santpere féu al Capítol. Ara bé, la concentració més sistemàtica dels protocols conservats per particulars només es donà a partir de l'entrada en vigor de la Llei del notariat de 1862.

A banda de Solsona, on els protocols anteriors al 1500 gairebé han desaparegut del tot, les altres notaries històriques del territori del districte, per ordre d'antiguitat dels registres coneguts, foren les de les viles de Torà (1410), Sant Llorenç de Morunys (1448), Ollana (1464), Sanauja (1529) i Ponts (1611). Sabem que l'escrivania pública de Torà fou del rector fins que, el 1552, la comprà el notari Pere Forn, una venda que tant l'església com els jurats de Torà qüestionaren durant anys als notaris Forn.

Són especialment ben documentats els danys provocats als protocols d'aquest districte durant la primera guerra carlina. Així, un testimoni de 1837 descriu Solsona de la següent manera: "Una parte de la ciudad, incendiada, y toda, más o menos, saqueada, presentaba todo lo que es el horror de la guerra. La Secretaría episcopal, la Curia eclesiástica, los protocolos de escribanos y registros de hipotecas se veía en escombros por todas partes". El notari de Solsona Ignasi Mas i Rallat deixà escrit que els seus protocols de

1807-1837 foren destruïts o molt malmesos, i Joaquim Devesa i Pla que el 1837 foren cremats “tots los manuals, causas, papiers y demás notas públicas que tenia custodiats” a casa seva. També a Solsona, la notaria de Bartomeu Areny patí un incendi el 1843. El 1839 fou cremada la notaria de Ponts de Víctor Palou i Esteve.

Les primeres notícies sobre la localització i la concentració de protocols, amb vista a formar l'Arxiu General de Protocols del Districte, daten de 1867. El primer inventari conegut és de l'any 1887. El 1890 l'arxiu fou instal·lat en una habitació del segon pis de l'antic convent dels Escolapis, cedida per l'Ajuntament de Solsona, on romangué, salvat el parèntesi provocat per la Guerra Civil, fins al 1995. Arran d'aquesta nova instal·lació, el notari arxiver organitzà els fons en sis seccions, corresponents a les localitats del districte de les quals es conservaven protocols (Oliana, Ponts, Sanaüja, Sant Llorenç de Morunys, Solsona i Torà). L'any 1902 es conclogué un nou inventari que descriu 1.084 llibres, 53 lligalls, 66 fragments de protocol i 525 testaments closos. Els protocols més antics descrits eren del segle XVI, però també n'hi havia alguns dels segles XIV i XV enmig de 53 llibres que no es pogueren “classificar” o identificar.

El 17 de setembre de 1938 la Secció d'Arxius traslladà els protocols anteriors al 1800 a Viladrau, com féu amb els altres arxius històrics solsonins, en el marc de l'actuació general menada per la Generalitat de Catalunya per protegir el patrimoni documental del país. Acabada la guerra, la reintegració d'aquests protocols a l'arxiu del districte fou complexa i ben incompleta.

El 31 de maig de 1939 el notari Joan Geli estengué una acta en què donava fe que molts protocols descrits a l'inventari de 1902 no eren a l'arxiu. Aquests protocols no havien pas desaparegut, con-

tràriament al que es diria a l'acta de lliurament de l'any 1942. Ara sabem que la seva reintegració a l'Arxiu General de Protocols fou destorbada per la manera com es produí el retorn dels arxius històrics a Solsona acabada la guerra. Les noves autoritats en feren un seguiment nul. Tots els fons, tant els públics com els eclesiàstics, foren recollits a Barcelona pels preveres Joan Serra Vilaró i Antoni Llorens Solé, comissionats pel bisbat i també per l'Ajuntament de Solsona, i foren dipositats al palau episcopal.

Els protocols de l'Arxiu General de Protocols que s'havia endut la Secció d'Arxius també foren dipositats al palau episcopal, igualment com l'Arxiu Municipal de Solsona. El notari arxiver, emperò, no en sabé res fins que el 4 de juny de 1945 el vicari general del bisbat de Solsona li comunicà que l'any 1939, havent recollit de Viladrau l'arxiu diocesà i el capitular, es comprovà que "había también el de esa Notaría". Davant d'això, "siendo imposible la clasificación de aquel marmágnum, hice construir una estantería, colocándolos de momento en la misma y esperando mejores tiempos para su ordenación". El vicari general també li deia que, "obedeciendo órdenes de la Superioridad, ha llegado la hora de seleccionar el Notarial y extraerlo del sitio en donde actualmente lo custodiamos", que "el Notarial ocupa más de una tercera parte de los archivos recuperados por el Obispado" i que, atès el considerable treball que comportaria aquesta identificació del fons, se li demanava que pagués la part proporcional corresponent al seu arxiu. El notari arxiver s'hi avingué i ho comunicà tot al Col·legi de Notaris.

En la tasca d'identificació del fons hi col·laborà el prevere Josep Abras Font, fill de Narcís Abras Terrés i germà de Joaquim Abras Font, ambdós notaris de Solsona. El notari arxiver Francesc Daví Alomar comunicà al Col·legi que la seva col·laboració era impor-

tant pel “conocimiento del Archivo que tiene el Rdo. Abras, debido a que estuvo encargado de la conservación y cuidado del mismo durante la vida de sus dichos padre y hermano”. El mateix any 1945 es portà a terme la identificació, el trasllat i la reinstal·lació dels protocols al dipòsit dels Escolapis, que fou dotat de prestatgeria nova de fusta.

Aquests protocols recuperats l'any 1945 no foren inventariats. Les successives actes de lliurament de l'arxiu entre els notaris arxivers sempre fan al·lusió als protocols “desapareguts” durant la guerra, “muchos de ellos recuperados pero pendientes de inventario”. L'arxiu no fou inventariat fins al 1985, per encàrrec de la Fundació Noguera, i la descripció es féu extensiva a tots els protocols existents a l'Arxiu Diocesà de Solsona.

El contrast entre l'inventari de l'any 1902 i el del 1985 fa ben evident que la selecció i restitució de protocols de l'any 1945 no es feren correctament. Tots els llibres o protocols propis de l'Arxiu General del Districte anteriors a l'any 1600 foren mantinguts a l'Arxiu Diocesà, i també els que estaven mancats de cobertes i els esborranys, encara que fossin posteriors a aquest any. A part d'aquests criteris, força casos concrets denoten que la cura del treball fou insuficient. No és infreqüent que un o més protocols escadussers de les sèries d'un notari dels segles XVII o XVIII es trobin a l'Arxiu Diocesà, mentre que el gruix principal és a l'Arxiu del Districte. Encara entrebanca més les recerques el fet que, en diversos casos, com és ara els dels notaris Bernat Coma, Ramon Vallonga, Domènec Aguilar o Bartomeu Areny, la sèrie de protocols és a l'Arxiu del Districte mentre que l'índex complet de les seves escriptures restà a l'Arxiu Diocesà. La situació inversa és molt més infreqüent, però es dona, per exemple, en un llibre notarial dels

vicaris de la Pobra de Lillet provinent del fons descrit l'any 1930 per Joan Serra Vilaró, avui a l'Arxiu Diocesà de Solsona.

En total, són uns tres-cents llibres els que haurien estat mantinguts a l'Arxiu Diocesà l'any 1945. Aquesta és l'explicació més versemblant. Ara bé, el 1947, en confirmar-se documentalment la naixença solsonina del pintor Francesc Ribalta, Antoni Llorens Solé publicà que havia consultat diversos registres notariais del segle XVI de l'Arxiu General de Protocols de Solsona, uns registres que avui no hi són. Aquesta notícia pot fer pensar que, en realitat, es trobaven a l'Arxiu Diocesà, encara que se'n coneixia la pertinença, o bé que fou aleshores quan una part de l'Arxiu fou duta al Diocesà. Aquesta darrera possibilitat, emperò, és poc probable, perquè no hi ha cap prova documental al Col·legi de Notaris i, d'altra banda, és ben dubtós que aquest ho hagués permès.

L'any 1989 el notari arxiver redactà un informe molt detallat sobre la situació de l'Arxiu General del Districte. Hi exposava que l'habitació que ocupava l'arxiu als Escolapis resultava insuficient, de la mateixa manera que també s'hi feia present la progressiva degradació de tot l'edifici. L'any 1991 l'Arxiu del Districte fou traslladat al que havia estat el pis del mestre de minyons, situat al cos afegit a l'edifici de l'antic Hospital d'en Llobera, on romangué fins a l'any 1994, en què els protocols de més de vint-i-cinc anys foren ingressats a l'Arxiu Històric Comarcal de Solsona, que seria inaugurat el 1995. Actualment, ocupen un dipòsit de l'arxiu comarcal, exclusiu i tancat. A la notaria, només hi romanen els protocols dels darrers vint-i-cinc anys.

D'aquesta manera, el gruix principal dels protocols d'aquest districte avui coneguts són als arxius solsonins, encara que molt arbitràriament i desordenadament dividits entre el comarcal i el

diocesa, arran del defectuós retorn de l'any 1939 i de la tria feta el 1945. I la resta es troba repartit entre els centres que s'enumeren a continuació:

- *Arxiu Històric Comarcal de Solsona (ACS)*: Cambrils (Odèn) (1667-1715), Ollana (1762-1895), Ponts (1611-1903), Sanaüja (1573-1868), Sant Llorenç de Morunys (1642-1896), Solsona (1600-1903) i Torà (1614-1886), 949 volums.

- *Arxiu Diocesà de Solsona (ADS)*: Ollana (1651-1777), Ponts (1629-1673), Sanaüja (1529-1800), Sant Llorenç de Morunys (1716-1717), Solsona (1348-1860) i Torà (1432-1792), 526 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Solsona [Arxiu Històric Comarcal de Solsona (ACS)]*: Ponts (1904-1948) i Solsona (1904-1978), 212 volums.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Balaguer*: Ponts (1953-1978), 40 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Balaguer (ACBA)*: Ponts (1786-1806) [un protocol relligat amb un altre de Cubells], 17 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Sant Llorenç de Morunys (1634-1636), Solsona (1829) i Torà (1631-1638), 10 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (ACI)*: Ponts (1803-1840), 6 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Ollana (1743-1744), Sanaüja (1696-1699), Tiurana (1539-1542) i Torà (1742-1743), 5 volums.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Ponts (1823-1828), 5 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Sanaüja (1624) [un protocol relligat amb un altre de Barcelona], Sant Llorenç de Morunys (1702-1703) i Torà (1410-1806), 4 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (ACP)*: Solsona (1766), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Sant Llorenç de Morunys (1775-1777), 1 unitat d'instal·lació.
- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC)*: Oliana (1464-1465), 1 volum.
- *Museu del Patronat Vall de Lord de Sant Llorenç de Morunys*: Sant Llorenç de Morunys (1448-1454), 1 volum.

4.3.7 *Districte de Sort*

El districte notarial de Sort es constituí per la demarcació de 1866 amb les notaries situades a les poblacions de Sort -cap del districte i seu de l'arxiu-, Esterri d'Àneu, Gerri de la Sal i Tírvia. En la demarcació de 1967 fou agregat al districte de Tremp, formant-ne un de sol però amb dos arxius generals, pel fet que el notari de Sort no perdé la seva condició de notari arxiver. En comparació amb el Pla de 1771 de l'Audiència de Catalunya, es mantingueren les mateixes poblacions i el mateix nombre de places, a excepció de la de Rialp.

La notaria de Gerri fou suprimida molt aviat, l'any 1874, i integrada a Sort, mentre que Tírvia ho fou l'any 1915, i annexionada a Esterri d'Àneu. Aquesta, al seu torn, fou suprimida el 1967 i passà a Sort. Així, de les cinc places que tenia el districte el 1866 en quedava una de sola. En totes les ocasions, el motiu de la supressió fou el seu baix rendiment i que eren més els anys en què estaven vacants que no pas amb notari titular. En el cas de Tírvia, en els informes preliminars es diu que "es sin disputa la menos productiva de Cataluña". En diverses ocasions es proposà la substitució de les notaries d'Esterri d'Àneu i de Tírvia per una de nova a Llavorsí, però aquest canvi no s'arribà a produir.

Malgrat no constar mai com a notaria demarcada, cal indicar la pervivència fins al final del segle XIX de la notaria de Rialp, regida

pels notaris de la família Carrera, fet que incidirà notablement en els protocols autoritzats per ells. Solament Antoni Carrera fou notari de Rialp entre el 1774 i el 1776. Els seus descendents ho foren de Sort, de Tírvia i de Vilamitjana i ell mateix ho fou de Tremp, però en tots els casos tenien fixada la residència a Rialp, a la casa anomenada encara avui “la notaria”, de manera que els seus protocols són més d’aquesta població que no pas del lloc on consten com a notaris.

L’Arxiu General de Protocols del Districte Notarial de Sort era una realitat l’any 1882 quan, a la mort del notari arxiver Arnau Gualter, es procedí a fer inventari dels protocols conservats a casa seva i que constituïen l’Arxiu del Districte. L’Arxiu era format pels protocols de Gerri, els mateixos que es conserven avui menys els de Marià Miró, que ingressaren l’any 1884 després de ser “incautados” de la casa de Pere Fuertes, de la Pobla de Segur, pels de Rialp i una part molt important dels de Sort. D’Esterri d’Àneu només hi havia els protocols dels notaris Antoni Morelló i Tapiro, Josep Sansi-Ramon i Pericó i Ignasi Aytés. L’any 1883, a la mort de Pau Carrera, el seu fill hi aportà els protocols de Tremp, Vilamitjana i Sort, pertanyents a la seva família. El 1900 el notari de Tírvia Ermenegild Danés ingressava els dels notaris d’Esterri Josep Ribes i Josep Magí Riart. Entre el 1902 i el 1911, dates en què es feren nous inventaris de l’arxiu, només hi ha les addicions corresponents per llei. El 1916, després de la supressió de la notaria de Tírvia, el notari d’Esterri Tomàs Sastre, com a substitut, hi ingressà “tots” els protocols que formaven l’arxiu particular d’aquesta notaria. La recollida de protocols fou, tal com es pot veure, molt lenta, i podem afegir que incompleta. Cal no oblidar que la xarxa de carreteres que coneixem actualment era inexistent; no és fins a la darrerria del segle XIX que es comencen a construir els principals eixos viaris, la

resta eren camins d'animals de bast, fet que devia dificultar, i molt, la tasca encarregada als notaris arxivers.

Cal preguntar-se per què no es portaren a l'Arxiu General tots els protocols que en aquell moment es conservaven de les antigues escrivanies i notaries, com les d'Esterri d'Àneu, Sort o Ribera de Cardós. A Sort, una gran part d'aquests protocols eren propietat dels hereus de Casa Gayó i de Casa Costa. Hi ha constància que l'any 1830 Pere Gayó i Fiter, notari de Sort, comprava a Pere Joan Ribera, advocat de Tàrraga, els manuals del notari de Sort Josep Ciutat. Presumiblement, en el paquet hi hauria també la resta de protocols que constituïen l'arxiu particular d'aquest notari i que passarien a Casa Gayó. Per còpies simples fetes al llarg del segle XIX, sabem de l'existència de manuals dels diferents notaris de la família Sansi, però a l'Arxiu General només ingressaren (almenys fins al 1915) els de Josep Sansi-Ramon i Pericó. En una data posterior, però desconeguda, havien d'entrar part dels protocols del seu avi i els del seu fill.

Tampoc no ingressaren a l'Arxiu General els manuals que formaven l'arxiu de l'escrivania de Tírvia, malgrat trobar-se a la població, ja que durant la Guerra Civil de 1936-1939 foren "amagats" al campanar. Aquest fons es perdé quan als anys quaranta Regiones Desvastadas realitzava unes obres al costat de l'església que provocaren l'enrunament del campanar i la pèrdua de tota la documentació.

Desconeixem quins eren i on estaven els manuals anteriors al segle XVIII de les escrivanies de Gerri, Peramea o Rialp, i altres de menors com Vilamur, Escaló o Alins que es conservaven al final del segle XIX. L'única notícia que hem pogut localitzar respecte d'això fa referència als manuals de Bernat de Castellarnau, notari d'Alins

del segle XVII, que l'any 1814 eren propietat de la família Llacayo de Rialp. El cert és que, mentre que els protocols ingressats a l'Arxiu General s'han conservat, la resta ha desaparegut, a excepció d'alguns protocols d'Esterri d'Àneu, de Ribera de Cardós o de Sort i d'aquells que, per ser o estar custodiats a les parròquies, es portaren a l'Arxiu Diocesà d'Urgell.

En darrer terme, cal esmentar que els protocols d'Esterri d'Àneu autoritzats pel notari Jaume Monfar entre els anys 1833 i 1836, que s'emportà amb ell a Manresa i avui són en lloc desconegut, l'any 1933 són citats per Fèlix Duran i Canyameres. Aquest autor els havia vist integrats en el fons de protocols d'aquesta darrera ciutat.

El 1992 l'arxiu estava en un pis d'un edifici de l'eixample de Sort, però la inestabilitat de l'immoble féu aconsellable el seu trasllat a una sala situada al pis superior de l'Ajuntament. No sabem si aquest pis era el mateix en què s'instal·là la notaria i l'arxiu poc abans de 1945, ni si aquest, al seu torn, era el que es llogava el 1960. En qualsevol cas, l'arxiu ha estat en llocs amb condicions que no han posat en perill la conservació dels volums. Hi ha constància que, també en aquest districte, diversos notaris demanaren a l'Ajuntament la cessió d'un local, amb resposta negativa per part de la corporació municipal que al·legava no disposar de locals propis. Amb la construcció de l'Arxiu Històric Comarcal de Sort, inaugurat el 28 d'abril de 1995, els protocols centenaris en passaren a formar part, mentre que la resta quedà sota la custòdia del notari arxiver a la mateixa notaria.

Finalment, cal indicar l'ofici enviat el 1954 per la directora de l'Arxiu Històric Provincial de Lleida al notari arxiver en què reclamava l'ingrés a Lleida dels protocols centenaris, trasllat que no es realitzà. Per contra, el mateix notari indicava a la Junta del Col·legi

que la seva opinió era favorable a traslladar-los a l'Arxiu del Col·legi, per tal de facilitar-ne la consulta i la conservació.

La part més important dels protocols d'aquest districte és a Sort, mentre que uns quants es troben en arxius de la comarca del Pallars Sobirà, de la diòcesi d'Urgell o en arxius totalment aliens al districte de Sort. Els volums dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i els d'Escaló i Sort, de l'Arxiu Històric de Lleida, provenen de la documentació de Castellbò que formava part de l'Arxiu General del Districte de la Seu d'Urgell. Així, la relació de centres amb documentació notarial del districte és la següent:

- *Arxiu Històric Comarcal de Sort (ACSO)*: Esterri d'Àneu (1736-1898), Gerri de la Sal (1706-1861), Pont de Suert/Rialp (1742-1747), Rialp (1730-1802), Ribera de Cardós (1578-1609), Sort (1646-1900), Tírvia (1801-1900), Tremp/Rialp (1752-1842) i Vilamitjana/Rialp (1844-1856), 728 unitats d'instal·lació, més els plecs de testaments closos i documentació vària, que en conjunt ocupen 35 metres lineals.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Sort*: Esterri d'Àneu (1901-1969), Sort (1900-1978) i Tírvia (1900-1914), 229 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Diocesà d'Urgell (ADU)*: En el fons parroquial hi ha un nombre aproximat de cent quaranta-vuit manuals i fragments de manual dels segles XV-XVIII. La major part són manuals notariais de rector, però pot haver-hi, com és el cas de Ribera de Cardós, manuals autoritzats per notaris amb fe pública.

- *Arxiu Històric de les Valls d'Àneu (AHVA)*: Esterri d'Àneu (1614-1720), 11 volums, a més d'un nombre important d'instruments notariais, tant en pergamí com en paper, alguns dels quals són fragments molt petits d'antics manuals.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Escaló/Castellbò (1655-1660), Esterri d'Àneu (1842-1845) i Sort (1614-1628), 5 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Comarcal d'Olot (ACO)*: Tírvia (1762-1770), 2 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Esterri d'Àneu (1588-1592) i Sort (1627), 2 unitats d'instal·lació.

4.3.8 *Districte de Tremp*

El districte notarial de Tremp es constituí per la demarcació de 1866 amb les notaries ubicades a les poblacions de Tremp -cap del districte i seu de l'arxiu-, Isona, suprimida l'any 1903 i agregada a Tremp, la Pobla de Segur i el Pont de Suert, amb un total de sis places, de les quals només en queden dues situades a Tremp i la Pobla de Segur.

La notaria del Pont de Suert fou amortitzada en la demarcació de 1967 i en les posteriors revisions no es considerà el seu restabliment, pel fet que el seu rendiment era insuficient. De fet, durant el segle XX estigué més temps vacant i servida per notari substitut que no per notari propi. La notaria actual és conseqüència de la integració del cos de notaris i del de corredors, vigent des de l'1 d'octubre de 2000.

L'actual districte notarial de Tremp abraça els antics districtes de Tremp i Sort. Malgrat que aquesta unió tingué lloc l'any 1967, actualment encara podem parlar de dos districtes, i més en l'aspecte que ens pertoca, és a dir, els protocols.

Aquesta distinció no sols es produeix per uns clars motius geogràfics i històrics, sinó que també respon a un sentiment social profundament arrelat en els habitants d'aquests territoris, fins i tot en els nouvinguts. Administrativament, el districte de Sort correspon

a la comarca del Pallars Sobirà, mentre que el districte de Tremp agrupa les comarques del Pallars Jussà i de l'Alta Ribagorça. És important remarcar l'estabilitat dels límits d'aquests dos districtes des de la seva creació, llevat d'alguns canvis de caire municipal, però que s'han produït dins el mateix àmbit territorial. També, i a diferència d'altres demarcacions, tot aquest territori formava una unitat com a sotsvegueria de Pallars, després corregiment de Talarn. Ecclesiàsticament, el districte de Sort ha pertangut sempre a la diòcesi d'Urgell, mentre que el districte de Tremp està dividit entre aquesta diòcesi i la de Lleida, encara que aquesta última només integra les parròquies situades a la franja més occidental de la demarcació.

Notarialment, la cohesió geogràfica d'aquestes terres incideix en la manca de canvis de notaries d'un districte a un altre. Aquest fet, que pot resultar anecdòtic, no ho és a l'hora d'esbrinar la ubicació de determinats registres notariais.

L'Arxiu General de Protocols del Districte Notarial de Tremp es formà amb protocols procedents de Tremp, Isona, la Pobla de Segur i el Pont de Suert, a més de les escripturacions extingides de Conques, Guàrdia de Mur, Isona, Llimiana, Salàs de Pallars, Sarroca de Bellera, Talarn, Vilaller i Vilamitjana. En la relació del Pla de l'Audiència de Catalunya de 1771, dels llocs on hi havia d'haver notaria, se citen totes les poblacions anteriors a excepció de Llimiana i Vilamitjana. En conjunt, eren 12 places, el doble que les estipulades l'any 1866.

Poques, per no dir cap, són les notícies que tenim d'aquestes escripturacions o dels seus arxius: petits apunts com la crema de l'arxiu de la col·legiata de Tremp l'any 1808 per l'exèrcit francès, l'afusellament del notari Josep Camarlot l'any 1835 o, en un altre nivell, el

llegat dels protocols del notari de Tremp Joan Grau (s. XVII) al notari de Sort Josep Ciutat. Possiblement els conflictes bèl·lics del segle XIX produïren més d'una destrossa en els arxius dels diferents municipis d'aquest districte, i es perdé més d'un protocol. Però són tan sols suposicions. En relació amb la Pobla de Segur, l'historiador Agustí Coy i Cotonat, l'any 1906, deia: "És inútil cercar datos en los arxius de la vila, perquè a causa de les guerres han desaparegut tots los documents qu'ns podian donar llum per a historiar-la." Per moltes pèrdues que les guerres poguessin causar, a més d'altres motius, com la descurança en la conservació de la documentació notarial, estranya que, igual que succeeix en altres districtes, a l'Arxiu del Districte de Tremp no s'ingressés cap manual medieval i només alguns del segle XVII.

En general, i a través dels informes realitzats per diferents notaris arxivers, sabem que l'arxiu ha patit al llarg de la seva curta història nombrosos trasllats -que no podem dir que encara hagin acabat- i que no sempre ha estat dipositat en llocs adients, fets que han ocasionat la pèrdua de diversos protocols, ja per desaparició ja pel seu total deteriorament. En diferents informes dirigits a la Junta del Col·legi de Notaris, els anys 1902 i 1927, es comunicava la pèrdua de cinc volums, dos de Simó Capdevila de Tremp i tres del notari de Talarn Antoni Bertran, a més d'un protocol reservat de Damià Gil i un paquet de testaments closos d'Ignasi Malagarriga. En la relació dels protocols que conformen l'arxiu feta pel notari arxiver l'any 1948, hi figuren nou toms de la notaria de Tivissa, que no consten en cap dels inventaris anteriors i que no hi eren quan l'any 1981 es realitzà un inventari general, publicat l'any 1983.

El notari arxiver Enric Aguilar-Amat fou assassinat l'any 1937 per membres de la FAI, que portaren la seva biblioteca i els proto-

cols de l'arxiu a la Biblioteca Popular, d'on l'oficial de la notaria anà sostraiant els protocols i els portà, primer a la casa de la vila i després a casa seva, en una habitació petita i sense condicions, on varen estar nou anys. A partir de 1945, el nou notari arxiver envià diversos informes al degà del Col·legi i a l'Ajuntament en què demanava ajuda per poder tenir un local adient per a l'arxiu. La situació devia ser tan greu que arribà a demanar la seva transferència a l'Arxiu del Col·legi de Barcelona. En no rebre respostes a les seves peticions, el notari arxiver portà els protocols al seu domicili particular. El gener de 1948 l'Ajuntament cedí una habitació en l'edifici on tenia les seves dependències, que seria el local que el notari arxiver, l'any 1958, quan es produí un nou trasllat, qualificaria de "francamente detestable". La nova ubicació, situada al mateix immoble, era més àmplia, però tampoc no reunia les condicions necessàries.

L'any 1966 l'arxiu estava instal·lat en una sala de la planta baixa de l'edifici del Col·legi de Sant Josep, que en aquell moment estava "casi totalmente deshabitado". D'aquí devia passar a l'edifici anomenat "la presó", un vell casal baix-medieval, construït com a hospital de pobres i posteriorment reutilitzat com a presó i dipòsit municipal. L'any 1981, quan es realitzà l'inventari per encàrrec de la Fundació Noguera, l'arxiu estava dipositat als baixos de l'edifici on tenia les oficines la corporació municipal, un semisoterrani sense ventilació i amb molta humitat. Les contínues protestes del notari arxiver d'aquell moment i del seu successor aconseguiren que els protocols fossin retirats d'aquest local i traslladats novament a unes dependències de l'antic Col·legi de Sant Josep, al centre de la ciutat, avui desaparegut. Així, durant els darrers 75 anys, l'arxiu ha patit, pel cap baix, dotze trasllats i gairebé sempre en

llocs no adequats, als quals s'haurien d'afegir els que es produïren des de la seva creació fins al 1937.

Actualment, una part de l'arxiu està ubicat en un magatzem propietat de l'Ajuntament als baixos de la Fundació Fiella, mentre que els protocols més moderns continuen custodiats a la notaria, mentre esperen que algun dia s'arribi a construir l'Arxiu Històric Comarcal de Tremp (el conveni de constitució fou signat el 31 de gener de 1984), cada cop més necessari en una comarca ja per si mancada de recursos i amb un fort despoblament. Avui encara es podria salvar més d'un arxiu familiar, un tipus d'arxiu susceptible de tenir documentació notarial, que podria suplir, en part, la pèrdua que s'ha produït dels protocols d'aquesta demarcació.

El gruix més important dels protocols d'aquest districte es troba a l'Arxiu General del Districte. Els manuals de Talarn que són a la Biblioteca de Catalunya formen part del fons Batllia de Talarn, comprat per aquesta institució a Talarn. El seu inventari està pendent de revisió, de manera que és difícil indicar quins volums són manuals notariais i quins són pròpiament registres de batllia. Així, els fons notariais del districte es troben repartits en els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Tremp*: Conques (1731-1867), Guàrdia de Mur (1752-1822), Isona (1756-1886), Llimiana (1629-1703), la Pobla de Segur (1793-1978), el Pont de Suert (1758-1968), Salàs de Pallars (1676-1860), Sarroca de Bellera (1763-1805), Talarn (1655-1860), Tremp (1540-1978), Vilaller (1824-1847) i Vilamitjana (1765-1840), 1.111 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal de Sort (ACSO)*: Pont de Suert (1742-1747), Tremp (1752 i 1776-1842) i Vilamitjana (1844-1856), 44 unitats d'instal·lació, la major part protocol·litzats a la vila de Rialp.

- *Arxiu Històric Comarcal de Balaguer (ACBA)*: Conques (1748-1814), Talarn (1745-1753) i Tremp (1831-1839), per bé que Antoni M. Vila de Belart tenia la seva residència fixada a Castelló de Farfanya. En total, 38 unitats d'instal·lació, més els 3 volums de Tremp.

- *Biblioteca de Catalunya. Arxiu Històric (BC)*: Talarn (1379-segle XVII) i Tremp (1609-1612), 23 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Municipal de Talarn (AMT)*: Talarn (1578-1592), 3 unitats d'instal·lació.

- *Archivo Ducal de Medinaceli (ADM)*: Salàs de Pallars (1372), 1 volum.

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)*: Isona (1787) [un protocol relligat amb altres d'Alella i de Vilafranca del Penedès].

- *Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)*: Figuerola d'Orcau (1561-1564), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: la Pobla de Segur (1831-1832) [un protocol relligat amb altres de Torres de Segre].

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Salàs de Pallars (1767), 1 volum.

4.3.9 *Districte de Vielha e Mijaran*

El districte notarial de Vielha e Mijaran, amb una plaça a Vielha i una altra a Bossòst, es constituí per la demarcació de 1866. En la revisió de 1945 se suprimí la de Bossòst, quedant tot just la plaça de Vielha, centre del districte i seu de l'arxiu.

La Val d'Aran s'ha mantingut sempre com una unitat ben diferenciada en cada una de les divisions administratives que s'han anat succeint al nostre país. Eclesiàsticament, pertanyia al bisbat de Comenge (França) fins a l'any 1770, en què el papa Climent XIV autoritzà el seu

traspàs a la diòcesi d'Urgell, si bé això no fou efectiu fins al 1804. En aquesta època en què formava ella sola el corregiment de Vielha, tenia adjudicades, per l'Audiència de Catalunya, tres places notariales. Com a altres comarques pirinenques, també a la Val d'Aran l'actuació dels rectors com a notaris és molt important i, per tant, lògicament, als arxius dels dos bisbats es podrien trobar manuals notariales autoritzats per notaris amb fe pública, a més dels parroquials.

Sobre les escripturacions històriques de la vall, hi ha notícies relatives a les de Vielha, Castèl-Leon, Gessa i Vilac. Al segle XVII es produí un llarg plet entre les famílies de Miguel i Burguerol per la titularitat de les escripturacions d'assumpes civils i criminals de la Val d'Aran, de concessió reial, gràcies al qual coneixem la destrucció que durant la Guerra dels Segadors patiren les cases de les dues famílies i les escripturacions, aleshores dels Burguerol, que ja l'any 1641 foren incendiades. Aquest conflicte bèl·lic fou particularment violent a la vall, on poblacions com Vielha, Casau, Gausach o Castèl-Leon foren saquejades i incendiades, i algunes més d'un cop. El conjunt d'aquests fets, per ell sol, podria explicar la manca de manuals notariales aranesos anteriors al segle XVII.

L'Arxiu General de Protocols del Districte de Vielha estava plenament constituït l'any 1903, quan es realitzà el primer inventari conegut dels seus fons. El 1924 se'n féu un segon. En aquesta data l'arxiu contenia els protocols de Vielha i Bossòst del 1746 al 1889, amb un nombre aproximat d'uns tres-cents volums, més un plec de testaments closos i documentació complementària del propi arxiu. L'any 1921 el nombre de volums era d'uns tres-cents setanta, segons relació del notari arxiver. Desconeixem si hi havia a la vall manuals notariales anteriors al 1746 i, en cas afirmatiu, per què no foren portats a l'arxiu.

L'any 1921 Evarist Vallès, notari arxiver de la vall, comunicava a la Junta Directiva del Col·legi de Notaris de Barcelona, en resposta a una circular seva, que la documentació que constituïa l'Arxiu del Districte estava guardada, des de feia molts anys, dins d'un vell armari, en una habitació del primer pis de la casa número 3 del carrer Major de Vielha, propietat dels successors del notari Portolà. Jaume Portolà i Portolés, notari de Vielha del 1830 al 1897 i hereu de dues importants nissagues araneses de llarga tradició notarial, fou notari arxiver a partir de 1883, a la mort de Francesc Caubet, primer notari arxiver de la vall. La major part dels protocols del 1746 al 1839, els primers que havien d'ingressar a l'arxiu, devien formar part de l'arxiu particular de Portolà, ja que sis dels nou notaris a qui corresponen aquests protocols són avantpassats directes de dit Portolà. Així, doncs, no seria d'estranyar que l'Arxiu del Districte de Vielha hagués estat dipositat des del seu inici -o gairebé- fins al final de la dècada dels anys vint en el mateix indret, la casa dels Portolà, sense patir cap trasllat.

Retornant a l'informe de 1921, el notari indicava que, emparant-se en el Reglament vigent, havia demanat un local per a l'arxiu, a l'Ajuntament, però que no havia obtingut resposta ni tenia coneixement de cap acord municipal respecte d'això.

L'any 1929, l'arxiu continuava en el mateix domicili i el notari arxiver es queixava a la Junta Directiva de la seva situació, que les portes del vell armari ja no podien tancar-se i que, a més, resultava insuficient per encabir-hi els protocols més recents. I deia que, posat en contacte amb l'Ajuntament de Vielha, aquest li havia ofert l'habitació que ocupava la secretaria, mentre esperava poder trobar un local independent; però que no hi havia pressupost municipal suficient per pagar la construcció dels dos armaris necessaris per

guardar la documentació, i que, per tant, demanava l'ajut de la Junta. El pressupost dels dos armaris de fusta de pi, desmuntables, pintats de color noguer i amb vuit portes i sis prestatges cadascun, era de 875 pessetes. Amb data de 2 d'abril del mateix any, la Junta acordava accedir a la sol·licitud del notari Pedro Sánchez i concedir-li la quantitat esmentada. Els armaris es degueren fabricar, però tingueren una curta durada.

Quan esclatà la guerra de 1936, la notaria de Vielha estava vacant, fet aquest molt freqüent també a la major part de notaries del Pirineu. Ja fos per aquest motiu o per un altre que se'ns escapa, no hi ha notícies que l'arxiu patís cap intent de destrucció. En aquest cas fou l'aigua que el destruï. Els forts aiguats de la tardor de l'any 1937 provocaren el desbordament del riu Negre, que ensorrà la casa on es trobava.

A la darrerria de 1944 arribà a Vielha el nou notari. El panorama que es trobà devia ser desolador, com ho indiquen els escrits que entre el 1945 i el 1946 dirigí a la Junta. En ells exposava la manca d'un estatge adient -el que quedava de l'arxiu era a la "nova" notaria- i que l'Ajuntament, malgrat la seva bona voluntat, no li'n podia oferir cap, per tal com tots els locals disponibles estaven ocupats per la tropa establerta a la vall. Anotava igualment la necessitat de construir un altre armari per guardar els pocs protocols que se salvaren de la riuada, uns vint volums. Aquests volums es conservaren gràcies a l'actuació de Josep Solé Arnès, veí de Vielha, que els anà recollint dels camps i prats on havien anat a parar, i els guardà a casa seva fins a l'arribada d'un nou notari, és a dir, fins al final de 1944. Al mateix temps demanava, com a fet excepcional, que la Junta Directiva agrais aquest gest amb el pagament d'una gratificació. De fet, la Junta agrai l'acció amb el pagament de 1.500 pessetes.

L'any 1959, el notari de la Pobra de Segur, Alfonso Rojo de la Revilla, com a substitut per estar vacant la notaria de Vielha, comunicava que els dos armaris on es guardaven els protocols estaven en una habitació de l'edifici ocupat pels jutjats de la vall i altres dependències. El 1966 l'arxiu tornava a estar a l'habitatge que ocupava la notaria. La següent notícia és de 1986, quan el notari arxiver comunica que l'arxiu està en "un desván que se utiliza como Archivo del Ayuntamiento", lloc gens idoni per a la seva funció, motiu pel qual el traslladava a la seva notaria.

Possiblement, els trasllats de la documentació de les cases que servien alhora d'habitatge i de notaria a locals forans i a la inversa responen als anys en què la notaria restava vacant, situació que com ja hem dit era molt freqüent.

Actualment, la major part dels protocols de Vielha i els de la notaria amortitzada de Bossòst estan a l'Archiu Istòric Generau d'Aran, inaugurat el 7 de novembre de 1998, on es traslladaren el 6 d'agost de 2003, mentre que la resta continuen a les dependències de la notaria. Els protocols de la Val d'Aran es conserven a la mateixa vall, a excepció d'un volum del segle XVI, en molt mal estat, i els manuals que hi ha a l'Arxiu Diocesà d'Urgell dins la sèrie de Parroquials o els que hi pot haver als corresponents arxius departamentals de França. Així, la relació de centres amb documentació notarial del districte és la següent:

- *Archiu Istòric Generau d'Aran (AGA)*: Vielha i Bossòst (1775-1946), 82 unitats d'instal·lació.
- *Arxiu General de Protocols del Districte de Vielha-Mijaran*: Vielha (1953-1978), 70 unitats d'instal·lació.
- *Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat (ASFL)*: Val d'Aran (1829-1831) [de fet és de Sant Boi de Llobregat, on residia el notari], 3 volums.

- *Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)*: Val d'Aran (1589-90), 1 volum.

4.4 Província de Tarragona

4.4.1 *Districte de Falset*

El districte notarial de Falset es constituí per la demarcació de 1866, integrat per un total de vuit notaries distribuïdes entre les poblacions de Falset -cap del districte i seu de l'arxiu-, Cornudella, Garcia, Gratallops, Riudecanyes, Tivissa i Ulldemolins. El districte s'emmarcava en la que avui és la comarca del Priorat i una part de la Ribera d'Ebre, la del marge esquerre d'aquest riu.

Segons Roser Puig, el notari Pere Vidal exposà el 1896 la situació de crisi a què havia arribat la població d'aquest districte. La fil·loxera i la consegüent mà d'obra desocupada, la supressió del jutjat de primera instància i la inauguració del ferrocarril són alguns dels motius que es presenten per explicar el despoblament de la zona, que comportarà la supressió de notaries. El 1874 ja s'havien suprimit les notaries de Riudecanyes i d'Ulldemolins i, el 1903, també la de Gratallops. La darrera remodelació, abans de la supressió del districte, fou la que tingué lloc el 1915, quan s'amortitzaren les notaries de Garcia i Tivissa i es creà la de Móra la Nova, una població llavors en ple creixement.

Aquesta situació, amb només tres notaries -a Falset, a Cornudella i a Móra la Nova- es mantindrà fins al 1967, any en què el districte de Reus absorbirà l'antic districte de Falset, ara ja amb només dues notaries, Falset i Móra la Nova. Això no obstant, igual com passa en el cas dels antics districtes de Gandesa i Montblanc,

Falset conserva la figura de notari arxiver i, per tant, el seu arxiu, fet que, juntament amb la nova constitució de partit en la darrera planta judicial de 1988, justifica la seva consideració independent en aquest treball.

Tot aquest territori ha estat històricament domini de quatre senyories: la baronia d'Entença, el priorat d'Escaladei, la baronia de Cabassers i la baronia d'Escornalbou. Com passa en d'altres casos, les notaries més antigues són les conegudes com a escriptories comunes vinculades als rectors i a les parròquies. A més, els fons documentals d'aquestes senyories s'han pogut conservar i, juntament amb ells, els capbreus i altres documents validats pels notaris. Les referències més antigues sobre escriptories daten del segle XIII i corresponen a les poblacions de Siurana (1229), Riudecanyes (1263) i Ulldemolins (1286). Falset ha estat una notaria activa ja a partir del segle XIV i de manera ininterrompuda fins als nostres dies.

De la majoria de les altres poblacions coneixem l'activitat a partir del segle XVIII, quan s'aboleixen les escriptories comunes: Cornudella del Montsant (1710), Garcia (1722), Poboleda (1769), Porrera (1797), Riudecanyes (1715), Tivissa (1722) i Ulldemolins (1758).

De l'Arxiu General de Protocols del Districte de Falset es té notícia de tres inventaris generals anteriors al 1936. Ens referim a l'inventari de Josep Mestres de 1890, al de Pere Vidal Bertran de 1896 i al d'Enric Mestre de 1902. A més, es conserven d'altres inventaris de notaries concretes, com ara de Garcia i Tivissa (1915).

Les característiques de les poblacions que integren el districte notarial de Falset, de petites dimensions i aïllades per la consistència del relleu on són situades, ha propiciat que fossin víctimes de

les guerres civils, i els fons notariais n'han sofert també les conseqüències. El 1874, el notari Jacint Rovira, de Riudecanyes, sol·licitava permís per poder traslladar-se a Reus, a fi d'evitar els efectes d'un imminent assalt per part dels carlistes. El mateix notari, per justificar-ho, exposava com en l'anterior guerra civil (la Segona Guerra Carlina) els assaltants havien incendiat la seva casa. En aquella ocasió, els protocols es pogueren salvar perquè prèviament els havia dut a Reus, ciutat més propera que no pas Falset -cap de districte-, "a más de cuatro horas con interposición continua de montes". Per semblants raons, Francesc Pellicer, notari de Porrera, sol·licitava el mateix any poder-se traslladar amb els seus protocols a Falset. Explicava com en diverses ocasions els registres havien sofert els excessos de guerres i revoltes i posava d'exemple com els protocols del seu antecessor en la notaria foren llançats i cremats al carrer, de manera que s'havien perdut ja la meitat dels protocols del segle XIX.

Sens dubte, però, els estralls més virulents i transcendents són els de la darrera Guerra Civil espanyola. La destrucció de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Falset fou gairebé total. En un informe de 1945 el notari arxiver, en demanar-li sobre els protocols històrics per crear la secció històrica dins l'arxiu, exposava de manera contundent que només es conservaven dos volums, un de 1737-1738 i un altre de 1916. A aquesta simbòlica xifra, conseqüència de l'incendi de les notaries i de l'Arxiu General del Districte, caldria afegir cinc volums més localitzats a l'Ajuntament, provinents la majoria de les escriptories parroquials de Tivissa, Garcia i Riudoms, del segle XVIII. En aquesta mateixa línia, la destrucció de les notaries de Móra la Nova i de Cornudella sembla que fou total.

En els anys posteriors es pogueren recuperar altres volums, i són ja un total de vint-i-nou els que confirma el notari arxiver Marià Collado el 1958. Això sí, només set d'aquests tenen la condició d'històrics, mentre que la resta són posteriors al 1916. No cal ni dir que l'estat de conservació d'aquests protocols supervivents és, segons consignació reiterada dels mateixos notaris arxivers, força deficient. Així, el 1979 el notari arxiver escriu que aquests volums "amenazan con no poder ser leídos en unos pocos años, si sigue su ritmo de degradación actual".

Sense tenir notícies específiques sobre la seu de l'Arxiu General del Districte de Falset des de la seva creació fins a la Guerra Civil de 1936, tot sembla indicar que es mantingué en locals propis de la notaria. Passada la guerra i atès que l'arxiu es reduí a la mínima expressió, era de sentit comú que, a iniciativa dels notaris arxivers, es mantingués a les mateixes dependències notariales, i s'estalviés així una petició a l'Ajuntament. Finalment, en el decurs de l'any 2005 es preveu la inauguració de l'Arxiu Històric Comarcal de Falset, construït dins les estructures del castell dels comtes de Prades, on caldrà traslladar els migrats fons notariales del districte.

D'aquesta manera, la documentació notarial del districte, destruïda gairebé en la seva totalitat, es troba dipositada en els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Falset*: Cornudella (1897-1934), Falset (1794-1978), Garcia (1722-1914), Móra la Nova (1934-1973) i Tivissa (1722-1750), 235 unitats d'instal·lació.
- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT)*: Cornudella (1711-1803), Tivissa (1776-1804) i Ulldemolins (1758-1795), 39 unitats d'instal·lació.
- *Arxiu Històric Comarcal de Reus (ACR)*: Cornudella (1945-1968), 3 volums.

• *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Tivissa (1623-1627) [un protocol relligat amb un altre de Barcelona].

4.4.2 *Districte de Gandesa*

El districte notarial de Gandesa fou creat per la demarcació de 1866, integrat per un total de vuit notaries distribuïdes entre les poblacions de Gandesa -cap del districte i seu de l'arxiu-, Batea, Benissanet, Flix, Horta de Sant Joan i Móra d'Ebre. Bàsicament, el districte de Gandesa corresponia a la comarca de la Terra Alta i bona part de la Ribera d'Ebre, amb el marge dret d'aquest riu com a afrontació.

Val a dir, però, que a poc a poc la demarcació anà perdent pes. Ja el 1874 se suprimeix la notaria de Benissanet i, el 1889, les de Batea i Flix. En aquest sentit, cal destacar l'informe que fa el notari Josep Pasqual i que cita Roser Puig, pel qual sol·licita l'eliminació de les notaries de Batea i Flix i una tercera de Gandesa, malgrat la seva recent creació, atesa la poca activitat en una comarca semidespoblada i de pagesia de poca renda. Amb vehemència evident, Josep Pasqual apunta que alguns notaris del districte “fallecieron insolventes y sus descendientes figuran entre la clase más pobre de los vecinos”.

La notaria d'Horta de Sant Joan es mantingué fins al 1945 i les de Gandesa i Móra d'Ebre fins a la redistribució de 1978, quan Gandesa passà a dependre del districte de Tortosa i Móra d'Ebre de Reus. Per tant, tot i que avui no existeix el districte notarial de Gandesa, tal com hem fet en els casos tarragonins de Falset i Montblanc, hi ha raons que justifiquen la seva inclusió per separat en aquesta obra, com ara la seva identitat, el fet de mantenir-se la tradició del fons documental i, especialment, la permanència del

notari arxiver, ultra la nova constitució de partit en la darrera planta judicial de 1988.

Els antecedents històrics d'aquestes comarques palesen una dependència senyorial, vinculada per un costat i en primer terme a l'orde del Temple (a partir del segle XIV a l'orde de l'Hospital, la famosa Castellania d'Amposta) i, per un altre, a la baronia d'Entença. Les escriptures medievals existents, dependents dels senyors respectius, ens han deixat poca constància. Únicament tenim referències documentals de notaris actuants a Gandesa i a Miravet a partir del segle XIV. No serà fins al segle XVII i, especialment, a partir del segle XVIII que es normalitzarà la situació de les notaries a Ascó, Batea, Benissanet, Bot, Corbera d'Ebre, Flix, Horta de Sant Joan i Móra d'Ebre.

D'ençà de la Llei del notariat de 1862 s'estableix l'agrupació dels protocols de les diferents notaries en un fons comú. Això no obstant, hi hagué algunes notaries que no cediren els seus fons. Aquest és el cas de la casa Coll de Vilalba dels Arcs, on cinc generacions de notaris, des de Pere Coll (segle XVI) fins a Josep d'Ossó i Coll (segle XIX), guardaren fins al 1936 un ric arxiu notarial, del qual avui només s'han pogut conservar vuit volums, que els descendents han ingressat a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

L'inventari de 1902, dut a terme pel notari arxiver Josep M. Camps, és el primer instrument descriptiu que tenim. Gràcies a ell, sabem de l'existència de documentació notarial de Batea (des del 1680), Benissanet (des del 1742), Bot (des del 1624), Corbera d'Ebre (des del 1767), Flix (des del 1768), Gandesa (des del 1696), Horta de Sant Joan (des del 1584), Miravet (des del 1700), Móra d'Ebre (des del 1817) i Vilalba dels Arcs (des del 1833).

L'Arxiu General de Protocols del Districte de Gandesa sembla que sempre estigué dipositat en dependències pròpies del notari arxiver. En una enquesta que contestava el notari Tomàs Font el 1921 manifestava aquesta situació, així com el fet que l'Ajuntament no havia facilitat cap local. En aquell moment, el fons l'integraven més de mil setanta-sis volums (el més antic de 1699). Es coneixen referències sobre la destrucció de documentació d'aquestes poblacions durant els conflictes bèl·lics de la Guerra dels Segadors i de les guerres carlines, perpetrada especialment sobre els fons parroquials.

La darrera Guerra Civil espanyola (1936-1939) ha estat determinant quant a la conservació dels fons notariaus. De fet, la destrucció del fons notariaus dels districtes de Gandesa i de Falset esdevé un exemple paradigmàtic. El 1945, davant el requeriment del Col·legi de Notaris de Barcelona de reorganització de la secció històrica dels diferents arxius de protocols, el notari arxiver del districte de Gandesa respongué tallant que "debo manifestar que, habiendo sido destruido durante la pasada guerra el Archivo de Protocolos de este Distrito, no procede el informe ni el requerimiento a que se refiere el expresado Decreto".

Aquesta situació, en principi tan descoratjadora, es pal·lià una mica quan uns anys més tard -no podem precisar-ho amb exactitud- es recuperaren un seguit de protocols dels segles XVIII i XIX. Segons explica el notari Lluís Vives el 1958, "los expresados documentos y protocolos se recogieron de los escombros de la casa donde estaba situado el Archivo, cuando años después de la liberación se empezaron las obras de reparación de dicho inmueble".

Per tant, el fons notarial havia estat ubicat, des de la Llei del notariat i tant abans com després de la Guerra Civil, a la mateixa

notaria. L'any 1958 es féu una sol·licitud a l'Ajuntament, emparada en el Reglament de 1944, perquè facilités un local on dipositar el fons notarial. L'Ajuntament, però, no se'n féu càrrec i la documentació, tant la de la secció històrica com la del mateix Arxiu General, es mantingué a la notaria. Val a dir que en la comunicació que adreça el notari arxiver Lluís Vives al degà del Col·legi de Notaris, respecte a la ubicació de l'arxiu, es contraposa el bon estat general del fons modern, col·locat en prestatgeries, amb el de la secció històrica, que es troba en caixes i en estat defectuós.

L'any 1962 hi hagué un intent de traslladar els protocols històrics del districte de Gandesa a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona. La justificació que el notari Josep Galvan donà per no atendre aquesta petició fou que, en cap moment, rebé l'ordre oportuna del Patronato Nacional, segons disposava el Decret de 1945. L'arxiu es mantingué dipositat, per tant, a la mateixa notaria de Gandesa. Finalment, l'any 2002, a petició del notari arxiver, es procedí a la transferència de la secció històrica (1700-1900), integrada per un total de 35 lligalls, a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, i quedà la resta de la documentació a la notaria.

Així, la documentació notarial del districte, certament molt minvada, es troba dipositada en els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Gandesa*: Gandesa (1937-1979), Horta de Sant Joan (1945-1946) i Móra d'Ebre (1911-1977), 278 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (ACTE)* [molts dels protocols provinents de l'Arxiu General de Districte presenten un mal estat de conservació, majoritàriament es troben fragmentats i no encara degudament inventariats; això fa que no en tots els casos puguem diferenciar a quina població del districte pertanyen i que,

per tant, aquesta classificació es pugui veure alterada en un futur]: Batea (1822-1838), Benissanet (1760-1786), Corbera d'Ebre (1767-1834), Flix (1817-1873), Gandesa (1695/1704/1846-1883), Miravet (1700-1702), Móra d'Ebre (1817-1877) i Vilalba dels Arcs (1626-1699/1833-1840), 43 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT)*: Batea (1746-1777), 16 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Capitular de Tortosa (ACTO)*: Bot (1624-1625), 1 volum.

- *Arxiu Diocesà de Tortosa (ADTO)*: Batea (1680-1683), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Lleida (AHL)*: Flix (1767-1768), 1 volum.

4.4.3 *Districte de Montblanc*

El districte notarial de Montblanc fou creat per la demarcació de 1866, integrat per un total de vuit notaries distribuïdes entre les poblacions de Montblanc -cap del districte i seu de l'arxiu-, l'Espluga de Francolí, Santa Coloma de Queralt i Sarral. Mentre es mantingué el districte -fins al 1967-, les notaries de les poblacions fundacionals també es mantingueren, exceptuant Sarral, suprimida el 1915, si bé continuà fins al 1922. La demarcació de Montblanc corresponia bàsicament a la comarca de la Conca de Barberà.

El 1967, en voler donar resposta als canvis socials, econòmics i demogràfics d'aquell període, es féu una reestructuració dels districtes "tradicionals" i s'estipulà la inserció dels districtes de Montblanc, Valls i el Vendrell dins el de Tarragona. Però aquesta reorganització no tingué efectes pràctics per la seva curta durada. De fet, el 1978 el districte notarial de Montblanc quedà integrat al de Valls, si bé mantingué, com en els dos casos precedents de Falset i Gandesa, el notari arxiver i l'arxiu de districte.

Històricament, són les notaries establertes el 1866 les de més pes i de les quals s'ha conservat documentació. En aquest sentit, cal destacar l'antiguitat de l'escrivania de Santa Coloma de Queralt, amb protocols des del 1240.

A partir de 1869, la documentació de les diferents notaries fou ingressada a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Montblanc, no sense alguns entrebancs. Per exemple, el 1892 el notari arxiver Carles Monfar denuncià a la Junta Directiva del Col·legi el fet que un notari de la població es negava a traspassar-li els protocols de més de trenta anys. El primer inventari conegut de l'Arxiu del Districte és el que féu el 1899 Marcel·lí Herrero. El 1903 Gabriel Vilalta n'elaborà un altre de general, que seria ampliat el 1920.

L'agost de 1936, l'Arxiu Parroquial de Santa Coloma de Queralt, amb el riquíssim fons de la seva escrivania, fou traslladat a Barcelona, primer al convent de l'Esperança i, a partir de la tardor de 1938, al monestir de Pedralbes. D'altra banda, el maig d'aquest darrer any, els protocols anteriors al segle XIX (430 manuals), juntament amb el fons parroquial de Montblanc, foren retirats pel delegat de la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni Artístic, Històric i Científic de la Generalitat. La seva destinació era el monestir de Poblet, però davant la impossibilitat d'arribar-hi a causa del front, es portaren a Barcelona, d'on, al cap de pocs dies, foren traslladats a Viladrau.

Un cop acabada la Guerra Civil, el fons notarial històric de Montblanc fou portat al monestir de Pedrables per passar, posteriorment, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i, el 1943, fou dut a Tarragona, a l'Arxiu Històric Provincial, en el moment de la seva creació. El retorn de l'escrivania de Santa Coloma de Queralt fou

més complex. Mentre que el març de 1940 el rector recuperava una part de l'Arxiu Parroquial, una altra, que incloïa la majoria dels registres notariais, era traslladada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, d'on, el 1943, passà igualment a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona. Una darrera part d'aquest fons es dispersà i entrà en el mercat del llibre antic. En les dècades posteriors, alguns registres d'aquest darrer fons foren adquirits per diferents arxivers, que els ingressaren als seus centres.

Anotem, finalment, que l'any 1948 Feliciano Conde, arxiver provincial, escrigué a Antoni M. Aragó que "tengo los protocolos de Montblanch desde 1623 a 1800: hay 200 registros".

No tenim notícies sobre la seu de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Montblanc en els seus orígens, si bé el més versemblant és que es trobés en els mateixos locals de la notaria. De fet, l'any 1945 estava en una planta baixa del carrer Major, segons l'informe del notari arxiver Pelai Hornillos, el qual precisava que hi havia estat durant cinquanta anys. Tot i que en aquella data ja es feren diligències perquè l'Ajuntament es fes càrrec del local, el 1962 l'arxiu encara era instal·lat als mateixos locals de la notaria. En aquell moment, el notari arxiver Agustí Maria Altés mantenia nous contactes amb la corporació municipal a fi de poder obtenir un espai adequat per a l'arxiu. També es valorava la possibilitat d'incorporar-lo al Museu-Arxiu de Montblanc.

Així les coses, durant la dècada dels anys setanta, els protocols generats durant el segle XIX -aquells que havien restat a la població-, es trobaven repartits entre l'arxiu de la notaria de Montblanc i un local que formava part del Jutjat de Districte cedit per l'Ajuntament. L'any 1980, els protocols històrics foren ingressats al casal dels Josa, seu del Museu-Arxiu de Montblanc i comarca. I el

maig de 1983, en inaugurar-se l'Arxiu Històric Comarcal al restaurat edifici de l'antic Hospital de Santa Magdalena, els protocols centenaris hi foren ingressats, mentre que els no centenaris són en un local dependent del notari arxiver.

Finalment, el desembre de 2003 els protocols del districte anteriors al segle XIX, que es trobaven a l'Arxiu Històric de Tarragona, d'acord amb la Resolució de 17 de setembre de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat foren retornats a Montblanc i ingressats a l'Arxiu Històric Comarcal.

D'aquesta manera, la documentació notarial del districte es troba avui repartida entre els centres següents:

- *Arxiu Històric Comarcal de Montblanc (ACMO)*: l'Espluga de Francolí (1767-1903), Montblanc (1511-1903), Santa Coloma de Queralt (1276-1903) i Sarral (1672-1903), amb un conjunt d'unitats d'instal·lació que ocupen 153 metres lineals.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Montblanc*: l'Espluga de Francolí (1904-1978), Montblanc (1904-1979), Santa Coloma de Queralt (1904-1978) i Sarral (1904-1922), amb un conjunt d'unitats que ocupen 77 metres lineals.

- *Arxiu Històric Comarcal de Cervera (ACC)*: Montblanc (1650-1756), Santa Coloma de Queralt (1706-1755) i Sarral (1672-1684), 11 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Santa Coloma de Queralt (1283-1296), 5 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Albió (1669), Santa Coloma de Queralt (1299-1639) [dues unitats d'instal·lació juntament amb documentació de Barcelona] i Santa Perpètua de Gaià (1443-1458), 4 volums.

- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT)*: Prades (1681-1702), 4 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF)*: Santa Coloma de Queralt (1240-1263), 2 volums.
- *Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (ACI)*: Santa Coloma de Queralt (1655), 1 volum.
- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Santa Coloma de Queralt (1492), 1 unitat d'instal·lació.
- *Arxiu Històric Comarcal de Valls (ACV)*: Santa Coloma de Queralt (1582), 1 volum.

4.4.4 *Districte de Reus*

El districte notarial de Reus fou creat per la demarcació de 1866, integrat per un total de dotze notaries distribuïdes entre les poblacions de Reus -cap del districte i seu de l'arxiu-, Alforja, Cambrils, Mont-roig del Camp, Riudoms i la Selva del Camp. Aviat, però, la manca de rendiments farà que algunes d'aquestes notaries s'amortitzin. Així, en pocs anys foren suprimides les notaries de Mont-roig del Camp (1874), Alforja (1881) i Cambrils (1889). Una mica més endavant també se suprimiran les de la Selva del Camp (1903) i Riudoms (1915). En el cas concret de les notaries de Cambrils i Mont-roig del Camp, sofreixen una activitat que alterna entre períodes de suspensió i de creació. Aquesta última població esdevé el cas més paradigmàtic, ja que la notaria fou restablerta el 1889, novament suspesa el 1967 i creada de nou el 1994, mentre que la de Cambrils fou restablerta el 1967.

Això no obstant, el districte de Reus es veié notablement incrementat amb la incorporació del que havia estat el districte de Falset. El 1967 se li afegiren les notaries de Falset i Móra la Nova. Uns anys més tard, el 1978, se li afegí la de Móra d'Ebre, que fins llavors havia pertangut al districte de Gandesa. Finalment, el 1983

es creà la notaria de Vandellós-l'Hospitalet de l'Infant. El 1994 el districte de Reus comptava amb tretze notaries repartides entre Reus, Cambrils, Falset, Mont-roig del Camp, Móra d'Ebre, Móra la Nova i Vandellós-l'Hospitalet de l'Infant, a les quals se n'afegiren quatre el 2000, una d'elles a la Selva del Camp. El districte de Reus s'estén bàsicament per les comarques del Baix Camp, el Priorat i la Ribera d'Ebre.

La creació de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Reus no estigué mancada de dificultats inicials, com la d'aplegar els protocols guardats en les diferents notaries davant la reticència dels diversos notaris. Així, l'arxiu no es pogué constituir plenament fins al 1892. El notari arxiver Josep Mercader, que enllestí la concentració de la documentació, es veié obligat a notificar al Col·legi de Notaris la negativa de lliurar documentació anterior al 1860 per part d'alguns notaris de Reus.

El primer inventari conegut és el del notari arxiver Francesc Sostres, de l'any 1902, el qual, amb les addicions corresponents, serví de pauta a l'hora de classificar els protocols que foren entregats i retirats per la Generalitat el 1938. Bàsicament, el gruix dels fons descrits en aquest inventari corresponen als segles XVII i XVIII. En el qüestionari que omplí el 1921 el mateix Francesc Sostres estimà en 3.300 els volums que en aquells moments comptava l'Arxiu General del Districte de Reus, 1.300 dels quals eren anteriors al segle XIX.

Fins a la Guerra Civil de 1936-1939, l'arxiu estigué instal·lat en un local particular del notari arxiver. El 1921 consta que era a la planta baixa i a l'entresòl del número 48 del Raval Alt de Jesús. A l'inici de la guerra, la Generalitat cregué més oportú de mantenir el fons notarial concentrat a la mateixa ciutat i els protocols foren tras-

lladats, juntament amb d'altra documentació, a la casa Gay-Borràs. Finalment, però, els bombardejos de 1938 obligaren a treure la documentació de Reus. Així, el setembre d'aquest any el notari arxiver i el funcionari de la secció d'Arxius del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat, Magí Serés, signaren un document per portar els protocols anteriors al 1801 (238 paquets) a Poblet, des d'on, al principi de gener de 1939, passaren a Pedralbes.

El 1945, l'aleshores notari arxiver Josep Piñol i Agulló féu el possible perquè, creada la secció històrica dels arxius notariaus, retornés la documentació dipositada a Barcelona, que aleshores segurament es trobava a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on havien ingressat els fons de Pedralbes. Com que a Reus l'edifici on abans hi havia la notaria de l'arxiu havia estat enderrocant per raons urbanístiques, l'Ajuntament facilità uns baixos on es trobaven els jutjats, però que eren insuficients per encabir la demanada secció històrica. Per aquest motiu, l'esmentat notari, després de sospesar i intentar trobar diversos locals, havia proposat el Museu Comarcal Prim Rull, antic despatx del notari Pere Rull, que l'havia cedit per a equipament cultural i on en aquells moments ja es trobava l'arxiu municipal. No obstant això, malgrat els intents de recuperació, la secció històrica que havia sortit de Reus el 1938 no retornà al seu lloc d'origen, sinó que acabà essent ingressada a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona i restà a l'arxiu de Reus la documentació notarial posterior al 1800.

L'any 1959 es tornaren a realitzar gestions per veure si es podia millorar l'espai de l'Arxiu General de Protocols del Districte i l'Ajuntament es mostrà disposat a facilitar una millor solució. Malgrat tot això, l'any 1962 el notari arxiver de Reus, Miguel Guelbenzu, lliurà a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona 160

volums de final del segle XVIII al 1861. D'aquesta manera, fou l'únic notari arxiver de la província de Tarragona que lliurà protocols a l'Arxiu Provincial.

L'any 1982 fou creat l'Arxiu Històric Comarcal de Reus i, el 1986, inaugurada la seva seu al castell del Cambrer, on aleshores foren portats els protocols centenaris que eren a Reus, juntament amb els registres més antics de l'escrivania comuna i d'alguns notaris, que formaven part de l'arxiu municipal. Els protocols no centenaris continuaren dipositats a les dependències del Museu-Arxiu municipal Prim-Rull de Reus, on fins aleshores hi havien estat tots en dipòsit. L'any 1989 el dipòsit o estatge de l'esmentat Museu fou anul·lat, la qual cosa comportà el trasllat dels protocols que hi havia cap al dipòsit municipal anomenat de les Brigades, on estigueren fins a l'any 1995. Aquest any foren novament traslladats, ara a una estança de l'antic Col·legi Rubió i Ors, on continuen actualment. També es troben en aquest dipòsit alguns protocols centenaris que no caben al castell del Cambrer, arran de la migradesa d'espai de la seu de l'Arxiu Comarcal.

En l'actualitat, la documentació notarial del districte es troba repartida entre els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Reus*: Cambrils (1968-1978), Mont-roig del Camp (1904-1907/1937-1967), Reus (1904-1978) i Riudoms (1913), 2.231 volums.

- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT)*: l'Aleixar (1801-1819), Alforja (1740-1874), Cambrils (1660-1862), Montbrió del Camp (1800-1812), Mont-roig del Camp (1752-1800), Reus (1606-1912), Riudoms (1574-1874) i la Selva del Camp (1624-1875), 1.981 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal de Reus (ACR)*: Alforja (1876-1881), Cambrils (1804-1890), Mont-roig del Camp (1881-1903), Reus (1297-

segle XVIII/1804-1903), Riudoms (1875-1903) i la Selva del Camp (1876-1884), 1.452 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Valls (ACV)*: la Selva del Camp (1637-1795), 51 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: l'Aleixar (1531-1536) i Reus (1669-1670), 2 volums.

4.4.5 *Districte de Tarragona*

El Districte notarial de Tarragona fou creat per la demarcació de 1866, integrat per un total de set notaries distribuïdes entre les poblacions de Tarragona -cap del districte i seu de l'arxiu-, Constantí i Vila-seca. Aviat, aquesta primera distribució es veié alterada i el 1874 se suprimí la notaria de Constantí tot concentrant cinc notaries a la ciutat de Tarragona i una a Vila-seca, per finalment, el 1889, aplegar totes les notaries a la capital. Aquesta situació en què Tarragona serà l'única població amb plaça notarial de tot el districte s'allargarà fins al 1967, quan s'assajarà una reordenació estructural important amb un intent de centralització, mitjançant el qual es fan dependre de Tarragona els districtes notarians de Montblanc, Valls i el Vendrell.

El Districte notarial de Tarragona, per tant, passà d'una demarcació amb una sola població a ésser la més extensa de la província. L'aplicació d'aquesta nova estructura no resultà efectiva i, per això, es conduí a l'estadi anterior en la nova reorganització de 1978, en què les places es reduïren a Tarragona i Vila-seca i Salou. Les novetats de la situació actual rau en la segregació de Salou respecte a Vila-seca el 1994 i la incorporació de Constantí el 2000, de manera que el districte queda integrat per quatre poblacions amb un total de setze places. En definitiva, el districte notarial de Tarragona, que

continua essent el més petit quant a extensió, se circumscriu a l'actual comarca del Tarragonès.

Històricament, la mateixa característica de la ciutat de Tarragona, amb un govern compartit o de condomini entre l'arquebisbat i la Corona, marca lògicament la institució notarial, que sovint es veurà immersa en aquesta duplicitat, si bé amb un pes més important del poder eclesiàstic. Hi ha estudis força complets que ens atansen als inicis d'aquesta institució i a la seva evolució al llarg dels segles. Així, coneixem documentalment l'existència d'una escriptura organitzada a partir de 1184.

La formació de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Tarragona es dugué a terme amb molta celeritat, de tal manera que l'1 de setembre del mateix any 1869 el primer notari arxiver, Pau Antoni Miracle, podia ja redactar un primer inventari general dels seus fons. L'Arxiu recollia els protocols de les deu notaries fins aleshores existents entre Tarragona i Vila-seca, que, entre totes, guardaven la documentació de prop d'un centenar d'antics notaris des del segle XVI (els més antics, els protocols de Joan Mensa de 1527-1531) fins al segle XIX. A aquests registres, s'hi afegiren els protocols provinents de la Catedral (els més antics de Joan Comas de 1472), de l'Ajuntament i els aportats per Lluïsa Mallafré, membre d'una família de notaris.

L'arxiu quedà instal·lat en dotze armaris a la mateixa notaria de Pau Antoni Miracle. L'any 1890, Josep Lluç i Llorac, nomenat notari arxiver en substitució del difunt Joan Balcells i Aleu, traslladà al seu despatx l'Arxiu del Districte, i elaborà un nou inventari. L'any 1902, i en compliment de la petició del Col·legi de Notaris, el notari arxiver Simó Gramunt i Juer confeccionà un nou inventari, indicà que havia realitzat una inspecció a l'Arxiu Parroquial de Constantí, on s'aplegaven una quantitat rellevant de protocols

antics, i expressà el dubte sobre si eren de notaris públics o de rectors amb funcions notariales.

Sabem que, quan el 1936 es féu càrrec de l'arxiu Ricard Asensio, rebut de mans de Josep Loperena, era al pis principal de la Caixa d'Estalvis de la Rambla Nova, on tenia el despatx aquest darrer notari. A partir del 1937, s'imposà la idea de concentrar la documentació històrica, tant la de l'Arxiu Municipal com la de l'Arxiu Diocesà, en un arxiu històric de Tarragona, on en principi també es volia que hi fes cap la documentació notarial històrica. El notari arxiver, inicialment, no era partidari de traslladar la documentació. Però, davant l'amenaça de desallotjament de l'immoble i de llançament dels llibres que formaven l'arxiu pels balcons, el març de 1937 l'arxiu (822 volums) fou portat a la Casa dels Canonges, d'on, el 1938, passà als soterranis del Palau de l'Arquebisbe, juntament amb la resta de fons històrics de la ciutat de Tarragona. Més tard, ja al 1939, sembla que passaria, amb la documentació de l'Arxiu Municipal, a les dependències del Jutjat Municipal.

Passada la Guerra Civil, cap a la fi de 1940, l'Arxiu del Districte, conjuntament amb el fons municipal, fou allotjat de manera provisional a la casa Castellarnau, al carrer dels Cavallers, llogada alhora per la Diputació i l'Ajuntament i que esdevingué la primera seu de l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona. En informar sobre aquest nou emplaçament de l'arxiu, el notari arxiver especificà que estava en una sala independent i incomunicada de la resta de l'edifici, en què es trobaven instal·lats l'arxiu i la biblioteca provincials i municipals. L'espai, però, era insuficient i en un principi només es condicionaren, segons l'informe subscrit pel notari Pasqual Maig, els protocols no històrics, mentre que els històrics restaren empaquetats i apilats a terra.

El 1962 l'Arxiu Provincial, arxiu que incloïa entre els seus fons els protocols centenaris, passava del seu estatge provisional a la casa Castellarnau a la planta baixa de la Casa de Cultura, al carrer del Gasòmetre. Aquesta seu fou vigent fins que l'1 de maig de 1983 s'inaugurà el nou edifici, situat a la Rambla Vella. L'any següent, concretament el 25 d'octubre de 1984, el notari arxiver Fernando Sequeros constata l'entrega a l'Arxiu Provincial dels protocols datats entre 1867 i 1885, alhora que hi ingressava també 1.024 volums dels anys 1886 a 1958, que quedaven sota la seva custòdia. A partir d'aquest any, doncs, tant els fons centenaris com els no centenaris, aquests darrers de competència exclusiva del notari arxiver, es troben custodiats al mateix edifici.

Dins d'aquest districte, no es pot oblidar que, format l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona el 1921 per iniciativa del cardenal Francesc d'A. Vidal i Barraquer, de la mà de mossèn Sanç Capdevila s'hi ingressaren en els anys següents els fons de les parròquies de l'arquebisbat anteriors a l'any 1750, certament amb molt poques excepcions. Com ja és prou conegut, es tracta d'un fons documental extraordinari tant pel seu volum -amb documentació de 89 parròquies i el fons de manuals de l'escrivania de la catedral (1260-1584)- com per la seva antiguitat i continuïtat. Són remarcables, d'entre els fons més antics, els de les poblacions d'Alcover (des de 1228), de Siurana (des de 1229), de la Guàrdia dels Prats (des de 1238), de Blancafort (des de 1239) o de Sant Martí de les Piles (des de 1240).

També cal indicar que, a causa de les confiscacions dutes a terme en el decurs del segle XIX, arran dels processos desamortitzadors, un volum notable de documentació que incloïa fons notariais anà a raure a l'Arxiu de la Delegació d'Hisenda i, el 1917, el gruix més

important d'aquests fons fou traslladat a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, mentre que una altra part ingressà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Finalment, en el terreny anecdòtic, volem consignar un episodi il·lustratiu respecte a la salvaguarda i a la integritat dels fons notariaus. El 1953 el ministre d'Educació, mitjançant la Direcció General d'Arxius i Biblioteques, instà el notari arxiver de Tarragona perquè permetés el trasllat d'uns protocols a l'Arxiu Històric de Saragossa, a fi que un tinent coronel de l'exèrcit pogués fer els seus estudis d'investigació. La resposta, emparada pel Ministeri de Justícia, fou que "la investigación histórica sobre los protocolos debe efectuarse en el local en que se encuentran, única manera de asegurar la buena marcha y conservación de los mismos".

En l'actualitat, la documentació notarial del districte es troba repartida entre els centres següents:

- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT)*: Tarragona (1472-1903) i Vilaseca (1757-1892), 1.889 volums.
- *Arxiu General de Protocols del Districte de Tarragona [Arxiu Històric de Tarragona (AHT)]*: Tarragona (1904-1975), 1.633 volums.
- *Archivo Histórico Nacional de Madrid (AHN)*: Tarragona (1372-1826), 239 volums.
- *Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT)*: Tarragona (1260-1584), 97 volums.
- *Arxiu Històric Comarcal de Valls (ACV)*: Tarragona (1670-1741), 77 volums.
- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: Tarragona (1581-1794) [un protocol relligat amb un altre de Barcelona], 14 volums.
- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Tarragona (1614-1699), 10 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP):* Tarragona (1624-1632), 8 volums.

4.4.6 *Districte de Tortosa*

El districte notarial de Tortosa es constituí per la demarcació de 1866, integrat per un total de catorze notaries distribuïdes entre les poblacions de Tortosa -cap del districte i seu de l'arxiu-, Alcanar, Amposta, Benifallet, el Perelló, la Sénia, Ulldecona i Xerta. Aquesta distribució inicial, que estructuralment s'ha anat mantenint al llarg dels anys, ha sofert alguns canvis, com ara la supressió de la notaria del Perelló el 1874 i de la de Benifallet el 1945. Així mateix, la notaria de Roquetes es creà el 1907, però fou suprimida vuit anys més tard, el 1915. També la notaria de Xerta sofrí canvis, ja que s'amortitzà el 1907 i es tornà a crear el 1915, el mateix any en què s'establí la plaça de Santa Bàrbara.

Ara bé, la transformació més important prové de la dissolució del districte notarial de Gandesa i la seva integració al de Tortosa, el 1978. En aquest mateix any es crea la notaria de Sant Carles de la Ràpita i, en darrer terme, en la demarcació de 1983 es doten les places de l'Ametlla de Mar i Deltebre. D'aquesta manera, en l'actualitat, el districte notarial de Tortosa el componen les notaries de Tortosa, Alcanar, l'Ametlla de Mar, Amposta, Deltebre, Gandesa, Sant Carles de la Ràpita, Santa Bàrbara, la Sénia, Ulldecona i Xerta, amb un total de setze places l'any 2000. Bàsicament, el districte comprèn les actuals comarques del Baix Ebre, el Montsià i la Terra Alta.

Per a qualsevol anàlisi històrica d'aquest territori, cal tenir molt present el pes específic de la ciutat de Tortosa, que durant tota la baixa edat mitjana posseïa un ampli terme municipal, que compre-

nia l'actual comarca del Baix Ebre i part del Montsià. D'altra banda, la influència sobre la resta de territori era cabdal, pel fet de ser el cap de la vegueria i després del corregiment. Sintetitzant, podem dividir la dependència d'aquestes terres entre el poder reial, representat per la ciutat de Tortosa, i el poder baronial, exemplificat pels senyories dels ordes militars del Temple i de l'Hospital. La tradició notarial de Tortosa ve corroborada per la inclusió que mereix en la compilació jurídica dels Costums de Tortosa (segle XIII), amb una referència específica en la rúbrica "De notaris", el contingut de la qual sembla correspondre a una influència de la pràctica notarial italiana, i pel fet del mateix Col·legi de Notaris, les proves d'accés del qual es compten com una de les més antigues conegudes a Catalunya.

Per la documentació notarial conservada, tenim constància de la notaria de Tortosa des del segle XIV, d'Ulldecona i de la Sénia des del segle XVI, d'Alcanar des del segle XVII i d'Amposta i de Xerta des del segle XVIII.

La concentració de fons notariaus té lloc a partir de la creació de l'Arxiu General de Protocols del Districte i l'inventari més antic conservat fou elaborat el 1903 pel notari Francesc Antoni Borràs. Val a dir, però, que s'observen algunes imprecisions especialment en els volums més antics. Per exemple, quan descrigué els protocols de Jaume de Pont només consignà que "los forman varios tomos correspondientes a los siglos trece y catorce". El mateix notari subscriu en una nota del final de l'inventari que "existen además varios protocolos anteriores al siglo quince que, por estar escritos en latín y catalán y por su carácter de letra ininteligible, no es posible inventariar". En una ocasió, el notari denuncia que els protocols, en fer-se'n càrrec, se li van entregar "a granel" i sense les for-

malitats corresponents. La seu de l'Arxiu General del Districte era la notaria del notari arxiver.

Gràcies a l'expedient de la inspecció semestral que el jutge havia de fer a partir de 1902, podem conèixer l'estat de conservació i ubicació de l'arxiu, semestralment, des del 1902 fins al 1937. El 1905 l'arxiu fou traslladat a la notaria del nou notari arxiver Antoni de Monasterio, situada a un entresòl del carrer del Temple. Dos anys més tard tingué lloc la famosa riuada de 1907, que tants estralls causà, però que sembla que no afectà l'arxiu, segons consignà el mateix notari. No obstant això, la manca d'espai per l'augment de la remissió d'altres notaries forçà un nou trasllat, ara al carrer Berenguer. L'any 1932 l'arxiu fou portat a la notaria del notari arxiver Josep Maria Tuñí, al carrer Anselm Clavé. Tot i la pretensió i l'interès de l'Ajuntament d'obtenir el dipòsit de la secció històrica de l'arxiu de protocols, aquests no foren separats de l'Arxiu General de Protocols del Districte.

En els anys vint, hi hagué un intent des de l'alcaldia, preconitzat per l'estudiós Francesc Carreras i Candi, d'ingressar al Museu-Arxiu municipal els protocols des del segle XIII -així ho diu la missiva, per bé que no es comptava amb cap protocol d'aquella centúria- fins al segle XVIII. Aquesta pretensió es mantingué en els anys següents. El gener de 1936, el patronat del Museu-Arxiu adreçà una sol·licitud al notari arxiver amb el mateix propòsit. En aquesta ocasió el notari arxiver donava suport a la iniciativa, si bé la contestació col·legial incidia en el fet que "no podemos desentendernos de la guarda y custodia de los documentos notariales ni es conveniente sentar el precedente de que otros organismos nos sustituyan en estos cuidados".

Durant la Guerra Civil espanyola, el periple de la documentació seguí les mateixes etapes que d'altres fons notariais del país. El 7 d'a-

bril de 1938 arribà a Poblet un camió amb protocols de Tortosa qualificats de “moderns”. Després, aquests fons passaren a Pedralbes. Acabada la guerra, concretament el 3 d'octubre de 1939, un representant del notari arxiver Josep Maria Tuñí pogué recuperar de Pedralbes part de l'arxiu, la més moderna (de 1840 en endavant), però en canvi no se l'autoritza a traslladar la secció històrica, perquè era previst portar-la a Tarragona, a l'Arxiu Històric Provincial, on ingressà en els primers anys cinquanta. D'altra banda, podria ser que en l'enrenou de la salvaguarda i retenció de la documentació durant la guerra, arrelés una de les causes per què avui a l'Arxiu Capítular de Tortosa es trobin manuals notariaus que complementen perfectament l'activitat notarial recollida als altres arxius.

D'aquesta manera, l'Arxiu General de Protocols del Districte, un cop retornat a Tortosa, fou portat de manera provisional al museu municipal de la ciutat. Aquesta primera seu de l'Arxiu recuperat no es considerà la més adequada i el mateix notari arxiver, l'any 1945, sol·licità a l'Ajuntament un nou emplaçament. Simultàniament, començaren a produir-se les primeres reclamacions per al retorn de la resta dels fons, tant del mateix notari arxiver com del director del Museu-Arxiu, Enric Bayerri. Al principi dels anys cinquanta, el consistori cedí una dependència del recentment construït edifici de l'Ajuntament, on es mantingué fins al 1998.

En un primer moment, aquest espai feia les funcions requerides i així es consignava en els successius informes del notari arxiver corresponent. Amb els anys, però, es féu insuficient i la manca de manteniment propicià que el 1998 la fuita d'unes canonades d'aigua afectés una part del fons. Aquesta circumstància afavorí que es traslladés tot l'Arxiu General de Protocols del Districte a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, a la nova seu del col·legi

de Sant Jaume i Sant Maties, i la secció no històrica en un dipòsit a la planta baixa del mateix edifici, independent i privatiu del notari arxiver.

D'altra banda, recordem que ja l'any 1962 no s'havia fet entrega dels protocols de més de cent anys a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona com es demanava, de manera que es pogué mantenir la unitat del fons. I que la reivindicació de la secció històrica dipositada a Tarragona continuà també durant aquells anys, tant per part del notari arxiver com del nou director del Museu-Arxiu, Jesús Massip. Aquesta consciència de la necessitat del retorn de la documentació es mantindrà durant les tres dècades següents, amb un clar posicionament per part el Col·legi d'Advocats, del Ple de l'Ajuntament i del sector cultural de la ciutat, mitjançant escrits interns i articles a la premsa.

Finalment, d'acord amb la Resolució de 17 de setembre de 2003 de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat, el fons històric corresponent a la ciutat de Tortosa es traslladà el desembre d'aquest any de l'Arxiu Històric de Tarragona a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, i restà a Tarragona una petita part del segle XIX i la documentació de la resta de poblacions del districte.

D'aquesta manera, la documentació notarial del districte es troba avui repartida entre els centres següents:

- *Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (ACTE)*: Alcanar (1635-1718/1832-1903), Amposta (1840-1903), Benifallet (1872-1903), la Galera (1862-1877), el Perelló (1862-1881), Roquetes (1860-1903), la Sénia (1833-1903), Tivenys (1841-1862), Tortosa (1348-1903), Ulldecona (1832-1903) i Xerta (1863-1903), 2.943 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Tortosa [Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (ACTE)]:* Alcanar (1904-1978), Amposta (1904-1978), Benifallet (1904-1944), Roquetes (1904-1915), Santa Bàrbara (1915-1978), la Sénia (1904-1978), Tortosa (1903-1978), Ulldecona (1903-1978) i Xerta (1903-1978), 2.042 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Capítular de Tortosa (ACTO):* Tortosa (1421-1798), 665 volums.

- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT):* Alcanar (1619-1831), Amposta (1744-1832), Ginestar (1530-1778), la Sénia (1554-1830), Tortosa (1429/1905), Ulldecona (1518-1839) i Xerta (1738-1753), 371 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB):* Tortosa (1732-1745), 1 volum.

- *Biblioteca de Montserrat (BM):* Ginestar (1581), 1 volum.

4.4.7 Districte de Valls

El districte notarial de Valls fou creat per la demarcació de 1866, integrat per un total de set notaries distribuïdes entre les poblacions de Valls -cap del districte i seu de l'arxiu-, Alcover, el Pla de Santa Maria (aleshores denominat Pla de Cabra) i el Pont d'Armentera. Molt aviat, el 1874, fou suprimida la notaria del Pont d'Armentera i, el 1889, les notaries d'Alcover i el Pla de Santa Maria, alhora que es creava la de Vila-rodona. Aquesta inestabilitat de les diferents notaries, a excepció de la de Valls, continuà. Així, la notaria d'Alcover, que havia estat suprimida el 1889, es tornà a crear el 1903 i a suprimir el 1915. El Pla de Santa Maria presenta una evolució semblant, si bé amb dates diferents, ja que es tornà a crear el 1915 i a suprimir el 1929.

Això, juntament amb el fet que la notaria de Vila-rodona s'havia ja anul·lat el 1903, féu que, a partir de 1929, el districte notarial de Valls només comptés amb les notaries del cap de districte. Aquesta situació es mantingué durant uns cinquanta anys, fins que el 1978 s'hi incorporaren les notaries del dissolt districte de Montblanc: l'Espluga de Francolí, Montblanc i Santa Coloma de Queralt. En l'actualitat, el districte de Valls s'emmarca a grans trets en les comarques de l'Alt Camp i la Conca de Barberà.

Respecte a l'antigor de les escripturacions de Valls, cal assenyalar que ja hi ha documentat a partir de 1221 un notari eclesiàstic que actuava com a fedatari públic per manament del senyor de Tarragona. Hi ha una certa ambigüïtat quant a saber si els notaris que actuaven a Valls en aquella època, tots ells dependents de l'arquebisbe de Tarragona, ho feien com a representants d'acord amb la seva funció de poder senyorial o eclesiàstic. El que sí que s'evidencia és la llarga tradició de la institució notarial de Valls, de la qual es conserven protocols des del 1277.

Poc després de constituir-se l'Arxiu General del Districte, en els primers dies del mes d'octubre de 1869, tingueren lloc a Valls insurreccions republicanes, en què foren saquejades i cremades diverses notaries. Josep Dasca, notari arxiver i delegat del Col·legi de Notaris, envià un informe dels fets on detallava els protocols "sustraídos e incendiados": de la notaria de Ramon Grau, des del 1845 fins al 1869; de la notaria de Josep Gay, des del 1833 fins al 1862; de la notaria de Miquel Garriga, els protocols d'actes del 1863 al 1868; de la notaria de Francesc Clanxet, del 1842 al 1849 i de la notaria del mateix Josep Dasca diversos protocols entre el 1851 i el 1859. Afortunadament, l'Arxiu General del Districte, on estaven aplegats des de feia poc els protocols històrics, no fou afectat. El fet

és que l'esposa del notari arxiver, Amèlia Badia, ho evità, actitud que meresqué la lloança i el reconeixement per part del Col·legi de Notaris de Barcelona.

El primer inventari conegut de l'Arxiu General de Protocols del Districte de Valls és el que elaborà el notari Francesc Dasca el 1902, signat amb data d'1 de febrer de 1903. Aquest instrument descriptiu incloïa les sis poblacions que hem esmentat al principi a més de la Selva del Camp, que quedà incorporada a l'arxiu malgrat pertànyer al districte de Reus, perquè ingressà integrada amb els registres dels notaris Maymó de Valls. La població amb més volum de protocols era Valls, amb un total de cinquanta-un notaris i una cronologia que anava des del 1570 fins al 1871.

L'any 1921, consta que l'Arxiu General del Districte era al domicili del mateix notari arxiver, guardat en un armari de la seva propietat. Fou davant la pretensió de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona d'incorporar els fons notariais de més de cent anys a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que l'Ajuntament de Valls decidí facilitar un local a la planta baixa de la casa de la vila, on antigament hi havia l'oficina de Correus i Telègrafs. El 1927, el notari arxiver Josep Selva féu un inventari complementari, que recollia les addicions des del 1903.

No és fins al 1928 que l'Ajuntament comunicava al notari arxiver l'habilitació d'un espai municipal. Aquest espai era ben reduït, si tenim en compte l'acta de traspàs de l'arxiu de notari a notari de 1931, on es feia notar que només part dels protocols eren al local municipal, "que siendo muy exiguo, está totalmente ocupado por documentos y libros inclasificados, de fechas remotas", mentre que la majoria estaven dipositats en el despatx particular del notari arxiver interí Joan Cama.

Les notícies que tenim sobre el destí de la documentació durant la Guerra Civil Espanyola són confuses. Segons Agustí Duran i Sanpere, el juliol de 1938 la documentació anterior al 1800 (198 paquets) fou retirada pel Servei de Patrimoni Artístic, Històric i Científic de la Generalitat i portada a Pedralbes. Tanmateix, no tenim constància d'aquest fet ni del retorn dels protocols en època posterior, la qual cosa pot fer pensar que la documentació s'empaquetà, però no arribà a sortir de Valls.

Acabada la guerra, en un informe del notari arxiver Rafael Losada de 1945, es relaciona que el fons històric havia estat retirat i que no se'n sabia res de la seva ubicació. A més, indica que els protocols moderns del districte eren al seu domicili i que l'Ajuntament li havia comunicat que, un cop acabades les obres de la casa consistorial, els hi podria traslladar. Això no es produí fins al 1950, any en què la corporació municipal cedí una habitació "independent" a la planta baixa del seu edifici.

L'any 1962 hi hagué un intent de concentrar els protocols històrics a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona, però des de Valls es refusà la petició. En canvi, el 1975 són els mateixos notaris de Valls els que sol·licitaren la transferència dels protocols a Tarragona, atesa la insuficiència del local. Aquesta situació esperonà novament la solució local que passà per la construcció, el 1979, de l'Arxiu Històric Municipal, el qual, a partir de 1982, esdevingué l'Arxiu Històric Comarcal de Valls. D'altra banda, en l'actualitat els protocols no centenaris es troben repartits entre el mateix Arxiu Històric Comarcal i el despatx del notari arxiver.

D'aquesta manera, la documentació notarial del districte es troba avui repartida entre els centres següents:

- *Arxiu Històric Comarcal de Valls* (ACV): Alcover (1739-1883), el Pla de Santa Maria (1871-1890), el Pont d'Armentera (1861-1863), Valls (1277-1960) i Vila-rodona (1608-1899), 2.564 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu General de Protocols del Districte de Valls*: Valls (1961-1979), 221 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal del Vendrell* (ACVE): el Pont d'Armentera (1808-1832), 26 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric de Tarragona* (AHT): Alcover (1617-1791), 12 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó* (ACA): Valls (1801), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona* (AHPB): Valls (1841), 1 volum.

4.4.8 Districte del Vendrell

El districte notarial del Vendrell fou creat per la demarcació de 1866, integrat per un total de cinc notaries distribuïdes entre les poblacions del Vendrell -cap del districte i seu de l'arxiu-, Aiguamúrcia, Torredembarra i la Bisbal del Penedès. El districte del Vendrell s'ha mantingut des de la seva creació, exceptuant el parèntesi que significà la demarcació de 1967, quan passà a dependre del de Tarragona, per bé que aquesta reorganització no tingué gaires efectes, perquè finí amb la següent demarcació de 1978, la qual retornà al plantejament anterior.

Tot i la continuïtat del districte del Vendrell, només dues poblacions, el Vendrell i Torredembarra, han mantingut notaria des de l'origen. Les notaries d'Aiguamúrcia i la Bisbal del Penedès s'amortitzaren el 1874, el mateix any en què se'n creà una a la població de Masllorenç, que fou suprimida trenta anys més tard, el 1903. A par-

tir de 1978 s'incorpora Calafell, l'Arboç ho fa el 1983, Roda de Berà s'inclou el 1994 i, finalment, l'any 2000 s'afegeix Cunit. D'aquesta manera, el districte notarial del Vendrell el componen en l'actualitat les notaries del Vendrell, l'Arboç, Calafell, Roda de Berà i Torredembarra, amb un total de deu places.

Com acostuma a succeir en d'altres casos, el districte notarial del Vendrell no s'ajusta de manera estricta a l'actual comarca del Baix Penedès, sinó que abraça, a més, poblacions de la comarca de l'Alt Camp i del Tarragonès.

Amb un repàs per l'evolució històrica d'aquestes terres, comprovem que es componien d'un mosaic de senyorijs laics, eclesiàstics i reials, en què cadascun d'ells posseïa els seus notaris, si bé en l'àmbit rural acostumaven a ésser els mateixos rectors els que exercien aquesta funció. Les referències documentals que ens parlen de notaris i escrivanes en aquestes poblacions des del segle XII al XVI són escasses i es refereixen bàsicament al sector eclesiàstic. A partir del segle XVII, les referències són més abundoses i es concreten majoritàriament en la notaria del Vendrell. És, però, en el segle XVIII que la producció s'incrementa i, a partir d'aquest moment, disposem de més protocols, i són les notaries més actives les del Vendrell i Torredembarra. Com que Vilafranca del Penedès fou cap de vegueria i corregiment, es donà el cas d'alguns notaris que en el transcurs de la seva activitat s'hi traslladaren, bo i restant en aquesta població els seus manuals.

A partir del 1869 els protocols començaren a ingressar a l'Arxiu General de Protocols del Districte del Vendrell. L'inventari més antic que coneixem és l'elaborat pel notari arxiver Josep Calbo el 1902. Hi descriu els protocols de les diferents notaries, des del segle XVIII fins al segle XIX, de les poblacions del Vendrell (a partir de

1722), Torredembarra (a partir de 1756), el Pont d'Armentera (tot i pertànyer al districte de Valls, a partir de 1808), l'Arboç (a partir de 1808), la Bisbal del Penedès (a partir de 1869) i Aiguamúrcia (a partir de 1861).

Malgrat no tenir notícies concretes sobre la ubicació de l'Arxiu del Districte des de la seva creació, tot sembla indicar que fins a la Guerra Civil espanyola estigué a les notaries dels notaris arxivers. Sabem pel qüestionari contestat pel notari Victori Santamaria el 1921, sobre aquella pretensió de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona de concentrar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó la documentació notarial històrica, que l'arxiu estava situat en el domicili particular del notari, al carrer de Sant Magí.

El setembre de 1938, els protocols anteriors al segle XIX foren retirats d'allí pel delegat de la Secció d'Arxius del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat i foren portats a Pedralbes. Es recolliren un total de 84 protocols del 1722 al 1800. Aquest conjunt és el que féu cap, anys més tard, a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona. La resta de protocols, els posteriors a l'any 1800, restaren a la notaria del notari arxiver a la mateixa població del Vendrell. Segons un informe del notari arxiver Rafael Borràs de 1948, durant un cert temps, mentre durava la guerra, el local que feia d'arxiu fou ocupat per guàrdies d'assalt i per refugiats.

La falta de control i la possible sostracció d'alguns testaments tancats per part dels mateixos interessats, eren algunes de les raons -segons adduïa el mateix Rafael Borràs- d'algunes faltes en relació amb l'inventari de 1902. Segurament de resultes d'aquesta revisió, es prengué consciència de la importància del dipòsit documental i l'Ajuntament, el 1949, cedí un immoble municipal, un primer pis

del número 14 del llavors carrer Calvo Sotelo, en el mateix edifici que el Museu Municipal, lloc on continuava l'any 1979.

De fet, els protocols històrics del fons notarial no traslladats durant la guerra es mantingueren al Vendrell, malgrat l'intent de l'any 1962 d'unificar-los amb els que es conservaven a l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona per part de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas, que reclamava els protocols des del 1800 fins al 1862.

El 1989 el notari arxiver informà que l'Arxiu de protocols era situat a la mateixa Casa-Museu del Pardo, al carrer ara anomenat Major, en una habitació exclusivament destinada a aquesta finalitat; i especificà que el local no era del tot idoni, però que es tractava d'un local provisional mentre esperava la construcció de l'Arxiu Històric Comarcal del Vendrell. Finalment, l'abril de 1995 s'inaugurà l'Arxiu Històric Comarcal i s'hi ingressà tot l'arxiu.

D'aquesta manera, la documentació notarial del districte es troba avui repartida entre els centres següents:

- *Arxiu General de Protocols del Districte del Vendrell [Arxiu Històric Comarcal del Vendrell (ACVE)]*: Torredembarra (1904-1978) i el Vendrell (1904-1978), 629 unitats d'instal·lació.

- *Arxiu Històric Comarcal del Vendrell (ACVE)*: Aiguamúrcia (1871-1875), la Bisbal del Penedès (1869-1872), Masllorenç (1875-1892), Torredembarra (1797-1903) i el Vendrell (1801-1903), 391 volums.

- *Arxiu Històric de Tarragona (AHT)*: Altafulla (1798-1800), l'Arboç (1320-1833), Torredembarra (1752-1800) i el Vendrell (1722-1800), 92 volums.

- *Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (ACVP)*: l'Arboç (1511-1545) i el Vendrell (1563-1830), 11 volums.

- *Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)*: el Vendrell (1596-1602) i Virgili (1632) [un protocol relligat amb un altre de Barcelona], 3 volums.

- *Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)*: Torredembarra (1634), 1 volum.

- *Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)*: Torredembarra (1791), 1 volum.

- *Arxiu Històric de Sabadell (AHS)*: Torredembarra (1501), 1 unitat d'instal·lació.

5. PROPOSTES I LÍNIES DE SISTEMATITZACIÓ DELS FONS

De la lectura del capítol anterior, adreçat a fornir-nos de la informació necessària per al coneixement dels extraordinaris fons notariais amb què comptem, en podem deduir un conjunt de pautes que reflecteixen la realitat notarial del país, la seva configuració i la seva evolució i vicissituds històriques. A partir d'aquests paràmetres previs o punts de reflexió que anotem en primer terme i de la normativa i la realitat fins aquí exposades, assajarem d'oferir en segon lloc, de manera raonada i consensuada, un seguit de pautes que haurien de tenir en compte les diferents administracions i institucions implicades per tal de poder sistematitzar, racionalitzar i, al capdavant, redefinir el mapa arxivístic notarial català i la distribució dels seus fons de protocols. I això, evidentment, com ja hem apuntat a la introducció, tenint present la normativa vigent, sense oblidar la rica tradició històrica i, especialment, amb encertat criteri arxivístic.

Així, com a paràmetres previs assenyalem, en primer terme, que ja poc després de la Llei orgànica del notariat, concretament mitjançant la primera demarcació de 1866 i el Decret llei de 1869 de formació dels arxius de districte, s'establí i es determinà el mapa arxivístic notarial català, emmarcat dins del conjunt de l'Estat espanyol, i es prengué com a fonament els districtes notariais, aleshores del tot vinculats als partits judicials. I cal dir, des de bon començament, que aquest mapa, resultat del projecte de sistematització vuitcentista, destinat a arranjar els desgavells de la ben complexa situació anterior i integrat aleshores per un total de trenta-quatre

districtes, analitzats els elements favorables i contraris, era del tot encertat i no ha estat superat per cap altra proposta plantejada en els decennis següents.

Amb aquesta estructura, incardinada al territori i coherent amb la realitat del país, es dugueren a terme amb força èxit i es materialitzaren els primers projectes d'organització i descripció dels fons, plasmats especialment en els inventaris de 1902, que ens permeten veure la procedència dels protocols i, alhora, tenir coneixement del que s'ha perdut en temps posteriors. No és sobrer remarcar i incidir ara en aquest fet, és a dir, que el 1902 tots els arxius de districte compten amb un inventari complet dels seus fons, de manera que es pot afirmar que, al començament del segle XX, la majoria dels fons notariais catalans, llevat d'alguns en mans d'institucions eclesiàstiques, d'arxius patrimonials o encara de particulars, havien estat objecte d'un primer tractament i es trobaven sota control.

A més, el cert és que aquesta primera estructura pervisqué, tot i que amb petites modificacions, durant un període prou prolongat de temps, fet que permeté la consolidació d'aquests arxius de districte, amb la regularització dels ingressos de documentació i la permanència del seu contingut. I això malgrat les ingents dificultats amb què es toparen els notaris arxivers de districte, que amb uns mitjans molt precaris realitzaren una tasca certament meritòria, dificultats de molt diversa índole que ja han estat exposades i entre les quals volem remarcar ara les relacionades amb la consecució de locals per a la correcta instal·lació dels fons notariais, qüestió encara avui no del tot resolta.

La primera distorsió que es produirà en aquesta estructura d'arxius de districte vindrà menada, com ja s'ha apuntat en capítols

anterior, per la mateixa institució productora mitjançant la creació de nous districtes i, per tant, amb la formació de nous arxius, que vindran a trencar en part la unitat dels fons, per bé que generalment només dels no centenaris. Per exemple, el 1889 del districte de Terrassa neix el de Sabadell, i el 1915 del districte de Lleida neix el de les Borges Blanques. Així mateix, cal considerar en aquesta mateixa línia els canvis de poblacions d'un districte a un altre, com ara el cas de l'Hospitalet de Llobregat.

En segon lloc, un nou element distorsionador d'aquesta primera i vàlida estructura arxivística notarial serà el Decret interministerial de novembre de 1931, que creava els arxius històrics provincials a les capitals de província. Una norma que, amb un evident caire centralista, tenia de positiu el fet d'esdevenir un primer intent de constituir un sistema arxivístic estatal i de donar sortida al desgavell existent a la majoria de fons notariais i judicials de l'Estat espanyol. Però, tanmateix, una norma que, en el cas català, no responia a la realitat del país, que xocà de ple amb l'estructura ja existent i prou reeixida d'arxius de districte i que fou objecte d'una forta oposició, fets que menaren el seu incompliment per part de la institució notarial i d'altres instàncies. I, per bé que en un moment inicial aquesta figura dels arxius històrics provincials no serà recollida en la nostra realitat arxivística, sí que es tindrà en compte en uns moments certament difícils, com ho seran els derivats de la conflagració bèl·lica de 1936, i les conseqüències d'aquests fets es prolongaran fins als temps actuals.

Perquè és evident, d'una banda, que la Guerra Civil espanyola de 1936 tingué, com és lògic suposar, conseqüències nefastes i directes sobre el patrimoni notarial del país, amb la destrucció,

pèrdua o mutilació de fons, com ara en els casos coneguts de Granollers, les Borges Blanques, Falset, Gadesa o altres ja esmentats. Però convé remarcar que, a part d'aquests episodis nefastos, hi hagué una veritable política de salvaguarda del patrimoni documental, amb la recollida, reunió i conservació de la documentació, en els termes que la realitat permetia, en arxius refugi o en diferents dipòsits. I que una de les distorsions més greus que es produïren en el nostre patrimoni documental notarial fou en el moment del retorn d'aquesta ingent massa documental, un retorn que, en massa ocasions i per raó de motius i interessos ben diversos, no es féu al lloc d'origen o, en tot cas, només d'una manera parcial. Els arxius històrics provincials, erigits *de facto* precisament en aquests primers i difícils anys de la postguerra, i l'Arxiu de la Corona d'Aragó contribuïren a aquesta distorsió i al trencament dels fons que constituïen els arxius dels districtes i que, a partir d'aquest moment, quedaren repartits en diferents centres. Potser el cas més paradigmàtic d'aquesta distorsió el constituïria, com hem vist més amunt, el districte de la Seu d'Urgell, que ens hauria de portar a reflexió.

Més recentment, la formació i l'articulació de la xarxa dels arxius històrics comarcals, a partir dels anys vuitanta de la traspasada vintena centúria, si bé en un inici podia fer pensar que plantejava una nova distorsió, en no coincidir amb els primers o els més recents arxius de districte, el cert és que, amb caràcter general, tal distorsió no ha tingut lloc ni hi ha raó perquè es produeixi en el futur, amb un correcte plantejament del sistema i una puntual resolució de cada cas concret. Podríem apuntar com a exemples d'aquest fenomen els arxius comarcals de Cervera i Tàrraga o els de l'àrea metropolitana de Barcelona, amb l'estruc-

turació dels fons d'acord amb la divisió de la institució productora per districtes notariais.

De fet, no està de més remarcar que tant la planta judicial, amb la seva divisió per partits judicials -als quals els districtes notariais han estat tradicionalment vinculats-, com l'organització comarcal s'adiuen molt més amb la realitat històrica i territorial del nostre país que no pas les altres fórmules. I, d'una manera o altra, ambdues demarcacions comparteixen el fet d'haver estat alternatives correctores de la divisió provincial.

Fetes aquestes consideracions prèvies, que ens ajuden a comprendre l'evolució i la situació actual dels fons de protocols catalans, exposarem a continuació i a manera de decàleg un seguit de propostes que considerem bàsiques per a la resolució de les distorsions actuals en el mapa arxivístic notarial del país i per a la seva regularització i sistematització, i que entenem que haurien de ser tingudes en compte per les diferents administracions i institucions implicades. I això, ben conscients de la complexitat de la qüestió, prioritzant en tot moment els criteris de caire tècnic i arxivístic i d'acord amb la normativa, la realitat històrica i el nostre sistema d'arxius. A més, cal tenir sempre present que aquestes propostes mai no podran ser rígides, sinó dotades de flexibilitat i basades en l'estudi concret i individualitzat de cada cas.

D'aquesta manera, les propostes les formulem a partir dels enunciats i premisses següents, que s'argumenten de manera precisa, bo i anotant en cursiva els paràgrafs del text que presentem com a proposta o principi a seguir per les administracions i institucions que tenen competència sobre els arxius de protocols.

5.1 El districte notarial com a base d'organització dels arxius de protocols

Com ja hem explicat en els capítols introductoris, diverses havien estat les propostes plantejades, en el decurs del segle XIX, sobre quina havia d'ésser la unitat o cèl·lula bàsica d'organització dels arxius de protocols. I la Llei marc de 1862 i el Reglament del mateix any defensaren els arxius generals d'audiència, d'acord amb la mateixa organització de la institució en el moment del naixement dels col·legis territorials. Però ben aviat, el Decret llei de gener de 1869 féu un plantejament molt més realista i presentà els arxius de districte notarial, amb una total correspondència amb els partits judicials. I aquest plantejament era el que estava destinat a perdurar i el que es demostraria més encertat.

I, com també hem dit a l'inici del capítol quart, en presentar l'estat actual dels fons notarians catalans hem escollit com a criteri bàsic el mateix districte notarial, d'acord amb la darrera demarcació de 1994. Tanmateix, la realitat dels fons i de la institució ens obligà a afegir sis districtes més (les Borges Blanques, Solsona, Sort, Falset, Gandesa i Montblanc), que havien estat suprimits en diferents moments, però que conservaren el seu arxiu de districte i el seu notari arxiver. Aquesta estructura resultant i per la qual hem apostat en el capítol anterior ens connecta, de fet, amb l'estructura que es consolidà mitjançant les primeres demarcacions de final del segle XIX.

Però, com es dedueix del capítol anterior, totes les divisions administratives del nostre territori han sofert i sofreixen canvis continuats, talment com la demarcació notarial. I l'experiència ens ha demostrat que en els casos de creació o supressió de districtes, acompanyats de la corresponent creació o supressió d'arxiu gene-

ral, el resultat no ha estat precisament positiu, perquè ha menat una remoció inconvenient de fons o, fins i tot, la seva partició. A més, cal recordar que la mateixa institució productora, davant d'una situació similar, no ha actuat sempre de manera igual, fet que ha accentuat i facilitat l'estat actual de desgavell, que es pot agreujar en un futur immediat d'una manera especial a l'àrea metropolitana de Barcelona.

D'altra banda, convé tenir també molt present la diferència entre els fons històrics i la documentació no centenària. Mentre que aquesta darrera és de competència exclusiva de la institució productora, a través del notari arxiver i de les juntes directives dels col·legis, i es troba ubicada en els anomenats arxius generals de protocols de districte -que actuen d'arxiu intermedi-, els primers estan en relació més directa amb els centres del sistema arxivístic del país, a través de la xarxa d'arxius històrics comarcals i municipals. Ara bé, no podem oblidar la vinculació que s'estableix entre uns i altres centres, en el moment que la documentació esdevé centenària i es traspassa dels arxius generals de districte als centres històrics corresponents.

Atesa aquesta realitat, considerem que el mapa arxivístic notarial català s'ha de fonamentar en l'estructura d'arxius de districte que es crearen i consolidaren al final del segle XIX, concretament entre el 1869 i el 1902. I que un canvi en la demarcació notarial, sigui per creació o per supressió d'un nou districte o bé per moviment de poblacions d'un districte a l'altre, no ha de comportar en cap cas la remoció de la documentació d'un lloc a l'altre.

Dins l'opció que hem fet del districte notarial, la realitat notarial catalana ens presenta una dualitat de situacions diferents, segons ens trobem davant de la supressió d'un districte ja existent o bé de la creació d'un de nou. D'aquesta manera, en primer terme cal con-

siderar els casos en què se suprimeix un districte notarial i que al nostre país s'han donat només a les províncies de Lleida i Tarragona.

Dins d'aquest primer grup de districtes desapareguts, hi ha, d'una banda, els districtes que, malgrat que hagin estat suprimits, han continuat exercint les funcions pròpies com si aquesta supressió no s'hagués produït. Un exemple molt representatiu és el cas de Sort on, quan se suprímí el districte, el seu notari continuà ocupant el càrrec de notari arxiver i efectuant la tasca pròpia de recollida de la documentació de les notaries de la seva demarcació, de manera que en cap moment cap protocol no fou traslladat a l'arxiu de Tremp. Això motivà que, quan es creà l'Arxiu Històric Comarcal de Sort, tota la documentació notarial generada en aquest districte hi ingressés, sense cap mena de disgregació. I el mateix succeí en els districtes de Balaguer -suprimit i posteriorment restablert-, Montblanc, Falset i Gandesa, tot i que cal fer notar que en aquests dos darrers es produí una important destrucció documental i que, a diferència de Sort, Falset acaba d'inaugurar l'arxiu comarcal i a Gandesa encara no s'ha creat.

D'altra banda, tenim els districtes que, un cop suprimits, els registres produïts posteriorment s'han disgregat seguint les noves demarcacions i produint-se, per tant, una partició de fons. Dins d'aquest grup, el cas més representatiu és el del districte de Solsona, primer suprimit i traspassat íntegrament al de la Seu d'Urgell i, després, repartit entre aquest i Balaguer. En conservar el notari de Solsona el seu càrrec de notari arxiver, s'hagués hagut de mantenir la unitat de l'arxiu de districte per als protocols posteriors a la supressió, com en el cas de Sort. Tanmateix, mentre els protocols de Solsona han continuat ingressant a l'arxiu d'aquesta població, els

de Ponts, l'altra població del districte amb notaria, estan repartits entre Solsona -els més antics- i Balaguer -els més recents-, amb l'agreujant que, en el cas molt possible de restablir-se en un futur immediat el districte de Solsona, els nous protocols tornarien a ingressar en aquesta ciutat.

Comparant els dos exemples suara explicats de supressió d'un districte notarial, és evident que el principi general que proposem seguir és l'exposat en el primer dels dos casos, és a dir, la no disgregació dels fons del districte suprimit i de conservació unitària en el seu arxiu, mentre que s'ha d'impedir la repetició del que podríem anomenar com el cas Solsona.

En segon terme, cal considerar la creació d'un nou districte notarial i les conseqüències que se'n deriven. Aleshores, el nou notari arxiver ha de vetllar per la recollida de protocols i per la constitució del seu arxiu general de districte. Tanmateix, la plasmació d'aquest principi positiu pot menar també la consolidació de desgavells, amb la disgregació de fons, no ja d'una població, sinó també d'un mateix notari. Això passà, per exemple, quan es creà el districte de les Borges Blanques, al començament del segle XX: el notari arxiver reclamà i aconseguí la documentació no centenària que es trobava a l'arxiu del districte de Lleida, però només la de la capital del districte i no la d'altres poblacions, amb la consegüent partició de fons documentals de localitats i de notaris.

En aquests casos de creació de nous districtes notariais proposem com a principi general a seguir la formació preceptiva de nous arxius generals de protocols de districte, evidentment a càrrec del notari arxiver i sense caire retroactiu. Però, esdevinguts centenaris aquests protocols, defensem que s'han d'ingressar a l'arxiu històric corresponent que conserva els fons o les sèries anteriors, per tal d'evitar així qualsevol tipus de partició de fons de localitats o de notaris.

Aquesta proposta podria ser matisada pel que fa a l'àrea metropolitana de Barcelona, concretament al territori dels antics districtes de Barcelona i Sant Feliu de Llobregat, per les seves especials característiques territorials. En aquest cas, la solució a adoptar, a més de tenir en compte el factor demogràfic i la ingent producció documental que se'n deriva, hauria de considerar també l'existència o la mancança de fons notariais històrics i els continuats canvis en les demarcacions notariais, amb la creació de nous districtes, l'augment de localitats amb notaria demarcada i el moviment o traspass de poblacions d'un districte a l'altre.

De fet, els canvis de demarcacions que s'hi han produït a partir de la dècada dels anys seixanta del propassat segle XX han estat continuats i ben complexos. Per exemple, la ciutat de l'Hospitalet de Llobregat ha format part dels districtes de Barcelona i de Sant Feliu de Llobregat abans de constituir districte propi, amb poblacions que posteriorment se n'han separat i han creat alhora el seu propi districte, com ara Sant Boi de Llobregat. I és evident que aquests canvis no minvaran, sinó que, ben al contrari, atès l'elevat augment demogràfic de la zona aniran a més en els propers anys amb la creació de nous districtes i la demarcació de noves notaries, tal com ens demostra la darrera planta judicial, amb els nous partits judicials de Cornellà de Llobregat, Esplugues de Llobregat, Gavà i el Prat de Llobregat.

En aquesta zona, els protocols històrics es troben actualment distribuïts, principalment, entre l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona i l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat, a més dels importants fons que, després de la Guerra Civil espanyola, restaren dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. D'altra banda, els protocols no centenaris estan avui repartits entre els

dos primers arxius històrics que acabem d'esmentar i els arxius de districte corresponents, tant els antics com els que s'han anat creant. A mesura que aquests darrers fons esdevinguin històrics s'hauran de transferir a un arxiu històric, i aquí és on rau la qüestió a resoldre.

L'experiència acumulada de la problemàtica derivada de la divisió o la disgregació d'un districte notarial i el consegüent naixement d'altres, amb el seu arxiu de protocols, ens ha demostrat que aquests canvis estructurals no només provoquen la dispersió dels fons d'una mateixa població entre diversos centres arxivístics de localitats diferents, sinó també el trencament de sèries d'un mateix notari.

Seguint la primera proposta d'aquest punt, en el sentit que un canvi en la demarcació notarial no ha de comportar en cap cas la remoció de la documentació històrica d'un lloc a l'altre, els protocols corresponents als actuals districtes de l'Hospitalet de Llobregat, Sant Boi de Llobregat i Sant Feliu de Llobregat encara no transferits en un centre històric, en esdevenir centenaris s'haurien de traspassar a l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat. Igualment, els protocols dels districtes de Badalona i Santa Coloma de Gramenet s'haurien d'ingressar a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. D'aquesta manera, la producció d'una mateixa població restaria junta en un mateix arxiu i els canvis que es poguessin produir no afectarien en res la seva unitat arxivística.

5.2 Els fons notarials dipositats als arxius històrics provincials

Tal com hem anat explicant, a casa nostra la consolidació dels arxius de districte sota la tutela notarial havia estat realment efecti-

va des del 1869, reblada des dels primers decennis del segle XX per la inserció d'aquests arxius en el tramut cultural de molts llocs, bo i coincidint amb el progressiu augment del seu valor secundari o històric. El Decret interministerial de novembre de 1931, revalidat el gener de 1939, amb la finalitat bàsica de recollir com a fons inicial i preferent els protocols centenaris dels 477 districtes notariais de l'Estat espanyol, constituïa el primer intent de traspassar sota la gestió pública els fons notariais, tal com pocs anys abans -el 1928- s'havia fet a França. I, sobretot, posava les bases legals per al trencament d'aquesta tradició vuitcentista dels districtes, trencament que, si bé no es produí en el moment inicial, ja que el Decret restà sense efecte en la pràctica a Catalunya davant la negativa de les persones i institucions implicades, no es pogué evitar en els anys immediatament posteriors a la Guerra Civil espanyola.

Després de la conflagració bèl·lica, el nou règim, a través del Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental, hauria pogut retornar a cada centre d'on havien sortit els diferents fons que el govern de la Generalitat havia recollit en dipòsits i arxius refugi per a la seva salvaguarda. D'aquesta manera, els efectes negatius ocasionats per la guerra s'haurien pogut minimitzar. Malauradament, la política seguida fou del tot contrària a aquest principi. De fet, l'ocasió fou aprofitada pels nous responsables de la gestió del patrimoni documental, els quals, emparant-se en els Decrets de 1931 i 1939, potenciaren aleshores la formació real dels arxius històrics provincials, amb l'ingrés de fons notariais. I el mateix s'esdevingué amb l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que actuà de provincial de Barcelona, a més d'aplegar documentació d'altres províncies.

En aquest sentit, el cert és que els notaris arxivers dels districtes no foren informats d'on havien anat a raure els arxius que

abans es trobaven sota la seva custòdia i responsabilitat, ans ben al contrari, foren ells mateixos qui hagueren d'esbrinar on havien anat a parar, i obtingueren en molts casos una informació només parcial o fins i tot errònia. D'aquesta manera, els arxius històrics provincials acabaren ingressant, amb algunes excepcions, la documentació dels districtes que en el moment de la Guerra Civil espanyola havia estat remoguda i traslladada a diferents dipòsits, mentre que la que romangué en el seu lloc de producció no hi traspassà, prova ben fefaent de quina hauria d'haver estat la política real del país. Posteriorment, hi hagué intents –i fins i tot pressions–, per part d'instàncies administratives i culturals del nou règim franquista, d'aplegar i recollir aquesta darrera, però xocaren sempre amb la negativa ferma dels notaris arxivers i del mateix Col·legi de Notaris de Barcelona i en algunes ocasions no es portaren a terme els trasllats.

D'aquesta manera, com ja s'ha exposat en el capítol anterior sobre l'estat actual dels fons notariaus catalans, a part de la documentació del districte de la capital provincial que sí que correspondria als arxius històrics provincials, l'Arxiu Històric Provincial de Girona, creat el 1952, conserva encara avui extraordinaris fons dels districtes notariaus de la Bisbal d'Empordà, de Figueres i de Santa Coloma de Farners. El de Tarragona, format uns anys abans, el 1944, custodia fons dels districtes de Reus i del Vendrell, després que els de Montblanc i bona part de Tortosa (els de la capital) hagin estat retornats al districte que els correspon, mitjançant Resolució de la Generalitat de 17 de setembre de 2003. Finalment, el de Lleida, erigit igualment el 1952, conserva principalment part de la documentació del districte de la Seu d'Urgell, documentació que els diferents arxivers de la capital urgellenca donaven per cremada.

Són moltes i ben diverses les raons que determinen el retorn de la documentació dels districtes diferents al de la capital provincial des dels arxius històrics provincials als centres arxivístics corresponents. En primer terme, caldria fer referència a la mateixa tradició notarial d'organització dels seus fons, basada en la figura del districte notarial, que quedà del tot fixada des de l'any 1869 i que ja ha estat explicada en el punt anterior. I en la mateixa línia, es podria apuntar el millor i més correcte encaix amb el sistema arxivístic del país, mitjançant la inserció d'aquests fons en el marc de la xarxa d'arxius històrics comarcals o locals.

En segon terme, la necessitat de permanència i no allunyament dels registres i protocols del seu lloc de producció, principi plenament defensat i reconegut respecte dels béns de tipus cultural i molt especialment quan tenen un interès marcadament local, perquè així es facilita la millor reunió, conservació i accés a un ventall d'usuaris cada cop més ampli. A més, cal recordar que els arxius de districte són patrimoni de les localitats on rauen i aconsegueixen una clara funció social, a més de la funció administrativa o jurídica que els és pròpia, atès el caire públic i imprescriptible d'aquesta documentació, amb derivacions de tipus legal i econòmic.

Finalment, com a arxivers, no podem obviar la raó fonamental, que no és altra que la basada en els principis de la disciplina arxivística, el principi de proveniència i de respecte a la unitat i la integritat dels fons documentals, que els arxius històrics provincials vénen a trencar. I això pel fet que, en constituir-se aquests centres després de la Guerra Civil, se separaren conjunts documentals unitaris, i no solament d'una mateixa localitat, sinó també d'un mateix notari, amb situacions de vegades ben flagrants i absurdes, amb talls cronològics arbitraris, com ara els casos de Reus o de la Seu d'Urgell.

És per tot això que proposem com a principi a seguir que els fons dels districtes notariais distints al de la capital de província, dipositats encara avui als arxius històrics provincials, han de retornar, al més aviat possible, al centre d'arxiu comarcal o local que els correspongui. Amb això es farà justícia a l'esperit inicial d'organització d'aquests fons per districtes notariais, es mantindrà la documentació propera al seu lloc de producció i, punt del tot transcendental, es reunificaran fons documentals avui partits de manera incongruent i es respectarà així el principi bàsic de provenença i d'unitat dels fons.

5.3 Els fons notariais dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó

Acabada la Guerra Civil espanyola de 1936-1939, foren ingressats a l'ACA un nombre molt remarcable de protocols provinents de diversos districtes de Catalunya. Els fons documentals que havien estat concentrats per la Secció d'Arxius de la Generalitat a fi de protegir-los, molts dels quals eren de protocols anteriors al 1800, foren confiscats pels vencedors, mitjançant una ordre de febrer de 1939, i posats sota control del Servicio de Recuperación Documental y Bibliográfica. En compliment d'unes instruccions dictades a Madrid el 10 d'agost de 1939, els fons reclamats pels seus titulars els foren retornats; ara bé, aquestes instruccions exclogueren el retorn dels fons de protocols i d'altres documents que es considerés que havien de ser ingressats en un arxiu públic o bé a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid.

Per aquesta via forçada, els fons de protocols concentrats durant la guerra foren ingressats a l'ACA i no pas retornats als seus llocs d'origen. Hi hagué l'excepció dels protocols de l'arxiu del districte de Vilafranca del Penedès, que romangueren a

l'ACA uns pocs mesos. Hi ingressaren el mes de setembre de 1940 i, gràcies a la demanda amatent i a les influències que aconseguí el Museu de Vilafranca, el 1941 foren retornats a Vilafranca del Penedès.

Durant la postguerra immediata, molts notaris arxivers del país donaren per "perduts" els protocols anteriors a l'any 1800, fins que no acabaren "descobrint" que havien estat ingressats a l'ACA. L'estament notarial havia estat completament marginat d'aquella decisió. Alguns notaris intentaren, sense èxit, que fossin retornats a l'arxiu del districte corresponent.

La creació dels arxius provincials de Tarragona (1944), Girona (1952) i Lleida (1952) comportà la sortida de fons de protocols de l'ACA que eren de districtes d'aquestes tres circumscripcions. No foren retornats, per tant, als respectius arxius de districte sinó concentrats per províncies, d'acord amb el Decret de 12 de novembre de 1931. La deficient identificació i descripció amb què comptaven els fons de protocols de l'ACA afavorí que aquestes sortides tinguessin alguns errors, com és ara desplaçar algun o alguns protocols del districte de Berga a Girona o bé plecs de testaments closos de Mataró a Vilafranca del Penedès.

Actualment, segons les publicacions darreres del centre (1999), hi ha dipositats a l'ACA 8.100 volums de protocols (segles XIII-XIX), que provenen dels districtes de Berga, Igualada, Manresa, Mataró, Sant Feliu de Llobregat i Terrassa. Encara que no consti a la guia de 1986, també hi ha dipositats els protocols de Sant Cugat del Vallès, que hi ingressaren l'any 1977, i un nombre considerable de volums notariais del districte de la Seu d'Urgell que, al seu moment, no foren ingressats a l'Arxiu Històric de Lleida per desconeixement dels fons o altres motius.

Els protocols de l'ACA constitueixen, inequívocament, una part dels fons del centre, la localització dels quals ha de ser revisada en el marc de la seva tan ajornada adaptació al marc constitucional i estatutari vigent. Es tracta, d'una banda, de fons estrictament catalans. No tindria cap mena de lògica, per tant, que fossin regits pel patronat intercomunitari de què ha de ser dotat l'ACA. D'altra banda, la situació actual distorsiona la sistematització dels fons de protocols de Catalunya, perquè comporta el seu trencament i el desplaçament del seu marc territorial d'origen. Exerceix, en aquest sentit, un paper de desordre semblant al que, en graus diversos, també tenen els arxius provincials de Girona, Tarragona i Lleida. En el cas de l'ACA, la distorsió encara resulta més intensa si tenim en compte que àdhuc conserva protocols de fora de la circumscripció de Barcelona.

Per això, el principi d'actuació que proposem quant a aquests protocols que avui són a l'ACA és de retornar-los als arxius comarcals o locals dels respectius districtes d'origen, a fi de desfer l'actual trencament dels fons i l'allunyament del seu marc territorial propi. Aquest redreçament donarà coherència als fons de protocols catalans, al Sistema d'Arxius de Catalunya i, alhora, contribuirà a donar-ne al mateix contingut documental de l'ACA.

5.4 Altres distorsions del model del districte notarial com a base d'organització dels arxius de protocols

En el punt primer d'aquest cinquè capítol s'ha exposat a bastament el principi de considerar el districte notarial, amb referència especial a la demarcació de 1869, com a base de l'organització dels fons notariaus catalans. I en els punts següents s'han analitzat les

principals distorsions d'aquest principi bàsic, concretades en els fons dipositats als arxius històrics provincials i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En aquest quart punt pretenem estudiar la resta de distorsions referides a aquest principi bàsic, és a dir, els fons avui dipositats fora del centre on els correspondria d'acord amb les bases especificades. En aquesta línia, ens hem de referir a la documentació dipositada en diferents arxius situats en la mateixa capital de districte -l'exemple més paradigmàtic serien els diversos arxius barcelonins que tenen entre els seus fons sèries notariales- o els situats en altres poblacions, però de la mateixa demarcació, i a aquella que es troba fora del districte al qual pertany.

Com un primer motiu o causa d'aquestes distorsions cal tenir present que, en el procés de retorn de la documentació desplaçada durant la Guerra Civil de 1936-1939, es produí, en algunes poblacions, una barreja de documentació de diferents arxius de la mateixa localitat. Aquests desgavells els podem conèixer mercès a l'existència d'inventaris i informes tant anteriors com posteriors a la conflagració. En el mateix sentit, cal recordar també que els conflictes produïts en el decurs del segle XIX, especialment a partir de la creació dels districtes, provocaren igualment desplaçaments i desordres dels fons notariales, com s'esdevingué al districte de Berga, però en canvi en aquests casos no disposem de relacions escrites i no els podem concretar sense estudis més puntuals.

Els exemples d'aquestes distorsions derivades de les conflagracions bèl·liques poden anar des del cas d'un petit aplec de fragments de protocols de l'Arxiu General del Districte de la Seu d'Urgell, que foren recollits pels encarregats de l'Arxiu Municipal, on encara avui es conserven, fins al cas de l'important fons de l'Arxiu General del Districte de Solsona que, en ser retornat, fou

dividit entre aquest i l'Arxiu Diocesà, amb l'agreujant que fins i tot han quedat partides sèries d'un mateix notari.

Com a resposta als desordres derivats dels conflictes bèl·lics que acabem d'explicar, la disgregació de documentació d'un fons notarial entre diferents arxius d'una mateixa localitat, proposem que el principi a seguir sigui, tal com hem apuntat en el cas dels arxius històrics provincials, el de la reunificació dels fons documentals avui partits de manera incongruent, amb la qual cosa, ultra reparar un desencert, es respectarà així el principi bàsic de provenença i d'unitat dels fons.

Un altre factor important de separació de fons o sèries notariales és el moviment de documentació gestionat de manera deficient o bé el trencament arbitrari d'un arxiu. En aquest grup es pot citar com a exemple el fons de l'antic Hospital de la Santa Creu de Barcelona, des del començament del segle XX disgregat entre la Biblioteca de Catalunya i l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Recordem que aquest fons fou adquirit per la Diputació de Barcelona a fi de dipositar-lo a la Biblioteca de Catalunya, de manera que a l'Hospital de Sant Pau només hi havia d'ingressar la documentació de caire administratiu. Ara bé, el cert és que aquesta selecció de fons es féu sense tenir en compte les més mínimes normes arxivístiques (cronologia, unitat de les sèries...). D'aquesta manera, avui trobem protocols tant a la Biblioteca de Catalunya com a l'Hospital de Sant Pau, bé es tracti de registres de la pròpia escripània de l'hospital o bé de notaris públics de la ciutat.

Pel que fa a la ciutat de Barcelona i a causa d'aquestes particions d'arxius i a d'altres situacions anòmales heretades, la producció dels notaris públics de la ciutat es troba repartida en quatre centres diferents, més enllà de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, on pertocaria: l'Arxiu de la Catedral i l'Arxiu Històric de l'Hospital de la

Santa Creu i Sant Pau –receptors de registres de notaris públics–, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona -resultat d'una adquisició i d'una esportada incerta efectuada a l'inici del segle XX- i la Biblioteca de Catalunya -com a resultat de l'al·ludida selecció de la mateixa època-, sense esmentar els volums solts dipositats en altres centres de la ciutat com ara l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

En aquests casos, de separació o partició d'un arxiu, proposem lògicament la reunificació dels fons en el centre on els correspon, de manera que es posaria fi a l'actual partició de sèries d'un mateix notari. A més d'això, la documentació generada pels notaris públics d'un mateix lloc hauria de romandre unificada en un únic centre. Pel que fa a la producció dels notaris com a escriptors d'una institució, hauria de formar part sempre del seu fons, d'acord amb el principi bàsic de l'arxivística de vinculació de la documentació amb el seu productor.

Quant a la documentació notarial que es troba en arxius de poblacions diferents a la capital del districte, tot i que dins de la mateixa demarcació, les causes d'aquestes situacions han estat igualment moltes i molt diverses. Com a exemples significats podem apuntar: el cas de la cinquantena de registres, dels segles XIV i XV, avui conservats a l'Arxiu Municipal de Calaf; el fet que un dels tres protocols custodiats a l'Arxiu Històric de Cardona hi ingressà per una donació efectuada per Joan Serra i Vilaró, el qual, alhora, el tenia des del 1914 per donació de Leonci Soler i March, o la situació dels manuals que han restat a l'Arxiu Històric de les Valls d'Àneu, constituït abans que l'Arxiu Comarcal i que, un cop inaugurat aquest, no hi foren traspassats, com sí ho feren els de l'Arxiu General del Districte i els dipositats a l'Ajuntament de Sort.

Esment a part mereix el cas de Sitges, amb escriptura pròpia des del mateix segle XIII i que, tot i no ser capital de districte, conserva

un més que notable fons notarial bàsicament d'època moderna. Aquest fons, arran d'un privilegi de 1599 i d'una reial cèdula de 1817, quedà en propietat i custòdia de l'Ajuntament d'aquesta vila, on encara avui es troba, mentre que amb la constitució de l'Arxiu del Districte de Vilanova i la Geltrú el notari de Sitges Felip Font i Falp (1861-1918) hi ingressà els protocols autoritzats a partir de 1766, de manera que el fons sitgetà es troba avui dividit.

També en aquests casos proposem la reunificació dels fons en l'arxiu de districte corresponent, per tal de salvar els trencaments que avui es produeixen.

En els casos fins ara exposats, la documentació es troba en arxius situats dins del mateix districte. Hi ha però altres casos en què la documentació es troba dipositada en centres situats fora dels límits de la demarcació notarial que hem pres com a base. En aquesta línia, cal considerar aquells fons, formats tant per sèries completes d'un mateix notari com per volums aïllats, que pertanyen a poblacions de districtes diferents al districte on avui es conserven, és a dir, aquells que en els quadres d'organització de fons dels centres trobem sota l'epígraf de *foranes*. Els exemples són realment abundants, per bé que gairebé sempre aquests fons són fragmentaris i escadussers, i el seu retorn seria convenient per tal de completar les sèries corresponents.

Les causes d'aquest fet són igualment moltes i molt variades i caldria un estudi minuciós de cada cas concret per esbrinar el motiu de la seva ubicació actual i poder, alhora, aportar la proposta de solució més vàlida. En primer lloc, hi ha la mateixa dinàmica de la institució notarial, amb els canvis en l'estructura o en l'àmbit territorial d'una escriptura o també amb les anades i vingudes dels notaris al llarg del territori català, com a motius més evidents.

En aquest sentit, s'han detectat escrivanies medievals de jurisdicció senyorial, regides per notaris amb fe pública, que evolucionen fins a esdevenir una senzilla "escrivania" de rector. En restar els registres notariais a la mateixa parròquia, en molts casos han acabat passant als arxius diocesans. Així s'esdevingué amb els registres de l'escrivania de Ribera de Cardós -que desapareix al segle XVII i el rector com a tal passa a fer les funcions de fedatari-, ara al fons parroquial de l'Arxiu Diocesà d'Urgell.

D'altra banda, el trasllat d'un notari d'una població a una altra comportà més d'un cop, malgrat l'existència de lleis en contra, que el fedatari s'emportés amb ell els seus registres, els quals, un cop mort, restaven a la darrera població on s'havia desenvolupat la seva actuació. D'aquesta manera, el notari Ramon Riu inicià la seva actuació a Tírvia i l'acabà a Olot, passant per Cubells, Arbeca i Maldà. I, malgrat que aquestes poblacions tenien escrivania pròpia amb obligació de deixar-hi els protocols autoritzats pels notaris adscrits, el notari Riu no ho complí, motiu pel qual ara es troben a l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot.

A més, dins d'aquesta mateixa línia, un notari podia endur-se amb ell, no solament els seus propis protocols, sinó també tot l'arxiu que regentava, amb els registres dels seus avantpassats. Per exemple, Pere Llosas, notari públic de Barcelona (1677-1729), tenia en el seu arxiu particular els protocols del seu pare homònim, notari públic de Sant Joan de les Abadesses (1624-1664), motiu pel qual ara tant els protocols del pare com els del fill estan a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

Més problemàtica és l'actuació d'un notari en una plaça diferent a la que li ha estat demarcada, fet que és produeix especialment en els segles XVIII i XIX, abans del 1862. Aquesta problemàtica queda

clarament reflectida, per exemple, en els protocols autoritzats pels notaris Carrera de la vila de Rialp (districte de Sort-Tremp). En els seus protocols, autoritzats com a notaris públics de poblacions com ara Tírvia, Tremp o Vilamitjana, els documents relatius a aquestes poblacions són minoria, mentre que són majoria els documents realitzats des de la vila de Rialp i en relació amb ella, on tenien fixada la seva residència. La solució a situacions com aquesta pot esdevenir certament controvertida.

Altrament, no hi hauria d'haver cap problema amb aquells notaris que no arribaren mai a ocupar la plaça que els havia estat adjudicada i que actuaren sempre des d'una altra població, que en realitat era el seu lloc de residència.

Una altra causa del fet de l'existència de fons forans la podríem trobar en la mateixa adquisició, tant la feta per un notari sobre un cert fons -que ingressava al seu arxiu i, després, al del districte corresponent- com la realitzada pel centre o la institució sobre un registre o un fons, amb la finalitat de salvaguarda i d'evitar-ne la gairebé segura pèrdua. Aquest seria el cas de l'adquisició per part del Col·legi de Notaris de Barcelona, al final dels anys setanta del segle XX, d'un més que notable registre del segle XIII de Santa Coloma de Queralt.

Altres causes que explicarien per què un volum d'un notari, que té tota la seva producció en un centre determinat, està a l'arxiu d'una altra població, anirien des del desplaçament d'aquest volum per una qüestió judicial a la seva possessió per un particular resident en aquella població. Aquestes causes són, però, molt difícils d'esbrinar. Així, i per mostrar un petit exemple, a la secció de *foranes* de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, hi ha dipositats tres volums de tres notaris vigatans, les sèries íntegres dels quals, llevat d'aquests volums, es conserven al corresponent arxiu de Vic.

Serà molt difícil aclarir com aquests volums anaren a raure a Barcelona; en canvi, però, resulta del tot evident que aquests volums han de retornar al seu lloc d'origen i completar així les sèries documentals dels respectius notaris. De fet, cal tenir present que aquest pas de retorn de la documentació ja s'ha donat en alguns arxius. Per exemple, l'any 1902 el Col·legi de Notaris de Barcelona lliurà al notari arxiver del districte de Sabadell un capbreu del monestir de Sant Cugat del Vallès, perquè l'ingressés a l'Arxiu del Districte d'aquella ciutat.

En aquests darrers casos, els dels fons classificats com a foranes, com a norma general el principi que ha de prevaler no pot ser altre que el del retorn als llocs respectius de proveniença, amb la implicació de les institucions públiques i dels arxius corresponents. Ara bé, cal tenir molt present que no sempre es podrà dur a terme el trasllat de la documentació, no fos cas que per corregir una pretesa distorsió en provoquéssim una de nova. Ans al contrari, la resposta al problema ha d'ésser el resultat d'un estudi detallat del per què de la seva ubicació actual a partir, entre d'altres fons, tant de les notes contingudes en el mateix protocol com de la informació facilitada pels primers inventaris dels arxius generals de districte. Això serà l'element decisiu que determinarà el seu tractament.

5.5 Els fons o registres notariais que romanen en mans privades: arxius institucionalitzats i particulars

Paral·lelament als notables dipòsits documentals de registres i protocols conservats avui en arxius majoritàriament públics, que acabem de descriure a bastament en el punt anterior, podem trobar també, com ja hem esmentat, fons notariais generats per escriptures particulars de senyories jurisdiccionals, tant laiques com ecles-

siàstiques (capítols catedralicis, llinatges nobiliaris...) i que cal no confondre amb les escriptures de destret, propietat d'aquests mateixos senyors.

Aquests fons, generalment de volum reduït, presenten actualment una casuística d'ubicació ben variada. I això malgrat que ja les primeres normatives sectorials, des de la mateixa Llei orgànica del notariat de 1862, determinaven de manera ben explícita el caràcter públic del protocol, alhora que especificaven que els dipòsits d'escriptures públiques que aleshores es trobessin en poder de particulars havien de passar a l'arxiu de les notaries que el govern designés, prèvies les formalitats i les indemnitzacions pertinents. De fet, en força casos no és té constància que, en cap moment, aquests fons dipositats en arxius eclesiàstics o patrimonials fossin reclamats per les instàncies públiques, concretament pels notaris arxivers recolzats pels col·legis de notaris.

Potser la primera i principal diferenciació que cal apuntar, a l'hora de parlar d'aquests fons a mans d'institucions privades, ens ve donada pel fet que estiguem tractant d'una institució encara avui vigent o d'institucions ja desaparegudes. Mentre que les primeres acostumen a conservar els fons documentals a l'arxiu de la mateixa institució productora -com, per exemple, els registres de l'escribania del monestir de Sant Pere de les Puel·les-, la documentació de les altres escriptures, en extingir-se la institució productora, anà a parar a organismes i arxius ben diversos, especialment arran dels processos desamortitzadors del segle XIX que la menaren en gran part a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a l'Arxiu Diocesà de Barcelona o a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, entre d'altres.

Pel que fa als fons purament baronials de caràcter nobiliari, cal tenir present que aquests hauran d'ésser objecte en el futur d'una

revisió acurada, a fi de detectar-hi la possible presència de registres notariais. En aquest sentit, tal com és sabut, per exemple, l'Arxiu Nacional de Catalunya n'ha ingressat en els darrers anys un aplec remarcable. Així mateix, també cal comptar amb fons d'aquesta mateixa tipologia conservats en altres centres i en poder dels seus mateixos titulars.

Igualment, com ja s'ha apuntat en l'apartat anterior, en esmentar l'Arxiu Capitular de Barcelona o l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de la mateixa ciutat, en aquests arxius d'institucions laiques o eclesiàstiques es poden trobar registres que no corresponen a l'actuació estricta dels notaris com a escrivans seus, sinó que responen a l'actuació d'un notari com a fedatari d'una determinada població. A aquests exemples més coneguts, s'hi poden afegir d'altres que han quedat en un segon terme, com ara el manual de Salàs de Pallars (Pallars Jussà) de 1372, conservat a l'Arxiu Ducal de Medinaceli.

Finalment, hi ha volums a mans de particulars en un nombre indeterminat i de difícil coneixement. La procedència d'aquests volums, igualment com apuntàvem en parlar d'aquells inclosos en les sèries de *foranes*, respon a causes molt variades i no sempre possibles d'escatir. És ben clar que es tracta de volums que els primers notaris arxivers no pogueren recollir, bé perquè no els foren entregats, bé perquè desconeixien la seva existència. Aquests registres de vegades ens han pervingut, conservats per les mateixes famílies o titulars successius d'un mateix patrimoni, o bé han estat dispersats, venuts o destruïts, seguint les vicissituds de les famílies i dels seus patrimonis. Un cas paradigmàtic ha estat el de la casa Coll de Vilalba dels Arcs amb un fons de protocols riquíssim que conservava la família, de tradició notarial, des del segle XVI.

Això és el que explica que al mercat del llibre vell no sigui inversemblant de trobar-hi registres o protocols històrics, ja des del final del mateix segle XIX. Aquestes vendes perpetuen tant el trencament de fons com una àmplia dispersió territorial, arran de la venda fragmentada i de l'ampli ventall dels seus compradors. En aquests casos, seria recomanable que les administracions o institucions públiques hi restessin amatents, com de fet ja s'ha actuat en algunes ocasions. Altrament, la dispersió dels volums pot ser molt considerable i pot comportar un total desconeixement de la seva existència.

Encara podem indicar una altra causa, no tant freqüent, però no gens estranya, com és la "troballa". Tot i que no sigui del territori català, en aquest sentit podem donar com a exemple curiós i alhora extraordinari la troballa l'any 1978 de la notaria del petit poble abandonat de Cortillas de Sobrepuerto (Osca, Aragó), els registres notariais de la qual posteriorment ingressaren al Museu de Sabiñánigo. En el territori català no s'ha donat un fet tant espectacular, però sí que tenim coneixement de manuals trobats, principalment per operaris, en edificis en obres. De vegades, han estat lliurats als arxius, però d'altres no. En els darrers anys, la consolidació dels arxius ha esperonat força particulars a donar o, si més no, a dipositar registres i protocols en alguns d'aquests centres.

D'aquesta manera, en el cas de protocols encara avui dispersos en arxius institucionalitzats, tant laics com eclesiàstics, el principi que es proposa és que la documentació generada pels notaris públics hauria d'unificar-se amb les altres sèries notariais conservades avui en el seu lloc de producció. I, en el cas de protocols avui conservats en mans de particulars, caldria que les administracions i les institucions públiques, tothora que tinguin coneixement de la seva existència, actuïn de la manera més idònia

amb vista a aconseguir el seu ingrés a l'arxiu corresponent. En aquesta línia, sens dubte, la divulgació de l'activitat duta a terme pels arxius i la projecció de la seva dimensió social ha de facilitar que, en molts casos, els particulars que conserven protocols s'avinguin a confiar-los al centre arxivístic corresponent.

5.6 Els registres notariais catalans dipositats en arxius de fora del Principat de Catalunya

Per motius ben diversos, alguns registres i protocols autoritzats per notaris de les localitats dels districtes de Catalunya es troben dipositats actualment en arxius de fora del Principat. Els canvis de residència dels mateixos notaris, tal com ja hem apuntat en punts anteriors, les modificacions de les fronteres entre estats -la incorporació de la Catalunya Nord a França- i de les divisions administratives entre els regnes de la confederació catalanoaragonesa i, en menor grau, la compra de protocols i l'espoliació per raó de botí de guerra, explicarien que, especialment a les zones limítrofes del Principat, com ara la Catalunya Nord, el Principat d'Andorra, la Franja o el País Valencià, s'hi puguin trobar protocols catalans. I això de la mateixa manera que, actualment, als centres arxivístics del Principat, s'hi poden trobar protocols d'aquests territoris.

Així, és lògic pensar que es puguin trobar protocols catalans, de manera preferent, en els centres arxivístics següents: en primer lloc, a l'Arxiu del Regne de València, al de Mallorca i als arxius històrics provincials dels antics territoris de la Corona d'Aragó. Després, als arxius departamentals dels Pirineus orientals, ubicats a Perpinyà, que, per exemple i entre altres, conserven (en la subsèrie 3E) una dotzena de protocols de notaris de localitats de diferents districtes

de Girona; i als de l'Arièja, on es troba dipositat el que quedà del fons de la casa de Foix, amb la documentació relativa al vescomtat de Castellbò, després de la seva destrucció al principi del segle XIX. Finalment, a l'Arxiu Històric Nacional d'Andorra, que conté un petit grup de protocols de poblacions catalanes, com ara Agramunt, Bellver de Cerdanya, Ribes de Freser i la Seu d'Urgell; i això sense oblidar que alguns notaris andorrans ho eren, alhora, de la Seu d'Urgell.

En la mateixa línia, també cal esmentar els registres notariaus que puguin trobar-se als arxius de les grans cases nobiliàries espanyoles, concretament les cases ducals de Medinaceli i d'Alba. La primera té avui els seus fons repartits entre la Casa Pilatos de Sevilla, l'Hospital Tavera de Toledo i la casa ducal de Cardona de Madrid, mentre que el fons de la casa ducal d'Híjar -desmembrada de la casa d'Alba- es troba a l'Arxiu Històric Provincial de Saragossa. En ambdós casos, tenim notícia concreta de l'existència d'alguns registres de poblacions dels seus dominis, com ho palesa l'inventari elaborat el 1662 per l'arxiver Bernat Josep Llobet, però la manca d'instruments descriptius complets i generals no permet avui tenir coneixement del nombre de protocols de poblacions del territori català que es puguin trobar entre els seus fons.

Considerant que bastants d'aquests excel·lents fons, tant els públics com els nobiliaris, estan mancats d'instruments descriptius detallats i atenent la seva complexitat, el coneixement precís de l'abast i el contingut dels registres notariaus que puguin contenir requeriria d'una recerca en cadascun d'aquests centres, tasca que escapa a les possibilitats d'aquest estudi. Sigui com sigui, creiem que el nombre total de protocols catalans avui ubicats fora del Principat de Catalunya no pot ser gaire elevat.

En aquests casos, la proposta a fer aniria en la mateixa línia fins aquí defensada de retorn o incorporació d'aquests registres notariais als centres arxivístics que els correspondria, d'acord amb la necessària vinculació arxivística entre la documentació i el seu productor. Ara bé, som plenament conscients de les dificultats administratives que una solució d'aquest tipus pot suposar, ateses les característiques actuals de titularitat i ubicació d'aquesta documentació.

6. ANNEXOS

6.1 Demarcació notarial vigent (1994): districtes notarians i municipis⁸

Província de Barcelona

Districte d'Arenys de Mar

Arenys de Mar, Arenys de Munt, Calella, Campins, Canet de Mar, Fogars de la Selva, Gualba, Malgrat de Mar, Palafolls, Pineda de Mar, Sant Cebrià de Vallalta, Sant Celoni, Sant Esteve de Palautordera, Sant Iscle de Vallalta, Sant Pol de Mar, Santa Maria de Palautordera, Santa Susanna, Tordera, Vallgorguina i Vilalba Sasserra.

Districte de Badalona

Badalona.

Districte de Barcelona

Barcelona.

Districte de Berga

Alpens, Avià, Bagà, Berga, Borredà, Capolat, Cardona, Casserres, Castell de l'Areny, Castellar de n'Hug, Castellar del Riu, Cercs, l'Espunyola, Figols, Gironella, Gisclareny, Guardiola de Berguedà, Lluçà, Montclar, Montmajor, la Nou de Berguedà, Olvan, la Pobla de Lillet, Prats de Lluçanès, Puig-reig, la Quar, Sagàs, Saldes, Sant Jaume de Frontanyà,

8. La primera demarcació notarial, la de 1866, sobre la qual hem basat l'argumentació exposada en el capítol cinquè de propostes de sistematització dels fons i, alhora, d'una enorme importància per poder determinar la ubicació de les notaries i dels fons notarians, consta en un document manuscrit servat a l'arxiu intern del Col·legi de Notaris de Catalunya. I, atès el seu elevat interès, hem cregut més convenient no publicar-la ara, sinó editar-la, amb un estudi previ, en el proper número de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*.

Sant Julià de Cerdanyola, Sant Martí d'Albars, Santa Maria de Merlès, Vallcebre, Vilada i Viver i Serrateix.

Districte de Granollers

Aiguafreda, l'Ametlla del Vallès, Bigues i Riells, Caldes de Montbui, Canovelles, Cànoves i Samalús, Cardedeu, Castellterçol, Figaró-Montmany, Fogars de Montclús, les Franqueses del Vallès, la Garriga, Granollers, la Llagosta, Lliçà d'Amunt, Lliçà de Vall, Llinars del Vallès, Martorelles, Mollet del Vallès, Montmeló, Montornès del Vallès, Montseny, Paret del Vallès, la Roca del Vallès, Sant Antoni de Vilamajor, Sant Feliu de Codines, Sant Fost de Campsentelles, Sant Pere de Vilamajor, Sant Quirze Safaja, Santa Eulàlia de Ronçana, Santa Maria de Martorelles, Tagamanent, Vallromanes i Vilanova del Vallès.

Districte de l'Hospitalet de Llobregat

Cornellà de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, el Prat de Llobregat, Sant Climent de Llobregat i Santa Coloma de Cervelló.

Districte d'Igualada

Argençola, Bellprat, el Bruc, Cabrera d'Igualada, Calaf, Calonge de Segarra, Capellades, Carme, Castellfollit de Riubregós, Castellolí, Collbató, Copons, els Hostalets de Pierola, Igualada, Jorba, la Llacuna, Masquefa, Montmaneu, Òdena, Orpí, Piera, la Pobla de Claramunt, els Prats de Rei, Pujalt, Rubió, Sant Martí de Tous, Sant Martí Sesgueioles, Sant Pere Sallavinera, Santa Margarida de Montbui, Santa Maria de Miralles, la Torre de Claramunt, Vallbona d'Anoia, Veciana i Vilanova del Camí.

Districte de Manresa

Aguilar de Segarra, Artés, Avinyó, Balsareny, Calders, Callús, Castellbell i el Vilar, Castellfollit del Boix, Castellgalí, Castelnou de Bages, l'Estany, Fonollosa, Gaià, Granera, Manresa, Marganell, Moià, Monistrol de Calders, Monistrol de Montserrat, Mura, Navarces, Navàs, el Pont de Vilomara i Rocafort, Rajadell, Sallent, Sant Feliu Sasserra, Sant Fruitós de Bages, Sant Joan de Vilatorrada, Sant Mateu de Bages, Sant Salvador de

Guardiola, Sant Vicenç de Castellet, Santa Maria d'Oló, Santpedor, Súria i Talamanca.

Districte de Mataró

Alella, Argentona, Cabrera de Mar, Cabrils, Caldes d'Estrac, Dosrius, el Masnou, Mataró, Montgat, Òrrius, Premià de Dalt, Premià de Mar, Sant Andreu de Llavaneres, Sant Vicenç de Montalt, Teià, Tiana, Vilassar de Dalt i Vilassar de Mar.

Districte de Sabadell

Badia del Vallès, Barberà del Vallès, Castellar del Vallès, Cerdanyola del Vallès, Montcada i Reixac, Palau-solità i Plegamans, Polinyà, Ripollet, Sabadell, Sant Quirze del Vallès, Santa Perpètua de Mogoda i Sentmenat.

Districte de Sant Boi de Llobregat

Begues, Castelldefels, Gavà, Sant Boi de Llobregat i Viladecans.

Districte de Sant Feliu de Llobregat

Abreia, Castellví de Rosanes, Cervelló, Corbera de Llobregat, Esparreguera, Esplugues de Llobregat, Gelida, Martorell, Molins de Rei, Palteleja, la Palma de Cervelló, el Papiol, Sant Andreu de la Barca, Sant Esteve Sesrovires, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despi, Sant Just Desvern, Sant Llorenç d'Hortons, Sant Vicenç dels Horts, Torrelles de Llobregat i Vallirana.

Districte de Santa Coloma de Gramenet

Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma de Gramenet.

Districte de Terrassa

Castellbisbal, Gallifa, Matadepera, Olesa de Montserrat, Rellinars, Rubí, Sant Cugat del Vallès, Sant Llorenç Savall, Terrassa, Ullastrell, Vacarisses i Viladecavalls.

Districte de Vic

Balenya, el Brull, Calldetenes, Castellcir, Centelles, Collsuspina, Folgueroles, Gurb, Malla, Manlleu, les Masies de Roda, les Masies de

Voltregà, Montesquiu, Muntanyola, Olost, Orís, Oristà, Perafita, Roda de Ter, Rupit i Pruit, Sant Agustí de Lluçanès, Sant Bartomeu del Grau, Sant Boi de Lluçanès, Sant Hipòlit de Voltregà, Sant Julià de Vilatorrada, Sant Martí de Centelles, Sant Pere de Torelló, Sant Quirze de Besora, Sant Sadurní d'Osormort, Sant Vicenç de Torelló, Santa Cecília de Voltregà, Santa Eugènia de Berga, Santa Eulàlia de Riuprimer, Santa Maria de Besora, Santa Maria de Corcó, Seva, Sobremunt, Sora, Taradell, Tavèrnoles, Tavertet, Tona, Torelló, Vic i Vilanova de Sau.

Districte de Vilafranca del Penedès

Avinyonet del Penedès, les Cabanyes, Castellví de la Marca, Font-rubí, la Granada, Mediona, Olèrdola, Pacs del Penedès, el Pla del Penedès, Pontons, Puigdàlber, Sant Cugat Sesgarrigues, Sant Martí Sarroca, Sant Pere de Riudebitlles, Sant Quintí de Mediona, Sant Sadurní d'Anoia, Santa Fe del Penedès, Santa Margarida i els Monjos, Subirats, Torrelavit, Torrelles de Foix, Vilafranca del Penedès i Vilobí del Penedès.

Districte de Vilanova i la Geltrú

Canyelles, Castellet i la Gornal, Cubelles, Olesa de Bonesvalls, Olivella, Sant Pere de Ribes, Sitges i Vilanova i la Geltrú.

Província de Girona

Districte de la Bisbal d'Empordà

Begur, la Bisbal d'Empordà, Calonge, Castell-Platja d'Aro, Corçà, Cruïlles-Monells-Sant Sadurní de l'Heura, Foixà, Fontanilles, Forallac, Gualta, Mont-ras, Palafrugell, Palamós, Palau-sator, Pals, Parlavà, la Pera, Regencós, Rupit, Sant Feliu de Guíxols, Santa Cristina d'Aro, Serra de Daró, la Tallada d'Empordà, Torrent, Torroella de Montgrí, Ullà, Ullastret, Ultramort i Vall-llobrega.

Districte de Figueres

Agullana, Albanyà, Avinyonet de Puigventós, Biure, Boadella d'Empordà, Borrassà, Cabanelles, Cabanes, Cadaqués, Cantallops,

Capmany, Castelló d'Empúries, Cistella, Colera, Crespià, Darnius, Espolla, el Far d'Empordà, Figueres, Fortià, Garrigàs, Garriguella, la Jonquera, Lladó, Llança, Llers, Maçanet de Cabrenys, Masarac, Mollet de Peralada, Navata, Ordis, Palau de Santa Eulàlia, Palau-saverdera, Pau, Pedret i Marzà, Peralada, Pont de Molins, Pontós, el Port de la Selva, Portbou, Rabós, Riumors, Roses, Sant Climent Sescebes, Sant Llorenç de la Muga, Sant Miquel de Fluvià, Sant Pere Pescador, Santa Llogaia d'Àlguema, la Selva de Mar, Siurana, Terrades, Torroella de Fluvià, la Vajol, Vilabertran, Vilafant, Vilajuïga, Vilamacolum, Vilamalla, Vilamaniscle, Vilanant i Vila-sacra.

Districte de Girona

Aiguaviva, Albons, Amer, l'Armentera, Banyoles, Bàscara, Bellcaire d'Empordà, Bescanó, Bordils, Camós, Campllong, Canet d'Adri, Cassà de la Selva, Celrà, Cervià de Ter, Colomers, Cornellà del Terri, l'Escala, Esponellà, Flaçà, Fontcoberta, Fornells de la Selva, Garrigoles, Girona, Jafre, Juià, Llagostera, Llambilles, Madremanya, Palol de Revardit, Porqueres, Quart, Salt, Sant Gregori, Sant Joan de Mollet, Sant Jordi Desvalls, Sant Julià de Ramis, Sant Martí de Llémena, Sant Martí Vell, Sant Mori, Sarrià de Ter, Saus, Serinyà, Ventalló, Verges, Vilablareix, Viladamat, Viladasens, Vilademuls, Vilaür i Vilopriu.

Districte d'Olot

Argelaguer, Besalú, Beuda, Castellfollit de la Roca, Maià de Montcal, Mieres, Montagut i Oix, Olot, les Planes d'Hostoles, les Preses, Riudaura, Sales de Llierca, Sant Aniol de Finestres, Sant Feliu de Pallerols, Sant Ferriol, Sant Jaume de Llierca, Sant Joan les Fonts, Sant Miquel de Campmajor, Santa Pau, Tortellà, la Vall d'en Bas i la Vall de Bianya.

Districte de Puigcerdà

Alp, Bolvir, Campdevàrol, Campelles, Camprodon, Das, Fontanals de Cerdanya, Ger, Gombrèn, Guils de Cerdanya, Isòvol, Llanars, Llívia, les Llosses, Meranges, Molló, Ogassa, Pardines, Planoles, Puigcerdà, Queralbs,

Ribes de Freser, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Sant Pau de Segúries, Setcases, Toses, Urús, Vallfogona de Ripollès, Vidrà i Vilallonga de Ter.

Districte de Santa Coloma de Farners

Anglès, Arbúcies, Blanes, Breda, Brunyola, Caldes de Malavella, la Celler de Ter, Espinelves, Hostalric, Lloret de Mar, Maçanet de la Selva, Massanes, Osor, Riells i Viabrea, Riudarenes, Riudellots de la Selva, Sant Andreu Salou, Sant Feliu de Buixalleu, Sant Hilari Sacalm, Sant Julià del Llor i Bonmatí, Santa Coloma de Farners, Sils, Susqueda, Tossa de Mar, Vidreres, Viladrau i Vilobí d'Onyar.

Província de Lleida

Districte de Balaguer

Àger, Agramunt, Albesa, Alfarràs, Algerri, Alguaire, Almenar, Alòs de Balaguer, Artesa de Segre, les Avellanes i Santa Linya, Balaguer, Barbens, la Baronia de Rialb, Bellcaire d'Urgell, Bellmunt d'Urgell, Bellví, Cabanabona, Camarasa, Castelló de Farfanya, Castellserà, Cubells, Foradada, la Fuliola, Ivars d'Urgell, Ivars de Noguera, Linyola, Menàrguens, Montgai, Oliola, Os de Balaguer, Penelles, el Poal, Ponts, la Portella, Preixens, Puigverd d'Agramunt, la Sentiu de Sió, Térmens, Tiurana, Tornabous, Torrelameu, Vallfogona de Balaguer, Vilanova de Meià, Vilanova de Segrià i Vilanova de l'Aguda.

Districte de Cervera

Anglesola, Bellpuig, Biosca, Cervera, Ciutadilla, Estaràs, la Granadella, Granyena de Segarra, Guimerà, Guissona, Ivorra, Maldà, Massoteres, la Molsosa, Montoliu de Segarra, Montornès de Segarra, Nalec, les Oluges, els Omells de na Gaia, Ossó de Sió, els Plans de Sió, Preixana, Ribera d'Ondara, Sanaüja, Sant Guim de Freixenet, Sant Guim de la Plana, Sant Martí de Riucorb, Sant Ramon, Talavera, Tàrraga, Tarroja de Segarra, Torà, Torrefeta i Florejacs, Vallbona de les Monges, Verdú, Vilagrassa i Vilanova de Bellpuig.

Districte de Lleida

Aitona, els Alamús, l'Albagés, Albatàrrec, l'Albi, Alcanó, Alcarràs, Alcoletge, Alfés, Almacelles, Almatret, Alpícat, Arbeka, Artesa de Lleida, Aspa, Belianes, Bell-lloc d'Urgell, Bellaguarda, Benavent de Segrià, les Borges Blanques, Bovera, Castell dans, Castellsnou de Seana, Cervià de les Garrigues, el Cogul, Corbins, l'Espluga Calba, la Floresta, Fondarella, Fullella, Gimènells i el Pla de la Font, Golmés, la Granja d'Escarp, Granyanella, Granyena de les Garrigues, Juncosa, Juneda, Llardecans, Lleida, Maials, Massalcoreig, Miralcamp, Mollerussa, Montoliu de Lleida, els Omellons, el Palau d'Anglesola, la Pobla de Cérvoles, Puiggròs, Puigverd de Lleida, Rosselló, Sarroca de Lleida, Seròs, Sidamon, el Soleràs, Soses, Sudanell, Sunyer, Tarrés, els Torms, Torre-serona, Torrebesses, Torrefarrera, Torregrossa, Torres de Segre, Vila-sana, Vilanova de la Barca, el Vilosell i Vinaixa.

Districte de la Seu d'Urgell

Alàs i Cerc, Arsèguel, Bassella, Bellver de Cerdanya, Cabó, Castellar de la Ribera, Cava, Clariana de Cardener, Coll de Nargó, la Coma i la Pedra, Estamariu, Fígols i Alinyà, Guixers, Gósol, Josa i Tuixén, Lladurs, Lles de Cerdanya, Llobera, Montellà i Martinet, Montferrer i Castellbò, Navès, Odèn, Oliana, Oliús, Organyà, Peramola, Pinell de Solsonès, Pinós, el Pont de Bar, Prats i Sansor, Prullans, Ribera d'Urgellet, Riner, Riu de Cerdanya, Sant Llorenç de Morunys, la Seu d'Urgell, Solsona, les Valls d'Aguilar, les Valls de Valira i la Vansa i Fórnols.

Districte de Tremp

Abella de la Conca, Alins, Alt Àneu, Baix Pallars, Castell de Mur, Conca de Dalt, Espot, Esterri d'Àneu, Esterri de Cardós, Farrera, Gavet de la Conca, la Guingueta d'Àneu, Isona i Conca Dellà, Lladorre, Llavorsí, Llimiana, la Pobla de Segur, el Pont de Suert, Rialp, Salàs de Pallars, Sant Esteve de la Sarga, Sarroca de Bellera, Senterada, Soriguera, Sort, Talarn, Tírvia, la Torre de Cabdella, Tremp, la Vall de Boí, Vall de Cardós i Vilaller.

Districte de Vielha e Mijaran

Arres, Bausen, es Bòrdes, Bossòst, Canejan, Les, Naut Aran, Vielha e Mijaran i Vilamòs.

Província de Tarragona

Districte de Reus

L'Aleixar, Alforja, Almofter, Arbolí, l'Argentera, Ascó, Bellmunt del Priorat, Benissanet, la Bisbal de Falset, les Borges del Camp, Botarell, Cabacés, Cambrils, Capafonts, Capçanes, Castellvell del Camp, Colldejou, Cornudella de Montsant, Duesaigües, Falset, la Figuera, Flix, Garcia, Gratallops, els Guiamets, el Lloar, Marçà, Margalef, Maspujols, el Masroig, Miravet, el Molar, Montbrió del Camp, Mont-roig del Camp, Móra d'Ebre, Móra la Nova, la Morera de Montsant, la Palma d'Ebre, Poboleda, Porrera, Pradell de la Teixeta, Pratdip, Reus, Riba-roja d'Ebre, Riudecanyes, Riudecols, Riudoms, la Selva del Camp, Tivissa, la Torre de Fontaubella, la Torre de l'Espanyol, Torroja del Priorat, Ulldemolins, Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Vilanova de Prades, Vilanova d'Escornalbou, Vilaplana, la Vilella Alta, la Vilella Baixa, Vinebre i Vinyols i els Arcs.

Districte de Tarragona

El Catllar, Constantí, el Morell, els Pallaresos, Perafort, la Pobla de Mafumet, Renau, el Rourell, Salou, la Secuita, Tarragona i Vila-seca.

Districte de Tortosa

Alcanar, l'Aldea, Aldover, Alfara de Carles, l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Amposta, Arnes, Batea, Benifallet, Bot, Camarles, Caseres, Corbera d'Ebre, Deltebre, la Fatarella, Freginals, la Galera, Gandesà, Ginestar, Godall, Horta de Sant Joan, Mas de Barberans, Masdenverge, Paüls, el Perelló, el Pinell de Brai, la Pobla de Massaluga, Prat de Comte, Rasquera, Roquetes, Sant Carles de la Ràpita, Sant Jaume d'Enveja, Santa Bàrbara, la Sénia, Tivenys, Tortosa, Ulldesona, Vilalba dels Arcs i Xerta.

Districte de Valls

L'Albiol, Alcover, Alió, Barberà de la Conca, Blancafort, Bràfim, Cabra del Camp, Conesa, l'Espluga de Francolí, la Febró, Figuerola del Camp, Forès, els Garidells, Llorac, la Masó, el Milà, Montblanc, Mont-ral, Nulles, Passanant, les Piles, Pira, el Pla de Santa Maria, el Pont d'Armentera, Pontils, Prades, Puigpelat, Querol, la Riba, Rocafort de Queralt, Rodonyà, Santa Coloma de Queralt, Sarra, Savallà del Comtat, Senan, Solivella, Vallclara, Vallfogona de Riucorb, Vallmoll, Valls, Vilabella, Vilallonga del Camp, Vila-rodona, Vilaverd i Vimbodí.

Districte del Vendrell

Aiguamúrcia, Albinyana, Altafulla, l'Arboç, Banyeres del Penedès, Bellvei, la Bisbal del Penedès, Bonastre, Calafell, Creixell, Cunit, Llorenç del Penedès, Masllorenç, Montferri, el Montmell, la Nou de Gaià, la Pobla de Montornès, la Riera de Gaià, Roda de Berà, Salomó, Sant Jaume dels Domenys, Santa Oliva, Torredembarra, el Vendrell i Vespella de Gaià.

6.2 Bibliografia

En aquest segon annex es recull la bibliografia específica sobre els fons notariais catalans, centrant-nos en les publicacions sobre història dels fons i en els instruments descriptius. Hem deixat fora d'aquesta relació tant els treballs purament sobre la institució notarial com els articles metodològics o historiogràfics de qualsevol tipus, ja que escapen clarament de l'objectiu de l'obra.

Per a una major facilitat de consulta i de recuperació de les referències bibliogràfiques, aquesta bibliografia selectiva es presenta de la manera següent. Primer, la general sobre els arxius de protocols; després, l'específica de cada districte, els quals s'agrupen per províncies seguint el mateix esquema del capítol 4; i, dins de cada districte, per ordre alfabètic d'autors. Les obres que fan referència a més d'un districte es posen al començament de la demarcació provincial.

Arxius de protocols

ÁLVAREZ-COCA GONZÁLEZ, María Jesús, "La fe pública en España.

Registros y notarias. Sus fondos. Organización y descripción", *Boletín de la ANABAD* (Madrid), XXXVII, 1-2 (enero-junio, 1987), p. 7-67.

BONO, José, *Los archivos notariales*, Sevilla: Junta de Andalucía, 1985.

———, *Breve introducción a la diplomática notarial española (parte 1ª)*, Sevilla: Junta de Andalucía, 1990.

CABRILLANA CIÉZAR, Nicolás, "Fondos notariales en los Archivos Históricos Provinciales", *Boletín de la ANABAD* (Madrid), XXXII, 1-2 (enero-junio, 1982), p. 17-25.

CARRERAS Y CANDI, Francesch, "Concentració dels arxius notariais de Catalunya", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona), 72 (VII-IX, 1921), p. 170-173.

- , “En pro dels Arxius de Protocols d’Espanya”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona), 88 (X-XII, 1925), p. 283-285.
- , “Notariado fernandino”, *La Notaría* (Barcelona), LXXIV (1932), p. 231-235.
- CASTILLO SAHÚN, Virgínia (coord.), *Protocols notarians de l’Arxiu Històric Nacional*, [Andorra la Vella]: Arxiu Històric Nacional, 2002.
- VI Curs d’estiu d’estudis pirinencs, vol. III: *Arxius al Pirineu*, La Seu d’Urgell: Caixa de Catalunya, 1987.
- “Dirección General de Archivos y Bibliotecas. Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos. Servicio de Recuperación Bibliográfica”, *Anuario de la Biblioteca Central y de las populares y especiales correspondiente a 1941*, Barcelona: Excma. Diputación Provincial de Barcelona, 1942, p. 383-385.
- DURAN I CANYAMERES, F., “Arxius de protocols notarians”, a *Els arxius judicials de Catalunya*, Barcelona: Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1933, p. 27-42.
- , “Notas para la historia del notariado catalán”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), III (1955), p. 71-207.
- DURAN I SANPERE, Agustí, “Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939”, a *Barcelona i la seva història. L’art i la cultura*, Barcelona: Curial, 1975, p. 622-639.
- FERRER I MALLOL, M. T., “La redacció de l’instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), IV (1974), p. 29-191.
- FERRER I MALLOL, M. T., RIERA I SANS, J., “La successió notarial i el traspàs de protocols en terres catalanes a la baixa Edat Mitjana”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), IV (1974), p. 395-428.

- GARCÍA Y GARCÍA, Honorio, "Organización y funciones de los archivos de protocolos en España", a *Unión Internacional del Notariado Latino. Segundo Congreso Internacional*, Madrid: Colegio Notarial de Madrid, [1950], v. II, p. 355-379.
- GARCÍA-NOBLEJAS, José Antonio, "Los archivos de protocolos", *Anales de la Academia Matritense del Notariado* (Madrid), X (1959), p. 425-452.
- , "Los protocolos de más de cien años y su conservación", a *Centenario de la Ley del Notariado*, Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1965, Sección segunda, v. II, p. 11-58.
- GINEBRA I MOLINS, Rafel, *Llibres notariais del segle XIII a Catalunya. Un estudi comparatiu*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1998 (memòria del IV Màster d'Arxivística inèdita).
- GÓMEZ DE MERCADO, Francisco, "Los archivos notariales o de protocolos, vistos por un notario amante de la historia", *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* (Madrid), 189 (1951), p. 201-214.
- GÓMEZ DEL CAMPILLO, Miguel, *Instrucciones provisionales para la ordenada clasificación y catalogación de los Archivos Históricos de Protocolos*, Madrid: Inspección General de Archivos, 1933.
- Guía de la Biblioteca Central de la Diputación Provincial de Barcelona*, Barcelona: Imprenta-Escuela de la Casa Provincial de Caridad, 1959.
- Guía de los Archivos y las Bibliotecas de la Iglesia en España*, León: Asociación Española de Archiveros Eclesiásticos, 1985, 2 v.
- Guia dels Arxius Eclesiàstics de Catalunya-València-Balears*, Barcelona: Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona, Secretariat d'Arxivers Esclesiàstics de Catalunya, 1978.
- Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1982-1998, 7 v.
- JOSEPH I MAYOL, Miquel, *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, Barcelona: Editorial Pòrtic, 1971.

- MAÑÉ Y MAS, María Cinta, "El archivo notarial", a *El archivo, los archivos. Textos archivísticos panamericanos*, Lima: Instituto Panamericano de Geografía e Historia, Pontificia Universidad Católica del Perú, 2001, p. 95-114.
- MATILLA TASCÓN, Antonio, "Escribanos, notarios y archivos de protocolos en España", *Archivum* (Paris), XII (1962), p. 3-19.
- , "Notariado, escrituras públicas y archivos de protocolos", *Boletín de la ANABAD* (Madrid), XXVIII, 4 (octubre-diciembre, 1978), p. 19-35.
- , "Nuevas instrucciones para Archivos Históricos de Protocolos", *Boletín de Archivos* (Madrid), 7 (1980), p. 7-26.
- NOGUERA GUZMÁN, R., "Organización y funciones de los archivos notariales", a *Unión Internacional del Notariado Latino. Segundo Congreso Internacional*, Madrid: Colegio Notarial de Madrid, 1950, v. II, p. 381-385.
- La Notaría. Órgano oficial, autorizado y único de los Notarios de Cataluña*, Barcelona: Col·legi de Notaris, especialment els anys 1867, 1868, 1869, 1897, 1898, 1902, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1944, 1945, 1946, 1954, 1958 i 1959, que contenen breus articles, notes legislatives i notícies sobre els arxius de protocols.
- PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, "Els arxius de protocols", *Lligall* (Barcelona), 1 (1988), p. 53-63.
- , "Gènesi i evolució dels registres notarians (segles XIII-XIX)", a *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 161-184.
- , "Notariat i cultura: els registres notarians", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 333-350.
- PALACIOS BRUSCA, A., PARICIO MATEO, F., "An lisis de la legislación sobre custodia y uso de los documentos notariales (1712-1945)", a *El Patrimonio Documental Aragon s y la Historia*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, 1986, p. 155-174.

- PLANES I ALBETS, Ramon, "El "Discurso sobre el estado de los archivos y necesidad de su arreglo general" (Barcelona, 1821) de Joan Eloi de Bona", *Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius* (Barcelona), 40 (hivern de 2003), p. 1-3.
- PLANES I ALBETS, Ramon, PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, PUIG I USTRELL, Pere, *L'Arxiu de la Corona d'Aragó. Un nou perfil per a l'Arxiu Reial de Barcelona*, Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2003 (Textos, 03).
- PONS I GURI, Josep M., "Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques en districtes notariais", a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, v. I, p. 159-189.
- , "Llibres notariais catalans", *Rubrica* (Barcelona), IV (1990), p. 97-109.
- UDINA MARTORELL, Federico, *Guía histórica y descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid: Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos. Dirección de los Archivos Estatales, 1986.
- ZAMORA I ESCALA, Jaume Enric, "El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)", *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), 16 (2000), p. 85-151.

Província de Barcelona

- MIQUEL ROSELL, Francisco, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Madrid: Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas. Servicio de Publicaciones de la Junta Técnica, 1958-1969, 4 v.

Districte d'Arenys de Mar

- BONET, Lorenzo, "El Archivo Histórico de Arenys de Mar", *Biblioteconomía* (Barcelona), XII, n. 42 (julio-diciembre, 1955), p. 182-185.

FERNÁNDEZ, Aurelio I., "El Archivo Histórico de Protocolos de Arenys de Mar. Precedentes histórico-geográficos que han servido para la organización del archivo", *La Notaría* (Barcelona), LXXX (1945), p. 371-375.

PONS I GURI, Josep Maria, "Documents sobre la notaria del terme del castell de Montclús i el seu arxiu de protocols", a *Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988, p. 133-145.

PONS I GURI, Josep Maria, PALOU I MIQUEL, Hug, *Catàleg de l'arxiu històric notarial d'Arenys de Mar*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 14).

"Una inauguración. El nuevo Archivo de Protocolos de Arenys de Mar", *La Notaria* (Barcelona), LXXVII, n. 6 (22 de julio de 1935), p. 178-179.

Districte de Barcelona

Archivos de Barcelona, Los. I. Ciudad, Madrid: Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1952.

CASADÓ I RIBAS, F. X., "El llegat testamentari de protocols a la ciutat de Barcelona (segle XV i primer terç del segle XVI)", a *Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988, p. 165-184.

CASES I LOSCOS, Ll., *Catàleg dels protocols notarians de Barcelona. 2. Altres arxius*, Barcelona: Fundació Noguera, 1990 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 11).

———, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 1. Segles XIII-XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 24).

———, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 2. Segle XVI*, Barcelona: Fundació Noguera, 2003 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 27).

- , *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 3. Segle XVII (1601-1650)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 29).
- Cathalogo dels notaris, així publichs de numero de Barcelona, com dels publichs reals col·legiats, y dels escrivans jurats de la Curia Real Ordinaria de la mateixa ciutat difunts, disposat per ordre alphabetic, ab noticia dels notaris que vuy regentan las escripturas de aquells, conforme a las notas donadas per los mateixos Notaris*, Barcelona: En la estampa de Pau Nadal, 1773.
- COSTA, Maria Mercè, "Els llibres notariais del Monestir de Jonqueres", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), VII (1979), p. 50-74.
- DURÁN SANPERE, A., "Los archivos notariales en la historiografía de Barcelona", *La Notaría* (Barcelona), LXXXI (1946), p. 201-205. [Publicat igualment a: *Barcelona. Divulgación histórica* (Barcelona), III (1945-1949), p. 72-76].
- FONTANALS I JAUMÀ, Reis, "El archivo del Hospital General de la Santa Creu de Barcelona", *Tabula* (Salamanca), 2 (1993), p. 123-139.
- GONZALVO, G., COLL, M. C., SAMPRÓN, O., *El protocolo del notari Pere de Folgueres (1338)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996 (Acta Notariorum Cataloniae, 5).
- GÜNZBERG MOLL, J., "La informatización del Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona", *Archivi & Computer* (San Miniato), I-3 (1991), p. 235-243.
- HERNANDO, J., FERNÁNDEZ, J., GÜNZBERG, J., *Liber examinationis notariorum civitatis Barchinone (1348-1386)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992 (Acta Notariorum Cataloniae, 4).
- MADURELL MARIMÓN, J. M.^a, *Archivo General de Protocolos. Sección Histórica. Índice cronológico alfabético*, Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona, 1950-1959, 3 v.

- , *Catálogo de la exposición conmemorativa del primer Centenario de la Ley del Notariado (1862-1962)*, Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona, 1962.
- MITJÀ, M., “Archivo de Protocolos de Barcelona”, *La Notaría* (Barcelona), LXXIX (1944), p. 83-96.
- , “El protocolo notarial en el siglo XVIII”, *La Notaría* (Barcelona), LXXXI (1946), p. 190-200.
- MORNAU DE AMAT, F., *Catálogo de los protocolos que regentan los escribanos de Barcelona en 1843*, Barcelona, 1843.
- NOGUERA DE GUZMÁN, R., “Las actas de deliberaciones de los Colegios de Notarios de Barcelona”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), I (1948), p. 41-64.
- , *Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII*, Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona, 1978.
- , “Notas diversas existentes en los manuales notariales”, *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), II (1950), p. 328-337.
- NOGUERA DE GUZMÁN, R., MADURELL, J. M.^a, *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*, a *Centenario de la Ley del Notariado*, Sección cuarta, v. II-1, Barcelona: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, 1965.
- NOGUERA DE GUZMÁN, R., SANS TRAVÉ, J. M., *Catálogo de la exposición de documentos del Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona*, Barcelona: XIII Congreso Internacional del Notariado Latino, 1975.
- PAGAROLAS I SABATÉ, L., “L’aplicació de la informàtica sobre els llibres notariais a l’Arxiu Històric de Protocolos de Barcelona”, *Lligall. Revista Catalana d’Arxivística* (Barcelona), 4 (1991), p. 127-135.
- , “El Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona”, a *En torno a la documentación notarial y a la historia*, Sevilla: Ilustre Colegio Notarial de Sevilla, 1998, p. 15-32.

- , “Arxiu Històric de Protocols de Barcelona”, a *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1995, v. 6, p. 9-56.
- , “Notaris i auxiliars de la funció notarial a les escriptories de la Barcelona medieval”, *Lligall. Revista Catalana d’Arxivística* (Barcelona), 8 (1994), p. 53-72.
- , *El protocol del notari Bonanat Rimentol (1351). Capibrevium notularum, 13 de juliol-24 d’octubre, 1351*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991 (*Acta Notariorum Cataloniae*, 1).
- , “Recull d’anotacions esparses dels protocols medievals barcelonins”, a *Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988, p. 61-90.
- PAGAROLAS I SABATÉ, L., GÓMEZ PONT, M., *El Col·legi de Notaris de Barcelona. Història de la seu d’una institució civil catalana*, Barcelona: Il·lustre Col·legi de Notaris de Barcelona, 1995.
- SANABRE, José, *El archivo de la Catedral de Barcelona*, Barcelona: Imprenta Pulcra, 1948.
- , *El Archivo Diocesano de Barcelona*, Barcelona: Fidel Rodríguez, Impresor, 1947.
- TÁMARO Y TARRAGÓ, A., *Catálogo de los protocolos que regentan los notarios de Barcelona y guía de litigantes en la misma para el año 1855*, Barcelona: Imprenta de José Rubió, 1855.
- , *Catálogo de los protocolos de escrituras públicas existentes en Barcelona, con indicación de los notarios que los regentan o puntos donde se custodian, en el presente año 1869*, Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Luis Tasso, 1869.
- TOS, Joaquín, *Paleografía, que para inteligencia de los manuscritos antiguos de este Principado, escribió D...*, Barcelona: Imprenta de Ramón Martí, s.a.

Districte de Berga

- BARBERÀ I SOLER, Jaume, "L'arxiu de l'església de Sant Miquel i Sant Vicenç i l'Arxiu Municipal de la Vila de Cardona", *Patronat Municipal de Museus. Cardona. Butlletí* (Cardona), 3 (gener de 1985), p. 44-54.
- CASAS I NADAL, Montserrat, "El "Liber iudeorum" de Cardona (1330-1334). Edició i estudi", *Miscel·lània de Textos Medievals* (Barcelona), 3 (1985), p. 119-350.
- GRAU, Josep M. T., PUIG, Roser, "La notaria de la Pobla de Lillet. Caietà [sic] Carbonell i Jolís (1818-1845)", *L'Erol. Revista cultural del Berguedà* (Berga), 40 (1993), p. 27-31.
- PUJOL, Pere, "Arxiu de la Batllia de Cardona", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* (Barcelona), V (1918-1919), (1920), p. 264-268.
- ROMANO, David, "Protocolos judíos de Cardona (siglo XIV)", *Sefarad. Revista del Instituto Arias Montano de Estudios Hebraicos y Oriente Próximo* (Madrid-Barcelona), XXXII, fasc. 2 (1972), p. 371-372.
- SERRA VILARÓ, Joan, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, Llibre I, Barcelona: Biblioteca Balmes, 1930.
- , "Missió històrica a l'arxiu de Bagà", a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908, p. 576-579.

Districte de Granollers

- MONTAGUD BORJA, José María, *Divagación histórica a través de un testamento del siglo XVIII. Noticia de un archivo destruido en Granollers*, Barcelona: Editorial Aries, 1957.

Districte d'Igualada

- MERCADER RIBA, Juan, COLOMER PRESAS, Ignacio, *Los archivos de Igualada. Recensión histórica y descriptiva*, Igualada: Centro de Estudios Comarcales de Igualada, 1951.

- TORRAS I CORTINA, Miquel, *El manual del notari Pere Pau Solanelles de l'escrivania pública d'Igualada (1475-1479)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2003, 2 v. (Acta Notariorum Cataloniae, 13-14).
- VIVES I SABATÉ, Marta, *L'arxiu de protocols del districte d'Igualada*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 21).
- , "Inventari general dels pergamins existents a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria d'Igualada (1282-1634), *Miscellanea Aqualatensia* (Igualada), 4 (1987), p. 59-85.

Districte de Manresa

- "El Archivo de Protocolos de los Notarios de Manresa y su Partido", *El Estandarte Manresano. Semanario dedicado al fomento y defensa de los intereses morales y materiales de la ciudad y Comarca de Manresa* (Manresa), V (1903), n. 271 (24 octubre), p. [3].
- BENET I CLARÀ, Albert, "L'escrivania de Sant Benet de Bages. Els manuals notariais", a *Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988, p. 91-96.
- "Centre Excursionista de la Comarca de Bages: Visita del Arxiu, Museu y Biblioteca Municipals", *El Pla de Bages. Diari d'avisos, notícies y anuncis* (Manresa), II (1905), n. 528 (27 desembre), p. [1-2].
- FOLCH Y TORRES, Joaquín, "El Museo-archivo de la villa de Moyá", *Destino* (Barcelona), 852 (5 diciembre 1953), p. 9.
- GASOL, Josep M., *Arxius i arxivers manresans*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1990 (Quaderns dels Centre d'Estudis del Bages, IV).
- "Historia Manresana", *Diario de avisos de Manresa* (Manresa), VIII (1903), n. 2.359 (17 noviembre), p. [2].
- MAS Y CASAS, J. M. de, *Ensayos-históricos sobre Manresa*, Manresa: Imprenta de M. Trullás, noviembre de 1836, p. 142-144 ("Catálogo de

Notarios públicos, apostólicos y reales de la ciudad de Manresa del año de 1000 al de 1836”).

———, *Ensayos-históricos sobre Manresa: precedido de un análisis de registros notariales del siglo XIV, y adicionados hasta el presente*, Segunda edición notablemente mejorada y aumentada, Manresa: Tipo-Litografía de Luis Roca, 1882.

PICANYOL S. P., P. Llogari, *Estudios históricos sobre Moyá*, Barcelona: Patronato de Estudios Moyaneses, 1966, (Segundo Suplemento Trienal de “Modiolanum”), p. 58-64 (“Protocolos notariales de la notaría de Moyá conservados en el Archivo de la Corona de Aragón”, “Protocolos notariales de la notaría de Moyá conservados en el Archivo histórico de Manresa”).

RUBIRALTA I GARRIGA, L., “El salvament del patrimoni manresà durant la guerra civil. Trasllat de l’Arxiu Municipal de Manresa”, *Regió 7. Informatiu intercomarcal Bages, Berguedà, Solsonès* (Manresa), IV (1981), n. 297 (26 març), p. 8-9.

[SARRET I ARBÓS, Joaquim], *Arxiu Notarial. Memòria*, [Manresa, s.a.] [manuscrit conservat a l’Arxiu Històric Comarcal de Manresa].

SOLER QUINTANA, Francisco, “El Archivo de la Seo de Manresa”, *Biblioteconomía. Boletín de la Escuela de Bibliotecarias de Barcelona* (Barcelona), VII, n. 26 (abril-junio, 1950), p. 115-116.

TORRAS I SERRA, Marc, “El notari Jaume d’Arters”, *Amics de l’Art Romànic del Bages. Butlletí de divulgació i informació* (Manresa), 107 (gener-març, 1997), p. 668-672.

TORRAS I SERRA, M., MASATS I SURINACH, B., VALDENEBRO I MANRIQUE, R., VIRÓS I PUJOLÀ, LL., *Catàleg dels protocols notarians de Manresa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993, 2 v. (Inventari d’Arxius Notarians de Catalunya, 15-16).

TORRENT, Ignasi [pseud.= GASOL, J. M.] “El Archivo Histórico de la Ciudad de Manresa, importante centro de cultura”, *Gazeta de Manresa. El periódico de la ciudad* (Manresa), 490 (10 noviembre 1979), p. [13-16]

Districte de Mataró

COLOMER I PANADERO, Josep, "El fons notarial de Mataró a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona. Com fou classificat i inventariat", *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró), 27 (gener, 1987), p. 3-4.

"La institució Museu Arxiu de Santa Maria. Centre d'Estudis Locals de Mataró", a *I Congrés d'història de l'Església catalana des dels orígens fins ara*, Solsona: Arxiu Diocesà de Solsona, Biblioteca Balmes, Facultat de Teologia de Catalunya, 1993, v. I, p. 171-178.

LLOVET, Joaquim, *La ciutat de Mataró*, Barcelona: Editorial Barcino, 1961, v. II, p. 144-145.

———, *Mataró dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2000.

MARFÀ, Carles, "La documentació notarial de l'Arxiu de Santa Maria de Mataró", *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró), 6 (desembre del 1979), f. [14-22].

———, "El monopoli notarial a Mataró. Reminiscències feudals a l'època moderna", a *Sessió d'Estudis Mataronins. 17 i 31 de març de 1984. Comunicacions presentades*, Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria, Patronat Municipal de Cultura, 1985, p. 27-29.

———, "Notaries i notaris a Mataró (segles XI-XV). Antecedents i gènesi d'una institució", *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró), 27 (gener, 1987), p. 9-23.

Districte de Sabadell

CARRERAS, M., "L'Arxiu Municipal de Sabadell", *Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Anuari MCMXXI-XXVI* (Barcelona), VIII (1936), p. 402-406.

CASTELLS, Andreu, "Formació i evolució de l'AHS", a *Arxiu Històric de Sabadell. Inauguració de la nova seu*, Sabadell: Publicació del Patronat de l'Arxiu Històric de Sabadell, dotze d'abril de 1983, p. 9-24.

FORRELLAD SOLÀ, Miquel, *Manual de Francesc Ajac, notari de Sabadell, 1400-1402*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998 (*Acta Notariorum Cataloniae*, 8).

MOLINERO, Josefina, *Catàleg de l'arxiu notarial de Sabadell*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 (*Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya*, 6).

Districte de Sant Feliu de Llobregat

CODINA, Jaume, "Notaris antics de la vila de Sant Boi de Llobregat", a *Estudis sobre història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988, p. 155-163.

TORRA PÉREZ, Albert, RETUERTA JIMÉNEZ, M.ª Luz, *Catàleg dels protocols notariais de l'antic districte de Sant Feliu de Llobregat. Actuals districtes de l'Hospitalet de Llobregat, Sant Boi de Llobregat i Sant Feliu de Llobregat*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991 (*Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya*, 12).

Districte de Terrassa

CARRERAS Y CANDI, Francesch, *En Joseph Soler y Palet (1859-1921). Historiador y arqueòlech*, [Terrassa]: J. Morral, [1932].

COLL CALVO, María, "El Notariado de Tarrasa en la Edad Media", *Biblioteconomía* (Barcelona), XI, n. 40 (julio-diciembre, 1954), p. 98-117.

Fundació Soler i Palet de Terrassa 1928/1978, La, Terrassa: S. Salvatella S. A., 1978, [fullet].

PUIG I USTRELL, Pere, *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992, 2 v. (*Acta Notariorum Cataloniae*, 2-3).

———, "Notes històriques sobre la institució i la funció notarial en època moderna i contemporània. El cas de l'escrivania i la notaria públiques

de Terrassa", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXII (2004), p. 95-133.

PUIG I USTRELL, Pere, SANLLEHÍ I UBACH, Josep, "L'Arxiu Històric de Terrassa: precedents i perspectives d'un patrimoni documental. Aportació de l'Arxiu a la conservació i divulgació del patrimoni documental", *Faventia* (Bellaterra), 4/1 (1982), p. 119-126.

———, *Catàleg de l'arxiu notarial de Terrassa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 5).

VERGER, Maria, *Reseña histórica de los archivos y bibliotecas del Ayuntamiento de Tarrasa*, Barcelona: T. G. Hostench, 1942.

Districte de Vic

CASES I LOSCOS, Maria Lluïsa, "El Col·legi Notarial de Vic", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 685-697.

CASES I LOSCOS, M. Ll., OLLICH I CASTANYER, I., *Catàleg dels arxius notarians de Vic*, Barcelona: Fundació Noguera, 1986 (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 9).

CASES I LOSCOS, M. Ll., i altres, *Inventari dels fons documentals de l'Edat Moderna a la comarca d'Osona. Arxius Històrics i Municipal de Vic, Arxiu Parroquial de Centelles, Arxiu Parroquial de Taradell*, Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament d'Història Moderna. Departament de Paleografia i Diplomàtica, 1980.

COLLELL, Jaume, *En Marian Aguiló. Discurs llegit en la vetllada que's celebrà'l dia 6 de juny de 1898*, Barcelona: Ateneu Barcelonès, Estampa de "La Renaixensa", 1899.

GINEBRA I MOLINS, Rafel, "ACF-1 (1230-1233). El primer volum de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XIII (1995), p. 11-45.

- , “Els arxius de l’Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic. Onze segles d’història i cent anys de concentració de fons”, *Lligall. Revista Catalana d’Arxivística* (Barcelona), 16 (2000), p. 11-83.
- , *El manual primer de l’Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998, 2 v. (*Acta Notariorum Cataloniae*, 6-7).
- , “Un fragment del llibre notarial de 1221 a l’Arxiu de la Cúria Fumada de Vic”, *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XIX (2001), p. 7-22.
- GINEBRA I MOLINS, R., ROCAFIGUERA, A. M., VILAMALA, J., *El manual de 1641 de Joan Francesc Torrellebreia, notari de Vic*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001 (*Acta Notariorum Cataloniae*, 10).
- SANS FONT, Joseph, “Cronologia Notarial de Vich y sa comarca”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vich* (Vic), I (1912-1914), p. 67-70, 84-86.
- SERRA Y CAMPDELACREU, José, “Archivo de la Curia Fumada”, “Archivo Notarial del Partido”, a *El Archivo Municipal de Vich. Su historia, su contenido y su restauración. Memoria escrita y presentada al M. I. Ayuntamiento Constitucional de esta Ciudad*, Vich: Establecimiento tipográfico de Ramon Anglada y Pujals, 1879, p. 113-119.
- TARRAUBELLA I MIRABET, Xavier, PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, GINEBRA I MOLINS, Rafel, *Projecte de reorganització dels fons documentals i bibliogràfics de l’Arxiu i la Biblioteca Episcopal de Vic*, Barcelona-Vic, abril, 1997 [inèdit].
- VICENTE, Carles, GINEBRA, Rafel, “El projecte ABEV. Salvaguardar el patrimoni històric català”, *Lligall. Revista Catalana d’Arxivística* (Barcelona), 21 (2003), p. 147-184.
- VIÑALS DE LA TORRE, *Recopilacion de los titulos, con que el Cabildo de Canonigos de la Iglesia Cathedral de Vic tiene, y poseehe la Escribania publica extrajudicial en toda la Ciudad de Vic, su Territorio, y Parroquia: crea, y authoriza el Ilustrissimo Obispo de Vic con beneplacito, y consentimiento del*

Cabildo: nombra, y deputa los Escribanos para su regimen, y actuar los instrumentos extrajudiciales en toda especie de contratos, pactos... Se incorpora, despues de la muerte de cada uno de aquellos, de los Protocolos, que han formado, y los guarda en la Escribania del Cabildo en lugar destinado à este fin... Recolecion de las reglas legales, que favorecen à los referidos titulos, y posesion..., Barcelona: En la Imprenta de Teresa Piferrer Viuda, 1755.

ZAMORA I ESCALA, Jaume Enric, "Josep Maria Font i Rius i el salvament dels arxius de Vic durant la guerra civil espanyola", *Ausa* (Vic), XVII-138 (1997), p. 277-301.

Districte de Vilafranca del Penedès

COLL, M. C., CAZENEUVE, X., HERNANDO, J., *El manual de Joan de Cabreny (1385-1386)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1999 (Acta Notariorum Cataloniae, 9).

FELIU I BARGALLÓ, Lluís G., "Ordenació de l'arxiu notarial de Vilafranca", *Quaderns mensuals d'acció* (Vilafranca), II (gener, 1930), p. 106-107.

GÜELL, M^a. Antonia, "Los Archivos de Villafranca del Panadés", *Biblioteconomía. Boletín de la Escuela de Bibliotecarias de Barcelona* (Barcelona), IV, n. 13 (enero-marzo, 1947), p. 44-48.

Guía del Museo del Vino. Vilafranca del Penedés, [Vilafranca del Penedès]: Artes Gráficas Vilafranca, 1963.

JORDÀ I FERNÁNDEZ, Antoni, *Catàleg de l'arxiu notarial de Vilafranca del Penedès*, Barcelona: Fundació Noguera, 1983 (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 1).

———, "Consideracions entorn de l'arxiu històric de protocols de Vilafranca del Penedès", *Olerdulae* (Vilafranca del Penedès), VI (1982), núm. 15 (gener-març), p. 11-12.

MAS I PERERA, Pere, *Vilafranca del Penedès*, Barcelona: Editorial Barcino, 1932.

MASSANELL I CASAS, Antoni, "Nota històrica de com l'arxiu de protocols va instal·lar-se al Museu", a *Edició d'homenatge a Pere Giró i Romeu, Antoni Massanell i Casas i Pere Regull i Pagès*, Vilafranca del Penedès: Museu de Vilafranca, 1970, p. 59-61.

MIRET I MESTRE, Xavier, "Els arxius notariais del Penedès", a *Ier Seminari d'Estudis d'Història Local i Comarcal. L'estat de la qüestió al Penedès i Garraf. Actes. 12, 13, 14 de març de 1987*, [Vilafranca del Penedès]: Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès, [1987], p. 151-153.

REGULL, Pere, "L'Arxiu Bibliogràfic de Vilafranca", a *Actas y Comunicaciones de la I^a. Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedès i Conca d'Òdena. Martorell M.CM.L*, Igualada: Bas d'Igualada, Estamper, 1952, p. 223-227.

Districte de Vilanova i la Geltrú

MESTRES I BOQUERA, Rafel, JORNET I BENITO, Núria, *Catàleg dels protocols notariais de Vilanova i la Geltrú*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001 (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, 25).

PANYELLA, Vinyet, *Catàleg de l'arxiu notarial de Sitges*, Barcelona: Fundació Noguera, 1981.

Província de Girona

ADROER I PELLICER, Maria Àngels, MATAS I BALAGUER, Josep, "Sobre la propietat i la regència de les notaries de la demarcació de Girona", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 493-514.

MIRAMBELL BELLOC, Enric, "El Archivo Histórico Provincial", *Revista de Gerona* (Gerona), 35 (1966), p. 48-50.

———, "Documentación notarial gerundense del último tercio del siglo XIII", a *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona. Palermo-Trapani-*

Erice 25-30 aprile 1982, Palermo: Comisión Permanente de los Congresos de Historia de la Corona de Aragón, Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo, 1984, p. 421-425.

Districte de la Bisbal d'Empordà

CEBRIÀ I LLISTOSELLA, Teresa, "La notaria de Ruplà. Una aproximació a la seva història", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XV (1997), p. 59-76.

FIGUERAS JORDÀ, Núria, "Documentació notarial de Sant Feliu de Guíxols", *L'Arjau* (Sant Feliu de Guíxols), 21 (1995), p. [7].

MATAS I BALAGUER, Josep, "La polèmica per a la propietat del castell de la Bisbal. Un capítol de la desamortització eclesiàstica", a *Llibre de la Festa Major de la Bisbal*, la Bisbal d'Empordà: [Ajuntament], 1982, 7 p.

SOLDEVILA I TEMPORAL, Xavier, "La notaria de Torroella de Montgrí abans de 1348", a *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 503-516.

Districte de Figueres

ADROER I PELLICER, M. Àngels, SERNA I COBA, Erika, SOLER I SIMON, Santi, *Catàleg dels protocols del districte de Figueres (II)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 28).

BAIG I ALEU, Marià, "La vila de Terrades i la seva antiga notaria: Església, territori i propietat", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 35 (2002), p. 141-197.

FORT I OLIVELLA, Joan, SERNA I COBA, Erika, SOLER I SIMON, Santi, *Catàleg dels protocols del districte de Figueres (I)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 26).

- FORT, J., TEMPORAL, J., "Una breu aproximació històrica a la notaria de Cadaqués (1828-1885)", *Empordà Federal* (Figueres), 18 (agost, 1988), p. 45-46.
- MANENT, Marià, *El vel de maia. Dietari de la Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona: Destino, 1975.
- MIRAMBELL I BELLOC, Enric, "Els protocols notariais històrics de Castelló d'Empúries", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 12 (1977), p. 215-246.
- , "Els protocols notariais històrics de Peralada", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 15 (1981-1982), p. 137-159.
- , "Els protocols notariais històrics del districte de Figueres", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 16 (1983), p. 91-133.
- PUJOL I CANELLES, Miquel, "Un inventari de la notaria d'en Bofill fins al primer terç del segle XVII a Castelló d'Empúries", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 21 (1988), p. 57-109.

Districte de Girona

- ADROER I PELLICER, M. A., GRAU I PUJOL, J. M. T., MATAS I BALAGUER, J., *Catàleg dels protocols del districte de Girona (I)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996 (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, 20).
- CONSTANS, Luis G., "La notaría de Bañolas", *Cuadernos del Centro de Estudios Comarcales de Bañolas* (Bañolas), 1949, p. 3-22.
- DURAN CAÑAMERAS, Félix, "La fe pública judicial y extrajudicial en Gerona a través de los tiempos", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Gerona), XII (1958), p. 301-318.
- MIRAMBELL BELLOC, Enric, "Aportació a la història del notariat gironí", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 699-712.

Districte d'Olot

- BOADA I MASOLIVER, Miquel, "La institució notarial al vescomtat de Bas (s. XIII-XIV). Notes per a una recerca més àmplia", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca* (Olot), 9 (1989), p. 107-130.
- CAULA, Francesc, *Les parròquies i comuns de Santa Eulàlia de Begudà i Sant Joan les Fonts (Notes històriques)*, Sant Joan les Fonts: [s.n.], 1930.
- DANÉS I TORRAS, Joaquim, "Addició complementària a la glossa XXII 'L'Arxiu Notarial d'Olot', a *Pretèrits olotins*, Olot: Imp. Aubert, 1950, 2a ed., p. 603-606.
- , "L'Arxiu Notarial d'Olot", a *Pretèrits olotins*, Olot: Impremta Aubert, 1950, 2a ed., p. 158-166.
- DANÉS I TORRAS, Joaquim, DANÉS I LLONGARRIU, Josep Maria, *Los notarios de la circunscripción de Olot*, Olot: els autors, 1950 (treball mecanografiat dispostat a l'ACO).
- GINEBRA I MOLINS, Rafael, "Els llibres notarians del segle XIII a la Garrotxa", *Vitrina* (Olot), 10 (1999), p. 5-11.
- GUARDIOLA I TRIADÚ, Gaspar, "La notaria i els notaris de la vila de Castellfollit. Una aproximació a la realitat", *Basalt* (Castellfollit de la Roca), 77 (octubre, 2002), p. 6-7.
- MATAS, Joaquín, *Castillo de Salas y sus términos (antiguo condado de Besalú). Noticias*, Olot: Imprenta y librería de Juan Bonet, 1905.
- MAYANS I PLUJÀ, Antoni, *Els arxius parroquials, municipals i notarians de la Garrotxa. Una aproximació*, Girona: Generalitat de Catalunya, Diputació de Girona, Ajuntament d'Olot, 1987.
- PAGÈS I PONS, Joan. *El Mallol, centre administratiu del vescomtat de Bas*, La Vall d'en Bas: Ajuntament, 1982.
- PLANES I ALBETS, Ramon, "Joaquim Danés i l'Arxiu Notarial d'Olot en una lletra de 1959", *Vitrina* (Olot), 7 (1995), p. 7-8.

PUIGVERT I GURT, Xavier, "Castellfollit de la Roca en un document de 1242", *Basalt* (Castellfollit de la Roca), 71 (octubre, 2000), p. 15-16.

SALA I CANADELL, Ramon, "La notaria de Castellfollit", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca* (Olot), 7 (1984), p. 27-36.

Districte de Puigcerdà

BOSOM I ISERN, Sebastià, GÁLGERAN I VIGUÉ, Salvador, *Catàleg de protocols de Puigcerdà*, Barcelona: Fundació Noguera, 1983 (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 4).

GROS PUJOL, Miquel S., "L'Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses. Notícies històriques i regesta dels documents dels anys 995-1115", a *II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català (Sant Joan de les Abadesses, 1972)*, [l'Espluga de Francolí]: Abadia de Poblet, 1974, v. II, p. 87-95.

PELLICER PAGÈS, José M., *Santa María del Monasterio de Ripoll. Reseña histórica*, Mataró: Establecimiento tipográfico de Feliciano Horta, 1888.

Districte de Santa Coloma de Farners

GRAU I PUJOL, Josep M. T., *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996 (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya, 19).

GRAU I PUJOL, Josep M. T., PUIG i TÀRRECH, Roser, "La notaria de Vidreres (segles XVII-XIX)", a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 591-606.

Província de Lleida

CASES I LOSCOS, Lluïsa, MARUGAN I VALLVÉ, Carmen Maria, "Els arxius i la documentació pallaresa", *Àrnica* (Esterri d'Àneu), 44 (març, 2000), p. 32-40.

- CANELA, M., FARRÉ, J., GONZALVO, G., "Els fons medievals dels Arxius Històrics Comarcals de Balaguer, Cervera i Tàrraga", *Palestra Universitària* (Cervera), 3 (1988), p. 243-253.
- CASTILLO CORTADA, Francisco, "Protocolos existentes en el Archivo Catedralicio de Lérida", a *El Patrimonio Documental Aragonés y la Historia*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, 1986, p. 215-218.
- SÁNCHEZ GONZÁLEZ, Antonio, "El archivo de los condes y marqueses de Pallars: génesis, evolución y organización documental", *Collegats*, 1 (1987), p. 163-187.

Districte de Balaguer

- "L'Arxiu de Protocols de Balaguer", *La Notaria* (Barcelona), LXXV, 4 (1933), p. 84.
- FARRÉ I VILADRICH, Joan, *Catàleg dels protocols de Balaguer*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991 (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 13).
- SANAHUJA, Pere, "L'Arxiu Notarial de Balaguer", *La Notaria* (Barcelona), LXXV, 5 (1933), p. 127-128.

Districte de Cervera

- ALEGRE I BATLLE, Àgata, "Agustí Duran i Sanpere i els orígens de la Biblioteca Popular: aproximació històrico-social (1914-1934)", *Miscel·lània Cerverina* (Cervera), VI (1988), p. 175-184.
- CANELA I GARAYOA, Montserrat, GARRABOU I PERES, Montse, *Catàleg dels protocols de Cervera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1985 (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 8).
- DURAN I SANPERE, Agustí, *Llibre de Cervera*, Barcelona: Ed. Curial, 1977.
- FARRÉ TARGA, Miquel Àngel, *L'Arxiu de la parròquia de Santa Maria de Verdú, Tàrraga*: Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga, 2002 (Col·lecció Ardèvol. Sèrie Maior, 4).

MONTAGUT BALCELLS, Dolors, "Agustí Duran i Sanpere i l'Arxiu Històric de Cervera", *Miscel·lània Cerverina* (Cervera), 14 (2000-2001), p. 21-33.

SARRET I PONS, Lluís, *Les signatures dels notaris de Tàrraga*, Tàrraga: Arxiu Històric Comarcal, 2001, 60 p.

Districte de Lleida

CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Catàleg dels protocols notariais de Lleida*, Barcelona: Fundació Noguera, 1983 (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya, 2).

Districte de la Seu d'Urgell

DÍAZ RODRÍGUEZ, M. Mercedes, *Inventari del "Fons de Varia" de la secció de protocols notariais de l'ACA: Estat actual*, Treball de Màster en Arxivística. Direcció Alberto Torra. Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1991.

MARQUÈS, Benigne, "Catàleg dels protocols de l'Arxiu Capitular d'Urgell (segles XIII-XIV)", *Urgellia* (La Seu d'Urgell), VII (1984-1985), p. 381-439.

———, "Catàleg dels protocols de l'Arxiu Capitular d'Urgell (segles XIV-XV)", *Urgellia* (La Seu d'Urgell), VIII (1986-1987), p. 303-377.

RODRÍGUEZ SOLÀ, Carme, *Inventari dels Protocols de l'Arxiu del Districte Notarial de la Seu d'Urgell*, Treball de Màster en Arxivística, Universitat de Lleida, la Seu d'Urgell, 1995.

Districte de Solsona

BACH I RIU, Antoni, "L'Arxiu Diocesà de Solsona i altres arxius de la zona del Cardener", *Cardener* (Cardona), 2 (1985), p. 243.

COBERÓ I COBERÓ, Jaume, *Història civil i religiosa de la vila de Torà*, Torà: [l'autor], 1982.

LLORENS I SOLÉ, Antoni, *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*, v. I, Lleida: Virgili & Pagès, 1986, p. 32.

PLANES I ALBETS, Ramon, *Catàleg dels protocols notariais dels arxius de Solsona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1985 (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya, 7).

———, "Notícia de la Secció Històrica de l'Arxiu de Protocols de Solsona", *Cardener* (Cardona), 2 (1985), p. 261-262.

———, "Patrimoni del Solsonès", a *Biblioteca Comarcal de Catalunya*, v. 2, *El Patrimoni Històric i Artístic. Bages, Berguedà, Cerdanya i Solsonès*, Manresa: Edicions Intercomarcals SA, 1994, p. 137.

RIU I RIU, Manuel, "Activitats d'un notari de muntanya al segle XV", *Estudis d'Història Medieval* (Barcelona), IV (1971), p. 87-110.

Districte de Sort

CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Catàleg de l'arxiu de protocols del districte de Sort*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995 (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, 17).

Districte de Tremp

CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Catàleg de l'arxiu notarial de Tremp*, Barcelona: Fundació Noguera, 1983 (Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya, 3).

COY I COTONAT, Agustí, *Sort y Comarca Noguera-Pallaresa*, Barcelona, 1906.

OSTOS SALCEDO, Pilar, "Libro notarial de Sant Pere de Salàs", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), X (1982), p. 89-105.

Província de Tarragona

GRAU PUJOL, Josep M. T., GÜELL, Manel, "La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona", *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), 18 (2001), p. 65-120.

GÜELL, Manel, "La dispersió de documentació notarial a Tarragona a través d'un document del principi del segle XVIII", a *Actes de II Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 447-459.

PIÑOL ALABART, Daniel, *El notariat públic al Camp de Tarragona. Història, activitats, escriptura i societat (segles XIII-XIV)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000 (Estudis, 27).

———, "Notaris, notaries i protocols a la diòcesi de Tarragona a l'edat mitjana", a *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 427-445.

PUIG I TÀRRECH, Roser, *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000 (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, 22).

ZAMORA I ESCALA, Jaume Enric, "El monestir de Poblet i el salvament dels arxius a la Conca de Barberà durant la guerra civil espanyola (1936-1939)", *Aplec de Treballs* (Montblanc), 21 (2003), p. 279-308.

Districte de Montblanc

GRAU I PUJOL, Josep M., "Feliu Argimon, escrivà de la cúria del Batlle de Sarraí (1659)", a *I Recull de Treballs El Baluard*, Sarraí, 1997, p. 67-73

———, "Pere Joan Tomàs i Coloma, notari de Vila-rodona (1757-1761)", *Quaderns de Vilaniu* (Valls), 34 (1998), p. 127-129.

PALOU I MIQUEL, Hug, "Notícia dels llibresregistre notariais de Santa Coloma de Queralt de l'Arxiu Municipal Fidel Fita d'Arenys de Mar", *Recull* (Santa Coloma de Queralt), 8 (2003), p. 13-35.

PORTA BALANYÀ, Josep Maria, *Catàleg dels protocols de l'antic districte notarial de Montblanc*, Barcelona: Fundació Noguera (en premsa).

———, “Els notaris de Santa Coloma de Queralt (s. XII-XX). El retorn dels protocols notariais anteriors al s. XIX”, *Recull* (Santa Coloma de Queralt), 9 (2004).

———, “Els notaris de Sarraí (segles XVII-XX). El retorn a la Conca de Barberà dels protocols notariais anteriors al segle XIX del districte de Montblanc”, a 3r. *Recull de Treballs el Baluard*, Sarraí, octubre 2004, p. 201-219.

———, “El retorn dels protocols. Retorn a l'Arxiu Històric Comarcal de Montblanc de la documentació del fons notarial anterior al s. XIX de l'antic districte de Montblanc”, *El Foradot. Revista bimestral de Montblanc* (Montblanc), 22 (gener-febrer, 2004), p. 9-13.

SOLÉ MASERES, Maties, *Guia del Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca*, Sant Sadurní d'Anoia: Gràfiques Llopart, 1981.

Districte de Reus

MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, “Sobre el salvament dels arxius reusencs durant la guerra civil” i “Els fons notariais de Reus reclamats l'any 1939”, a *Patrimoni en perill. Notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la guerra civil i la posguerra (1936-1948)*, Reus: Centre de Lectura de Reus, 2004, p. 65-80.

PIÑOL ALABART, Daniel, “El notariat a Reus al segle XIII. Una aportació a la seva història”, *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 26/2 (1996), p. 979-1001.

Districte de Tarragona

BATLLE HUGUET, Pedro, “Los museos, monumentos, bibliotecas, archivos, catedral y demás iglesias de la capital de Tarragona”, a *Los monu-*

mentos arqueològics y tesoro artístic de Tarragona y su provincia durante los años 1936-39. *Memoria de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, 1942, p. 25-45.

COMPANYS I FARRERONS, Isabel, *Catàleg dels protocols notariais de Tarragona (1472-1899)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000 (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, 23).

Districte de Tortosa

GARCÍA EDO, Vicent, "Fonts documentals dels Costums de Tortosa i la influència de la notarialística italiana del dret comú a la rúbrica 'De notaris'", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló), LXXVI (2000), p. 37-56.

MIRAVALL I DOLÇ, Ramon, *Enric Bayerri i el Museu-Arxiu de Tortosa*, Tarragona: Excma. Diputació de Tarragona, 1987.

QUEROL GIL, María del Carmen, "Los Archivos y las Bibliotecas de Ulldescon", *Biblioteconomía* (Barcelona), VI, n. 21 (enero-marzo, 1949), p. 2-18.

TRULLÉN LLATJÓ, José, "Estado actual de los Archivos de Tortosa", *Biblioteconomía. Boletín de la Escuela de Bibliotecarios de Barcelona* (Barcelona), IV, n. 15 (julio-septiembre, 1947), p. 147-148.

Districte de Valls

GRAU I PUJOL, Josep M. T., "L'actuació a Valls del notari tarragoní Eudald Bigaray i Fabregues (1786-1792). Quan la mobilitat professional provoca dispersió documental", *Historia et Documenta. Revista de divulgació històrica i dels fons documentals de l'Arxiu Històric Comarcal* (Valls), 7 (2003), p. 81-91.

———, "Els fons notarial d'Alcover de l'Arxiu Històric de Tarragona", *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs* (Alcover), 70 (abril-juny, 1995), p. 16-27.

“Manual d’Alcover (anys 1228-1229)”, *Rubrica* (Barcelona), III (1989), p. 161-294.

PAPELL I TARDIU, Joan, *Catàleg dels protocols de Valls*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989 (Inventari d’Arxius Notarials de Catalunya, 10).

———, *El manual de les escriptures públiques d’Ignasi Cases i Ferrer, notari de Valls (1790-1791)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001, 2 v. (*Acta Notariorum Cataloniae*, 11-12).

Districte del Vendrell

SABANÉS ALBERICH, Anna, *Inventari de l’arxiu de protocols notarians del Vendrell*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995 (Inventari d’Arxius Notarials de Catalunya, 18).

Associació d'Arxivers de Catalunya

Rocafort, 242 bis 3r - 08029 Barcelona

Tel. 934 198 955 - Fax 933 222 187

associacio@arxivers.com

www.arxivers.com